

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**AFGANİSTAN İÇ SAVAŞININ YAPISALCI YAKLAŞIM
ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ (1992-2022)**

**Hazırlayan
Sayed Hamidullah SADAT**

**Danışman
Doç. Dr. M. İnanç ÖZEKMEKÇİ**

Yüksek Lisans Tezi

Temmuz 2023, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**AFGANİSTAN İÇ SAVAŞININ YAPISALCI YAKLAŞIM
ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ (1992-2022)**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Sayed Hamidullah SADAT**

**Danışman
Doç. Dr. M. İnanç ÖZEKMEKÇİ**

Temmuz 2023, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Adı-Soyadı: Sayed Hamidullah SADAT

İmza

T.C.

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Program Adı : Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Afganistan İç Savaşının Yapısalıcı Yaklaşım Çerçevesinde Analizi (1992-2022)

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 114 sayfalık kısmına ilişkin 11/07/2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 5' dir.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 11.07.2023

Danışman: Doç. Dr. M. İnanç ÖZEKMEÇİ

Öğrenci: Sayed Hamidullah SADAT

KILAVUZA UYGUNLUK

Afganistan İç Savaşının Yapısalıcı Yaklaşım Çerçevesinde Analizi (1992-2022) adlı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi' ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Sayed Hamidullah SADAT

Danışman

Doç. Dr. M. İnanç ÖZEKMEKÇİ

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Elif GAZİOĞLU TERZİ

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Mehmet İnanç ÖZEKMEKÇİ danışmanlığında **Sayed Hamidullah Sadat** tarafından hazırlanan “**Afganistan İç Savaşının Yapısalcı Yaklaşım Çerçevesinde Analizi (1992-2022)**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

13/06/2023

JÜRİ:

Danışman : **Doç Dr. Mehmet İnanç ÖZEKMEKÇİ** İmza

Üye : **Prof. Dr. Ömer KURTBAĞ** İmza

Üye : **Doç. Dr. İlhan ARAS** İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.../..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /...../

Prof. Dr. Atabey KILIÇ
Enstitü Müdürü

AFGANİSTAN İÇ SAVAŞININ YAPISALCI YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ (1992-2022)

Sayed Hamidullah SADAT

**Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisan Tezi, Temmuz 2023
Danışman: Doç. Dr. M. İnanç ÖZEKMEKÇİ**

ÖZET

Afganistan, uzun yıllardır iç savaşın etkisi altında olan bir ülkedir. Bu çalışma, Afganistan'ın iç savaşını ele alırken yapısalci yaklaşımı benimsemektedir ve üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, iç savaşın çeşitli tanımlarını ve yaklaşımlarını ele alarak, iç savaş farklı perspektiflerden inceler. İkinci bölüm, Afganistan'ın tarihini, etnik ve idari/siyasi yapısını anlamak için gerekli bilgileri sunar. Üçüncü bölüm ise Afganistan'ın iç savaşını oluşturan yapısal faktörler olan siyasi, ekonomik ve etnik faktörleri analiz eder. Afganistan, tarih boyunca istikrarı sağlama konusunda zorluklarla karşılaşan bir devlet yapısına sahiptir ve bu zayıf devlet yapısı iç savaşın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ülkenin stratejik jeopolitik konumu, diğer ülkelerin müdahalelerini teşvik etmiştir. Dış müdahaleler, iç savaşın önemli bir bileşenidir ve çatışmanın taraflarını destekleme veya bölgesel etkilerini güçlendirme amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, etnik farklılıklar iç savaşın nedenlerinden biridir; farklı etnik gruplar arasındaki rekabet ve ayrılıkçı talepler çatışmayı körüklemiştir. Ekonomik sorunlar da iç savaşın etkili bir faktörüdür, çünkü yoksulluk, işsizlik ve kaynakların eşitsiz dağılımı çatışmanın şiddetini artırmıştır. Bu faktörlerin birleşimi, Afganistan'ın iç savaşının karmaşık bir tablosunu oluşturur ve derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlar.

Anahtar Kelimeler: İç Savaş, İç Savaş Yaklaşımları, Yapısalci Yaklaşım, Afganistan

ANALYSIS OF THE AFGHANISTAN CIVIL WAR WITHIN THE FRAMEWORK OF STRUCTURAL APPROACH (1992-2022)

Sayed Hamidullah SADAT

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, July 2023

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. M. İnanç ÖZEKMECİ

ABSTRACT

Afghanistan has been a country gripped by internal conflict for many years. This study adopts a structural approach in examining Afghanistan's civil war and consists of three sections. The first section delves into various definitions and approaches to understanding civil war, exploring it from different perspectives. The second section provides essential information on Afghanistan's history, ethnic composition, and administrative/political structure to enhance comprehension. The third section analyzes the structural factors that constitute Afghanistan's civil war, namely political, economic, and ethnic factors. Afghanistan has historically struggled to maintain stability due to its weak state structure, which has played a significant role in the emergence of the civil war. Furthermore, the country's strategic geopolitical position has incentivized external interventions. Foreign interventions have been a crucial component of the conflict, conducted with the aim of supporting the parties involved or bolstering regional interests. Additionally, ethnic differences have been one of the causes of the civil war, as competition and separatist demands among diverse ethnic groups have fueled the conflict. Economic issues have also been an influential factor in the civil war, with poverty, unemployment, and inequitable resource distribution exacerbating the violence. The combination of these factors creates a complex picture of Afghanistan's civil war, contributing to a deeper understanding of the conflict.

Keywords: Civil War, Civil War Approaches, Structural Approach, Afghanistan

İÇİNDEKİLER

AFGANİSTAN İÇ SAVAŞININ YAPISALCI YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ (1992-2022)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLO LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İÇ SAVAŞA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR VE TEORİK YAKLAŞIMLAR

1.1. İç Savaş Tanımı	6
1.2. İç Savaş Yaklaşımları	8
1.3. Yapısalcı Yaklaşım Bağlamında İç Savaş	10
1.4. Diğer yaklaşımlar açısından iç savaş	18
1.4.1. Kültürel ya da Etnik Nefrete Dayalı İç Savaş Yaklaşımı	19
1.4.2. Psikolojik Yaklaşım	21
1.4.3. Rasyonel Seçim Yaklaşımı	23
1.4.4. İnşacı Yaklaşım	24
1.5. İç Savaşın Dışsal Faktörleri	25

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE AFGANİSTAN

2.1. Afganistan'ın Yakın Tarihi	27
2.2. Afganistan'ın Etnik Yapısı	35
2.3.1. Peştunlar	37
2.3.2. Tacikler	38
2.3.3. Türkler (Özbekler, Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar, Karakalpaklar, Avşarlar, Aymaklar)	39

2.3.4. Hazaralar	42
2.3.5. Nuristaniler	42
2.3.6. Hindular	43
2.4. Etnik Gruplar Arası ilişkiler	43
2.5. Afganistan'ın İdari ve Siyasi Yapısı	45
2.5.1. Afganistan'ın İdari Yapısı	45
2.5.2. Afganistan'ın Siyasi Yapısı	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN İÇ SAVAŞININ YAPISALCI YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ (1992-2022)

3.1. Siyasi Faktörler	60
3.1.1. Zayıf Devlet Yapısı	60
3.1.2. Jeopolitik Konum	72
3.1.3. Dışsal Faktörler (Dış Müdahaleler)	76
3.1.3.1 Pakistan	79
3.1.3.2. Suudi Arabistan	82
3.1.3.3. Amerika Birleşik Devletleri	84
3.1.3.4. Rusya	86
3.1.3.5 İran	89
3.1.3.6. Çin	91
3.2. Etnik Kimlik Faktörü	93
3.3. Ekonomi Faktörü	102
SONUÇ	113
KAYNAKÇA	119

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1: Brown'a göre İç Savaşların Nedenleri.....	10
Tablo 3.1: Kırılgan Devlet Endeksi.....	63
Tablo 3.2: Devlet Kırılganlık Endeksi ve Matrisi	64
Tablo 3.3: Küresel Barış Endeksi	65

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen savaşlar incelendiğinde, iç savaşların önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Dış düşmanlar açık ve belirgin tehditler olarak kabul edilirken, iç savaşların nedenlerini anlamak oldukça zor bir görevdir. Bu nedenle, bazı araştırmalar etnik farklılıklar, ekonomik nedenler, yer altı kaynakları ve kaynak paylaşımı gibi faktörleri iç savaşın kökenleri olarak öne sürmüştür. Bu faktörler, iç savaşların karmaşık doğasını açıklamak için potansiyel açıklamalar sunmaktadır. İç savaşa dair kapsamlı bir veri tabanına sahip olan (COW) projesi, iç savaşı tanımlarken iki kriteri temel almaktadır. İlk kriter, bir yıl içinde çatışmalarda hayatını kaybeden insan sayısıdır. İkinci kriter ise iç savaşta yer alan tarafların mücadelelerini sürekli kılmak için örgütsel yapıya sahip olmalarıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemde en yaygın silahlı çatışma türü olan iç savaşlar, genellikle kasıtlı olarak sivil halka yönelik saldırıları içermektedir. Bu çatışma türü, bölgesel rakip grupları belirli bölgelerden çıkarmayı veya tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemektedir ve büyük acılar doğurabilmektedir. İç savaşlar, komşu devletlerin müdahaleleriyle birlikte bölgesel savaşlara yol açabilme potansiyeline sahiptir, bu da başat ve uluslararası güçlerin çıkarlarının iç savaşlarda etkili olma olasılığını artırmaktadır.

Afganistan, tarihindeki çeşitli dönemlerde iç savaşlar, çatışmalar ve terörle mücadele operasyonlarına sahne olmuştur. Bu süreçlerde farklı aktörler, özellikle Taliban, Afganistan hükümet güçleri ve uluslararası koalisyon güçleri arasında mücadeleler yaşanmıştır. Bu çatışmalar zaman içinde devam etmiştir ve Afganistan'ın istikrarsızlık ve güvenlik sorunlarıyla mücadele etme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Suriye'de 2011 yılından bu yana devam eden iç savaş, rejim güçleri, muhalif gruplar ve terör örgütleri arasındaki çatışmalardan oluşmaktadır. Yemen'de 2014 yılından bu yana yaşanan

çatışmalar, Husi isyancılar ile hükümet güçleri ve koalisyon güçleri arasında gerçekleşmektedir. Irak'ta İç savaş, terör örgütleri, ayrılıkçı hareketler ve mezhepsel çatışmalar arasında gerçekleşmektedir. Sudan'da ülkenin çeşitli bölgelerinde, hükümet güçleri ve isyancı gruplar arasında çatışmalar yaşanmaktadır. Özellikle Darfur bölgesinde şiddetli çatışmalar gerçekleşmiştir. Somali'de uzun yıllardır devam eden iç savaş, farklı etnik gruplar, ayrılıkçı hareketler ve terör örgütleri arasında gerçekleşmektedir. Libya'da 2011 yılında başlayan iç savaş, farklı gruplar ve milis güçler arasında gerçekleşmektedir. Ayrıca uluslararası müdahaleler de etkili olmuştur. Bu ülkelerdeki iç savaşlar, insan kayıplarına, yerinden edilmelere, ekonomik yıkımlara ve insani krizlere neden olmuştur.

Afganistan, jeostratejik önemi nedeniyle uzun yıllardır küresel politikacıların dikkatini çeken bir ülke olmuştur. Süper güçler, geçmişten günümüze kadar Afganistan toprakları için rekabet etmişlerdir. Bu topraklar, farklı dönemlerde o dönemin süper gücü tarafından ele geçirilmiştir, böylece binlerce yıl boyunca Afganistan, çeşitli etnik kökenlerin, dillerin, dinlerin ve farklı inançların bir araya geldiği bir yurt olmuştur. Tarihsel olarak, Afganistan halkı savaşlarda büyük zararlar görmüştür. İstilalar ve sürekli çatışmalar, Afganistan'ı dünyanın en yoksul ülkelerinden biri haline getirmiştir. Etnik ve dilsel çeşitlilik, dini hassasiyetler, yaygın yoksulluk, dış müdahale, keşfedilmemiş zengin kaynaklar, okuma yazma bilmeyen genç nesil, coğrafi ve stratejik konum gibi faktörler, bu ülkeyi iç savaşa karşı son derece savunmasız hale getirmiştir.

Afganistan'da on yıllardır devam eden iç savaşla ilgili farklı yaklaşımlar ve etkenler üzerine çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bazı çalışmalar, Afganistan iç savaşını etnik sebeplerden kaynaklandığını varsayarken, bazı çalışmalar ise dışsal faktörler olarak belirleyici güçlerle ilişkilendirmektedir. İç savaş olgusuyla ilgili bazı araştırmalar, ülke nüfusunun eğitimsizliğiyle ilişkilendirirken, diğerleri ise ekonomik durumla bağlantılı olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde, tek bir nedene odaklanan araştırmalar olduğu gibi bazı araştırmacılar, Afganistan iç savaşını birden fazla nedene bağlı olarak değerlendirmiştir. Genel olarak, yapılan araştırmalar Afganistan iç savaşının etnik ve mezhepsel farklılıklardan kaynaklandığını varsaymaktadır.

Bu çalışma, Afganistan'da 1992-2022 yılları arasında yaşanan iç savaşları yapısalcı yaklaşım çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Yapısalcı yaklaşım, iç savaşları tek bir nedeni indirgemek yerine, birçok nedeni ve bunların alt faktörlerini dikkatlice inceler.

Bu yaklaşıma göre, iç savaşın başlama nedeni bazen zayıf bir devlet yapısı olabilirken, bazen de etnik farklılıklar gibi faktörler olabilir.

1992'de başlayan iç savaşın nedenleri, genel olarak yapılan çalışmalarda etnik farklılıklara dayandırılmaktadır. Bu dönemde Afganistan'da farklı etnik gruplar ülke yönetimini ele geçirme çabasında olmuş, bunun sonucunda fakirlik ve zayıf devlet yapısı ortaya çıkmış ve iç savaşın alevlenmesine yol açmıştır. Etnik coğrafya, gruplar arası siyaset, elitlerin siyasi tutumu ve ekonomik sorunlar da iç savaşın sürmesine ve derinleşmesine katkıda bulunmuştur. Benzer şekilde, Taliban hükümeti döneminde de zayıf devlet yapısı, azınlıkta kalan etnik unsurlara yönelik kültürel ayrımcılık politikaları iç savaşın devam etmesine neden olmuştur. İç savaşın 2001'den sonra da devam etmesinde en büyük etken, Afganistan'da sağlanamayan ulusal birlik ve hukuk düzenidir. Ayrıca, ayrımcı siyasi kurumların varlığı, gruplar arası siyasetin ve ayrımcı ekonomik politikaların sonucu olarak dış müdahale iç savaşın alevlenmesine ve Taliban'ın 2001'den sonra yeniden güçlenmesine yol açmıştır.

Bu çalışma, Afganistan iç savaşının nedenlerini yapısalcı yaklaşım çerçevesinde inceleyerek, dünyayı etkileyen ve her gün yüzlerce kişinin hayatını kaybetmesine neden olan bu olayın üzerinden katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Yapısalcı yaklaşım, iç savaşı yapısal, siyasal, ekonomik/sosyal ve kültürel/algısal boyutlarıyla ele alarak inceler. Bu yaklaşım, zayıf devlet yapısı, iç güvenlik sistemi ve etnik coğrafya gibi alt faktörlerle iç savaşı analiz ederken, zayıf devlet yapısı ise devletin yetersiz kontrol sağlayamadığı, yolsuzlukla mücadele edemediği, idari eksikliklerin yaşandığı, sınırların yapay olduğu ve ülke nüfusunun yoksul olduğu gibi alt faktörlerle iç savaşı değerlendirmektedir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümü “*İç Savaşa İlişkin Temel Kavramlar ve Teorik Yaklaşımlar*” başlığı altındadır. Geçmişten günümüze iç savaş ile ilgili farklı yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Bu sebeple çalışmada ilk önce iç savaşın tanımı inceleme konusu olmuştur. Sonrasında iç savaş'ı inceleyen yapısalcı iç savaş yaklaşımı, kültür ve etnik nefrete dayalı iç savaş yaklaşımı, psikolojik iç savaş yaklaşımı, rasyonel seçim iç savaş yaklaşımı, inşacı iç savaş yaklaşımı ve iç savaşa neden olan dışsal faktörler incelenmiştir.

Tezin ikinci bölümü “*Tarihsel Süreçte Afganistan*” başlığı almıştır. Bu bölümde önce Afganistan'ın yakın tarihi ele alınmıştır. 1747'de Nadir Şah Afşar'ın ölümüyle ortaya

ıkan fırsattan yararlanan Peştun halkından Ahmet şah Dşrrani, Abdali aşiretine mensup bir lider olarak öne ıkmiş ve bölge, Ahmet şah Dşrrani'nin liderliğinde Afganistan adıyla anılmaya başlanmıştır. Afganistan devletinin kurulmasından sonra, ülke büyük güçlerin hedefi haline gelmiş ve ele geçirilmeye çalışılmıştır. 1979 yılında ülkeye Sovyetler Birliği askerlerinin girmesiyle ülke halkı ayaklanmıştır. 1979 yılından günümüze kadar Afganistan tarihi Afganistan'ın yakın tarihi başlığı altında incelenmiştir. Afganistan'ın etnik yapısı Afganistan siyasetini her dönem etkilemiştir. Etnik açıdan hetrojen yapıya sahip olan Afganistan birçok medeniyete ev sahipliği yaptığından birçok farklı kültürle tanınmaktadır. Afganistan etnik yapısı, etnikler arası ilişkiler bu bölümde ele alınmıştır. Sonrasında Afganistan'ın siyasi ve idari yapısı incelenmiştir.

Çalışmanın nc ve son bölümü “*Afganistan İç Savaşının Yapısalcı Yaklaşım erevesinde Analizi (1992-2022)*” başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde zayıf devlet yapısı, jeopolitik konum ve dış müdahaleler, siyasi faktörler başlığı altında incelenmiştir. Zayıf bir devlet, çeşitli insani, yasal ve güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Zayıf devletlerin çeşitliliği, coğrafi, kültürel, sosyo-ekonomik, demografik ve siyasi faktörlerin birleşimiyle karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, zayıf devletlerin tarihsel kökenleri, yerleşimleri ve bileşenlerindeki çeşitlilik, zayıflığın kaynağı ve etkileri hakkında genellemeler yapmak zorlu bir süreçtir. Bu konular zayıf devlet yapısı başlığı altında inceleniştir. Ülkelerin jeopolitik konumları da çok önemlidir. Afganistan'ın jeopolitik konumu ve coğrafik zellikleri Afganistan i ve dış siyasetinde çok etkili olmuştur. İç savaşlar, sınırlar içinde gerekleşe de etkileri, üçüncü tarafların müdahalesine ve i sorunun ötesine geçen sonuçları da beraberinde getirmektedir. Bu sebeple dış müdahaleler iç savaş yaşayan ülkelerin siyasetinde çok önemli bir konudur. Bu erevede Afganistan'a yapılan Pakistan, Suudi Arabistan, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, İran ve Çin müdahaleler dışsal faktörler başlığı altında incelenmiştir. İkinici alt başlığı altında Afganistan i savaşında etnik kimlik faktörü incelenmiştir. Çoğu iç savaşta etnik kimlik faktörünün ana sebep olduğu dile getirilmektedir. Afganistan iç savaşının başlaması ve devam etmesinde etnik kimlik faktörü etkili olmuştur. Afganistan i savaşında etnik kimlik faktörü bu başlık altında incelenmiştir. Bir sonraki alt başlık olan ekonomik faktörler iç savaşın çıkması ve devam etmesinde etkili olmuştur. Araştırmalar, bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ile iç savaş çıkma olasılığı arasında ters bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yani, ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan gelişmiş bir

ülkenin iç savaş çıkma olasılığı daha düşüktür. Gelişmiş bir ülke, vatandaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılamak ve daha iyi bir yaşam standardı sunmak konusunda daha başarılıdır. Bu da hoşnutsuzluk düzeyini azaltır ve toplumsal huzuru korumaya yardımcı olur. Afganistan'ın ana ekonomi politikası, yabancı yardım ve yatırımların sağlanması üzerine kuruludur. Bu kısımda Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a girmesinden günümüze kadar ekonomik faktörün Afganistan iç savaşında nasıl etkili olduğu analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İÇ SAVAŞA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR VE TEORİK YAKLAŞIMLAR

1.1. İç Savaş Tanımı

İç savaşın nedenlerini, iç savaşa ilişkin yaklaşımları incelemeden önce iç savaş olgusunun tanımlanması gerekir. İç savaş ile ilgili birçok farklı çalışma ve kaynak mevcuttur. Fakat bu kaynaklar arasında iç savaşın tanımı ve nedenleri konusunda bir görüş birliği olmaması, iç savaşın tanımı konusundaki tartışmaları derinleştirmektedir. Bu nedenle Afganistan gibi uzun yıllardır iç savaş yaşayan bir ülkenin anlaşılabilmesi için tek faktöre odaklanan genel teorilerden yola çıkmak yetersiz kalmaktadır. Afganistan iç savaşını anlayabilmek için ülkenin toplumsal dinamikleri, yapısal faktörleri gibi birçok faktörün göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana sayısı çoğalarak daha fazla gündem oluşturan iç savaş olgusu, farklı bilim dalları tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. 1960 ile 2010 yılları arasında ülkelerin yüzde yirmisi bir iç savaş yaşamıştır (Blattman ve Miguel, 2010, s. 4). 2000 yılında Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) tarafından listelenen 25 büyük silahlı çatışmanın ikisi ülkeler arası, kalan kısmı ise iç savaş, 1990 ile 2001 yılları arasında çıkan 57 büyük silahlı çatışmanın da 3'ü hariç kalan kısmı iç savaş, 2001'deki en ölümcül (yüz kişi veya daha fazla kişi nin ölümü) 15 çatışmanın tümü de iç savaş niteliğindedir (Anyanwu, 2002, s. 5). Aynı zamanda günümüzde uluslararası sistemdeki en yaygın silahlı çatışma (Brown, 1996, s. 3) niteliğinde olan bu iç savaşlar yaygın olduğu kadar kalıcıdır (Blattman ve Miguel, 2010, s. 4).

İç savaşlar - ki taraflardan biri genellikle devlet olarak kabul edilmektedir- bir devlet içinde ortaya çıkan düzenli veya düzensiz bir şekilde, organize edilmiş, süreklilik

gösteren çatışmalar olarak tanımlanmaktadır (Özkeçeci-Taner, 2019b, s. 1). Devlet yapılarının zayıf veya mevcut olmadığı durumlardaysa çeşitli gruplar kendi aralarında savaşır (Brown vd., 1996, s. 13). Small ve Singer (1982)'in “Resort To” adlı araştırmasında iç savaş üç özellik üzerinden tanımlamıştır: Bunlardan ilki iç savaşın metropol içi bir askeri hareket olması, ikincisi bu çatışmaya ulusal hükümetin aktif bir biçimde katılması, üçüncüsü ise her iki tarafın da etkin bir direniş göstermesidir (Sambanis, 2004, s. 816).

İç savaşlar; uluslararası katılım olsun ya da olmasın (Canan Sokullu, 2019, s. 5) bir devletin içindeki etnik, dini/mezhepsel, politik, sınıfsal vb. gruplar arasında iktidar olmaya veya ülkenin bölünmesine yönelik savaşlar olarak tanımlanmaktadır (Güler, 2015, s. 48; Varlik, 2013, s. 123). Sivil veya askeri liderleri içeren bu iktidar mücadeleleri; silahlı etnik ve ayrılıkçı çatışmalar, suç örgütlerinin devlet egemenliğine meydan okumaları, silahlı ideolojik mücadeleler ve devrimler şeklinde kısaca özetlenebilir (Brown vd., 1996, s. 1). Aynı şekilde Beyaz ve İbrahim (1990, s. 29) iç savaş, bir ya da bir kaç grubun devlet otoritesine karşı gelmesi ya da yıkılmış bir devlet otoritesinde gruplar arası yapılan çatışmalar olarak tanımlamıştır. Birbiriyle savaşan gruplar arasında bir aktör olarak hükümetin olmaması durumunda yaşanan bir iç savaş değil, toplumsal bir şiddet olduğu varsayılmaktadır (Beyaz ve İbrahim, 1990, s. 29). Yani bir çatışmanın iç savaş sayılabilmesi için ülke içindeki hükümetin savaşanlar tarafından birisi olması gerekmektedir.

İç savaş tanımlarına bakıldığında iç savaş olgusunun iki ana özellik çerçevesinde şekillendiği görülmektedir: Bunlardan ilki; yaşanan çatışmanın sivil bir savaş niteliğinde olması ve bir devlet sınırları içinde gerçekleşmesi, ikincisi de yaşanan şiddet seviyesinin düşük seviyedeki iç çekişmelerden farklı olmasıdır (Güler, 2015, s. 48). Yaşanan bu çatışmaların arka planında genellikle politik, dini/mezhepsel karşıtlıklar, etnik sınıflar arasındaki güç mücadeleleri, yönetimi ele geçirmek, ülke topraklarının bölünmesi ya da rejim değişikliği talebi gibi sebepler yatmaktadır (Varlik, 2013, s. 123).

Günümüzde yaygın olan iç savaşlar rakip grupların ortadan kaldırılması ya da bölgeden gönderilmesi için kasıtlı olarak sivillere yönelik doğrudan saldırı içerir. Gözdağı verme, suikast, tecavüz, zorla sınır dışı etme, katliam gibi yöntemler kullanılarak sivillerin topraklardan gönderilmesine çalışırlar. İç savaşlar sadece devletin iç sorunu olarak

kalmayabilmekte ve komşu devletleri de etkileme kapasitesine sahip olmaktadır. Bunun yansıra iç savaşlar, bölgesel ve uluslararası örgütleri, uluslararası hukuk ve normları etkileyerek genel anlamda uluslararası düzen için sorun yaratarak çatışma alanına uzak devletlerin çıkarlarını da dolaylı yoldan tehdit edebilmektedir (Brown, 1996, s. 8).

1.2. İç Savaş Yaklaşımları

İç savaşlar, her bir ülkede birbirinden farklı sebeplerden dolayı ortaya çıktığı için iç savaş nedeni şeklinde gösterilebilecek tek bir nedenden bahsetmek zor, hatta imkansızdır (Sadat, 2021, s. 16). Harunoğulları (2021, s. 151) *Doğal Kaynaklar Ekseninde İç Savaşın Coğrafyası* adlı çalışmasında, iç savaşların ülkelere özgü faktör ve süreçlerden meydana geldiğini ileri sürerek bu faktör ve süreçleri, siyasal sistem, doğal kaynaklar, gelir dağılımındaki adaletsizlik, ekonomik durum, işsizlik, yoksulluk, sosyal huzursuzluk, etnik ve mezhepsel bölünmeler, demokratik hak talep etme şeklindeki nedenler olarak sıralamıştır.

Bir iç savaşı önlemek için öncelikle iç savaşın içeriğini anlamak gerekir. Yani bir iç savaşın temelinde yatan sebebi ya da sebepleri anlamadan çözüme kavuşturmak olanaksızdır. Bir iç savaş bir çok nedenden dolayı ortaya çıkmış olabilir, iç içe geçmiş birkaç nedenden, yapısal faktörler ya da çevresel faktörler gibi farklı faktörlerden ortaya çıkmış olabilir (Demir, 2017, s. 7). Örneğin bir iç savaş, etnik farklılıktan dolayı da ortaya çıkabilir ya da ekonomik, siyasal ya da etniksel, sorunlar gibi vb. nedenlerden dolayı da ortaya çıkabilir. Blattam'a göre iç savaşın temel sebeplerinden biri ekonomiktir. Yoksulluk ve düşük kişi başına düşen gayri safi milli hasıla iç savaşa neden olabilecek sebepler arasındadır (Blattman ve Miguel, 2010, s. 4). Coğu araştırmacı da ülke özelliklerine göre iç savaşın sebeplerinin değişebileceğini ifade etmektedirler (Gleditsch vd., 2010, s. 1).

İç savaş olgusunun açıklanmasına yönelik farklı teoriler ortaya atılmıştır. Bunlar psikolojik yaklaşım, rasyonel seçim yaklaşımı, kültürel ya da etnik nefret olarak da bilinen yaklaşım, yapısalci yaklaşım, inşacı yaklaşımı vb.dir. Bunlar iç savaşı farklı açılardan, farklı faktörler bağlamında incelemektedir. Bu yaklaşımlara ek olarak tek bir nedene bağlı olduğu varsayılan başka da farklı yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Bunları dini farklılıklar, düşük kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla, devlet kurumlarının zayıf

olması, özgürlüklerle ilgili mağduriyetler, ülke nüfusunun fazla olması, ülke coğrafyasının dağlık olması vb. şeklinde sıralayabiliriz (Güler, 2015, ss. 50-53). Yaklaşımlar birkaç neden bağlamında ya da bir ana neden ve alevlendirici alt nedenler bağlamında incelerken, tek nedenli yaklaşımlar ise bir neden, sebep açısından iç savaşı incelemektedir. Bazı kaynaklarda iç savaşın sebepleri iç faktörler ve dış faktörler olarak ele alınmıştır (Fazilat, 2020, s. 9; Harunoğulları, 2021, s. 151).

Bazı çalışmalarda iç savaş ile doğal kaynaklar ilişkisi üzerinde durularak, iç savaşın çıkmasına neden olan ekonomik nedenler incelenmiştir. Beyaz ve İbrahim, (1990, s. 32) *Doğal Kaynaklar Temelinde İç Çatışmaların Ekonomik Teorisi* adlı çalışmasında doğal kaynaklar ile iç savaş başlangıcını, aç gözlü ayaklanma, dışardan müdahale, elverişlilik, kindarlık, zayıf devlet ve seyrek ticaret olarak altı mekanizma ile açıklamıştır.

Savaş ile ilgili en geniş veri tabanına sahip olan Correlates of War (COW) projesi, ki mimarları Small ve Singer'dir, İç savaşın ana kriterlerinin iki adet olduğunu ifade etmişlerdir. Bunlar, ölen kişi sayısı ve savaşın sürekliliği ile ilgilidir (Özkeçeci-Taner, 2019b, s. 1): Bu projeye göre bir çatışmanın iç savaş olarak sayılması için ölen kişi sayısı bir yıl içinde 1000 kişi ve üzerinde olması ve örgütsel yapıya sahip, sürekli mücadele olmasıdır.

İç savaş ile ilgili en geniş veri tabanına sahip diğer çalışma, Uppsala Çatışma Verileri Programı (UCDP) ile Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü, Oslo (PRIO) iş birliği sonucu ortak bir çalışma olan UCDP/PRIO Silahlı Çatışma veri tabanıdır (Hoeffler, 2012, s. 7). UCDP çatışmaları, devlet merkezli çatışmalar ve devlet merkezli olmayan çatışmalar olarak iki başlık altında ele almıştır (Şahin, 2020, s. 30).

Collier ve Hoeffler (2000), *Greed and Grievance in Civil War* adlı çalışmasında ülkelerin büyük bir kısmında iç savaşın on yılda bir tekrarlandığı ve bu iç savaşların aynı nedenlerden mi yoksa farklı nedenlerden mi çıktığının ayırt edilemediği ispatlanmıştır. Aynı zamanda barış ne kadar uzun sürerse, ülkenin yeni bir iç savaş yakalanma olasılığının o kadar düşeceğini dile getiren Hoeffler barış devam ettikçe ülke ekonomisi toparlanmaya başlayacağını ifade etmiştir. Buda isyancıların savaş için biriktirdikleri çatışmaya özgü sermayelerinin yok olmasına neden olur. Böylelikle isyancı bir ordu kurmak zorlaşır (Hoeffler, 2012, s. 12).

1.3. Yapısalcı Yaklaşım Bağlamında İç Savaş

Yapısalcı yaklaşım iç savaşın nedenini ekonomik, sosyal, politik unsurlara bağlamaktadır (Özkeçeci-Taner, 2019b, s. 3). Bu yaklaşım ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal eşitsizliklerin ve ayrımcılık, fırsatlar, kaynak, iktidar, ve çıkarlara ulaşma amacı üzerinden ortaya çıkan çatışmaları inceler (Şahin, 2013, s. 39).

İç savaşın ortaya çıkmasında tek bir nedenden ziyade birçok yapısalcı faktör rol oynamaktadır (Sadat, 2021, s. 16). Savaş analistleri, Brown gibi, iç savaşın belirleyici faktörlerini yapısal, algısal, sosyo-ekonomik ve siyasi olmak üzere dört ana kategoride incelemektedir. Bu faktörleri, arka plan nedenler ve yakın nedenler olarak ikiye ayırmaktadır. Siyasi faktörler, etnik coğrafya, ayrımcı siyasi kurumlar, zayıf devlet yapısı, güvenlik kaygısı, dışlayıcı ulusal ideolojiler, gruplar arası siyaset ve seçkin siyaset gibi unsurları içermektedir. Ekonomik/sosyal faktörler ise yaygın ekonomik sorunlar, eşitsiz ekonomik dağıtım sistemleri, modernleşme gibi etkenleri kapsar. Kültürel/algısal faktörler ise kültürel ayrımcılık kalıpları, önceden düşman olan grupların tarihleri gibi unsurlardır (Brown, 1996, ss. 13-21). Öte yandan, görünüşte önemsiz gibi görünen faktörlerin ve bu faktörlerden herhangi birinin bile iç savaşa neden olabileceği gözlenmektedir (Sadat, 2021, s. 16).

Tablo 1.1: Brown'a göre İç Savaşların Nedenleri

Faktörler	Alt Faktörler
• Yapısal	• Zayıf Devlet • Devlet İçi Güvenlik Endişeleri • Etnik Coğrafya
• Siyasi	• Ayrımcı Siyasi Kurumlar • Dışlayıcı İdeolojiler • Gruplar arası Siyaset • Seçkinlerin Siyaseti
• Ekonomik / Sosyal	• Ekonomik Sorunlar • Ayrımcı Ekonomik Sistemler • Ekonomik Kalkınma ve Modernleşme
• Kültürel / Algısal	• Azınlıklara Karşı Kültürel Ayrımcılıkların Olması • Etnik Mitolojiler

Kaynak: Brown (1996, ss. 13-21)

Brown'ın yapısal faktörler olarak bahsettiği faktörler; zayıf devlet, devlet içi güvenlik endişeleri ve etnik coğrafyadır. Yapısal faktörlerden ilki zayıf devlet faktörüdür. Gleditsch (2010, s. 1) gibi araştırmacılar, zayıf devlet yapısının, devletin kontrolünü sağlayamadığı, protestoları caydıramadığı ve zayıf ekonomik yapısı olan ülkeleri iç savaşa sürükleyebileceğini öne sürmektedir. Bu tür ülkelerin büyük savaşlara eğilimli olabileceği ve zayıf devlet yapısının iç savaşa yol açabileceği vurgulanmaktadır. Çoğu iç çatışma analizinin başlangıç noktası olan zayıf devlet yapısında olan devletler siyasi meşruiyet ile denetimleri altında bulunan topraklar üzerinde denetleyebilecek siyasi kurumlardan ve kontrollü sınırlardan yoksundurlar (Brown, 1996, s. 13).

Anıl Öztop (2015, s. 60) ve Brown (1996, s. 14) gibi yazarlara göre büyük göçler ve uluslararası finans kuruluşlarından gelen dış yardımların zamanla azalmaya başlaması da kurumsal gerilemede kilit rol oynar. Bunlara ek olarak devletler yaygın yolsuzluk, idari yetersizlik, ekonomik kalkınmayı teşvik etmeme gibi devlet içi sorunlar sonucu zayıflarlar (Demir, 2017; Keskin, 2020, s. 25). Collier ve Hoeffler (2000) yaptıkları araştırmaya göre devletin zayıflama ve çökme nedenini dört faktöre bağlamaktadır: Bunlar: fakirlik, yolsuzluk, sınırların yapay oluşu ve ülkedeki etnik grubun heterojen olmasıdır. Fakirlik iç politikayı çok etkilemektedir. Burada fakirlikten amaç gelirin toplumsal refahı yükseltmek için kullanılmamasıdır. Fakir ülkelerin değil zengin olup gelir ya da zenginliği kullanamayan ülkelerin çöküşe (Gökçe, 2006, s. 351) ve iç savaşa meyilli olduğu söylenebilir. Yolsuzluk ve rüşvet de ülke siyasal sistemini etkileyerek ülkenin zayıflamasına, çöküşüne (Gökçe, 2006, s. 351) ve ülkede gruplaşmaya neden olarak çatışmaya hatta ülkenin iç savaşa gitmesine neden olabilmektedir (Öztop, 2015, s. 60). Nicolos Rost'a göre devletin güçlü olmaması, iç savaş çıkması için kolaylaştırıcı bir etkidir (Şahin, 2020, s. 34).

Devletin zayıflama sonucu şiddetli çatışmalar başlar (Brown, 1996, s. 15). Zayıf devletlerde çıkan şiddetli çatışmalar politikacılar ve liderler yani elitler arasında güç mücadelesine dönüşür (Demir, 2017, s. 7). Bu politikacılar ve liderler giderek hükümetten bağımsızlaşarak askeri varlıklar üzerinde kontrol sağlayan savaş ağalarına dönüşürler (Brown, 1996, s. 14). Böylelikle savaş ağaları kendi aralarında başat güç olma rekabetine girerler (Öztop, 2015, s. 60). Böylece suç örgütleri çoğalır ve yaygın hale gelir. Bunlar olurken hukukun üstünlüğü, adalet, istikrar ve eşitlikten söz etmek güçleşir aynı zamanda

otorite kişileşir ve buna bağlı olarak keyfi uygulamalar başlar (Demir, 2017, s. 8). Bu da devletin otoritesini kaybetmesi anlamına gelerek devletin iç karışıklara gittiğini gösterir.

Brown'a göre ikinci yapısal faktör, devlet içinde güvenlik endişesidir. Güvenlik kavramı psikolojiden, sosyolojiye, tarihten, siyaset bilimine kadar hem literatür hem de yaşamın her alanında bireylerin, grupların, toplumların ve devletlerin hayatını devam ettirme yolunda yaptıkları faaliyetleri ve karşılaştıkları tehditleri ortadan kaldırmaya yönelik araçlar, algılar, uygulamalar ve politikaları kapsamaktadır (Dedeoğlu, 2004, s. 2). Yukarıda bahsi geçen böyle bir yapısal sıkıntıdan sonra bireyler kendi güvenliklerini sağlamaları gerektiğini hissederler. Böylelikle ülkede yaşayan gruplar kendi güvenliklerini sağlamak için askeri hazırlıklar yapmaya başlar ve gruplar kendi güvenliğini sağlarken diğer grupların güvenliğini tehdit etmeye başlar (Brown, 1996, ss. 14-15).

Brown'a göre üçüncü yapısal faktör ise etnik coğrafyadır. Yaklaşık 180 devlet içerisinde homojen yapıya sahip olan devletlerin sayısı 20'nin altındadır (Brown, 1996, s. 15; Levince, 1996, s. 313; Uygun, 2011, s. 147). Kalan kısmı etnik bakımdan heterojen bir yapıya sahiptir (Levince, 1996, s. 313). Etnik azınlıklara sahip devletler diğer devletlere göre daha fazla çatışmaya eğilimlidir ama Somali gibi homojen yapıya sahip, fakat yerel savaş ağaları arasındaki güç rekabetinden dolayı uzun zamandır iç savaş yaşayan ülkeler de mevcuttur (Brown vd, 1996, s. 15). Ya da Yugoslavya'da olduğu gibi bir ülkenin etnik coğrafyası ve etnik çatışma mirası, milliyetçi çağırıların odak noktası haline gelebilir ancak iç çatışmanın tek sebebi olamaz (Daalder, 1996, s. 37). Bundan anlaşılacağı gibi etnik yapının homojenliği iç savaşı engelleyebilecek bir faktör değildir. Yetmiş yakın ülkede etnik yapılar siyasi özerklik ya da kendilerine ait devlet arayışı içindedirler ki etnik coğrafya bu konuda son derece önemli bir faktördür (Levince, 1996, s. 313).

Levince (1996, s. 313) göre etnik gruplar bölgesel olarak yoğunlaştığında buna ek olarak etnik kimlikler de güçlü olursa, siyasi örgütlenmenin maliyeti düşük olur ve bu ayrışmanın mümkün olarak görülmesine neden olacaktır. Levince, *Political Accommodation and the Prevention of Secessionist Violence* adlı çalışmasında konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

Birincisi, bir etnik grup devletin belirli bölgesinde bir arada yaşadığında grubun üyeleri ile sürekli iletişimde olurlar. Aynı dili konuşurlar. Böylece etnik kimliği pekiştirmiş olurlar bu da değer etnik gruplar ile “biz” ve “onlar” ayrımına neden olacaktır. İkincisi, bir etnik grup belirli bir bölgede bir arada yaşadığında ayrılmanın hedef olarak görülmesi daha olası, merkezi hükümete muhalif siyasi ve askeri grupları organize etmek daha kolay ve daha düşük maliyetli olur. Buna ek olarak kaynaklar ve destekçi ağları harekete geçirmek daha kolay olacaktır. Aynı zamanda bölgede azınlığı oluşturan etnik grup çoğunluğu oluşturduğu için çok az iç muhalefet olacaktır. Üçüncü, coğrafi olarak yoğunlaşmış azınlıklar kendi siyasi kurumlarını coğrafi hatlar boyunca siyasi faaliyetlerini koordine etmek ve kaynaklarını harekete geçirmek için kullanabilirler.

Örneğin Yugoslavya’da kuruluşundan bu yana kendi özgü tarihi olan farklı etnik gruplar yaşamaktaydı. 1878’den bu yana bağımsız olan Sırbistan ve Karadağ; 1912 yılına kadar Türkiye’nin sonrasında Sırbistan’ın yönettiği Makedonya; Macarların yönetiminde olan Voyvodana, Hırvatistan ve Slovenya; Avusturya kontrolünde olan Slovenya ve Dalmaçya ve Viyana’ya bağlı olan Bosna- Hersek. Görüldüğü gibi bölgelerde yaşayan farklı etnik gruplar farklı devletlerin kontrol altına girmiştir. Aynı zamanda bu topraklarda yaşayanlar Ortodoks, Katolik, Müslümanlık gibi farklı dini şeklinde bölünmüştür. Bu bölünmüşlüklerden dolayı İkinci Dünya Savaşı’nda etnik gruplar kendi aralarında birbirlerine zorbalıklarda bulundular (Daalder, 1996, ss. 38-40).

Ülkede etnik gruplar karışık şekilde yaşıyorsa ayrılıkçı taleplerle karşılaşma olasılığı daha düşük (Brown, 1996, s. 16), bir de etnik bağların zayıf olduğundan ayrılmanın başarı olasılığı daha düşük ve ayrılıkçı taleplerin ortaya çıkması daha az olur (Levince, 1996, s. 314). Kuzey İrlanda da Katolikler, Protestan siyasi yönetimi tarafından baskı gördüklerini iddia etmektedirler. Ancak ilçelere dağılmış olduklarından hiçbir zaman ayrılma talebinde bulunamadılar. Aynı şekilde Afrikalı- Amerikalılar ABD’de dağılmış şekilde yaşamaktadırlar; yaşadıkları olaylar ve gündemleri bölgesel özerklik değil, medeni haklar ve ekonomik farstalar (Levince, 1996, s. 314). Ama ayrılıkçı talepler gelişirse etnik gruplar belirli toprak parçası üzerinde kontrol kurmaya çalışırlar bu da sivillere doğrudan saldırılara neden olabilmektedir (Brown, 1996, s. 16).

Kısaca coğrafi olarak yoğunlaşmış etnik grupların, dağılmış şekilde yaşayan etnik gruplara göre kendini yönetmeleri daha olasıdır. Ancak bu ayrılmanın mümkün olduğu anlamın gelemmez (Levine, 1996, s. 315).

Yukarıda bahsi geçen siyasi faktörler ise ülkenin ayrımcı siyasi kurumlara sahip olması, ülkede bazı gruplara karşı dışlayıcı ideolojilerin olması, gruplar arası siyaset ve seçkin siyaset faktörüdür (Brown vd., 1996, s. 16). Reynal-Querol (2002, ss. 465-466), orta düzey demokrasilerin, üst düzey demokrasilere ve üst düzey otokrasilere göre savaşa daha yatkın olduğunu ifade ederek nispi temsil veya oransal temsil sistemin, çoğunlukçu sisteme göre isyan etme olasılığının daha düşük olduğunu dile getirmiştir. Brown (1996, s. 16) iç çatışmanın ülkenin siyasi sistemi ve adaleti ile ilişkili olduğunu ifade ederek otoriter ve kapalı sistemlerde sistem bazı grupların çıkarına hizmet ederse değer ezilen grupların kızgınlığına neden olarak iç savaşa gidebileceğini dile getirmiştir. Daalder (1996, s. 38) ise etnik ve ulusal problemler totaliter yönetimlerle bastırılmış veya ortadan kaldırılmış olduğunu, ancak totaliter rejimlerin çöküşünün ardından bunların yeniden ortaya çıktığını ifade etmektedir.

Bir ülkede yaşayan farklı gruplar nasıl güvenlik endişesi içinde oluyorsa, siyasal sistem belirli bir etnik, dini vb. gruba hizmet ederse diğer grupların kızgınlığına neden olabilmekte buna ek olarak ayrımcılık yapılan gruplara karşı şiddet kullanılıyorsa çatışma çıkması, bir iç savaşa sürüklenmesi olasıdır (Brown, 1996, s. 16). Bunu Levine (1996, ss. 315-318) ayrımcı siyasi ve ekonomik faktörler olarak ele almış ve siyasi ayrımcılığın ayrılıkçı talepleri alevlendirebileceğini ifade ederek dış destek de eklendiği zaman iç savaşın şiddetleneceğini öne sürmektedir. Örneğin Sırf, Hırvat ve Sloven Krallığı döneminde Sırp yöneticilerin diğer etnik grupların çıkarlarına az saygı göstermeleri Hırvatların kızgınlığına neden olmuş bunun üzerine anayasanın askıya alınıp yasama gücünün tek kişinin eline geçmesi yıkımın tohumlarını ekmiştir (Daalder, 1996, s. 40). Bazı gruplar hükümet, mahkemeler ve ordu gibi diğer devlet ve siyasi kurumlarda yetersiz temsil edilirse, demokratik ortamlarda bile kızgınlık oluşabileceğini ifade eden Brown (1996, s. 16), devlet baskı ve şiddet kullanırsa iç savaşın çıkabileceğini öne sürmektedir.

Brown'un siyasi faktörler olarak bahsettiği ikinci faktör dışlayıcı ideolojilerin olmasıdır. Demir (2017, s. 7) tanımıyla bu siyasi dışlanmadır. Bu da milliyetçilik gibi gruplar arasında tezat düşüncelerin olmasıdır ki bu da ülkeyi iç çatışmalara sürüklemektedir. Milli

kimliklerin, milliyetçiliğin ortaya çıkmasına dair farklı görüşler mevcuttur. Çok değişik anlamlar da kullanılan milliyetçilik kavramı ile bazıları bağımsızlık savaşını anlatmak isterken bazıları da değişik haklara karşı baskı ve sindirme politikasını açıklamaya çalışırken kullanmaktadır (Akıncı, 2014, s. 133). Çok yaygın ve güçlü olan bu milliyetçilik ideolojisi bir yandan insanları birbirleriyle çatışmaya diğer yandan birliği sağlamayı teşvik etmektedir (Flint ve Taylor, 2018). Milliyetçiliği Synder, sivil milliyetçilik ve etnik milliyetçilik olarak ikiye ayırmıştır. Aynı zamanda milliyetçiliği açıklarken dönemlere bölerek kaynaştırıcı, dağıtıcı, saldırgan ve çağdaş milliyetçi olarak tanımlamıştır (Ertan ve Ors, 2018, s. 54).

Brown'a göre sivil milliyetçilik kurumsallaşmış demokrasi olan ülkelerde ortaya çıkar. Bu milliyetçilik şeklinde etkin kurumlar sayesinde hakları garanti altına alan yasalar çerçevesinde vatandaşların görüşlerini dile getirmesine hak tanıyan, eşit, evrensel ve hümanist bir yapıya sahip ve vatandaşlık haklarına dayalı milliyetçilik şeklidir (Akıncı, 2014, s. 133; Brown vd. 1996, s. 17). Etnik milliyetçilik ya da kültürel milliyetçilik olarak adlandırılan milliyetçilik adından da anlaşılacağı gibi kültür ve tarihsel kimliğe bağlı olan kurumlara bağlı olmayan ve kurumsal bir boşluk oluştuğunda kendiliğinden ortaya çıkan milliyetçilik şeklidir (Akıncı, 2014, ss. 133-134; Brown, 1996, s. 17). Brown örneklendirme yaparken eski Sovyet toprakları, Balkanlar ve Doğu Avrupa topraklarında olan ülkelerin zayıf devlet yapısına sahip olduğunu vurgulayarak ulusal ideolojilerin de etnik kökene dayalı ideolojiler olduğunu dile getirir ve bu ülkelerde etnik milliyetçiliğin çok olduğunu ifade etmiştir (Brown, 1996, s. 17). Brown aynı zamanda dışlayıcı ulusal ideolojileri sadece etnik kökene dayanmadığını teokratik gibi yönetim biçimlerinde dini faktörlerin rol oynadığını vurgulamıştır.

Plamentez'e göre iki çeşit milliyetçilik vardır. Bunlar Batı Milliyetçiliği ve Doğu Milliyetçiliğidir. Batı Milliyetçiliği Batı Avrupa'da, Doğu Milliyetçiliği ise Afrika, Asya, Doğu Avrupa ve Latin Amerika'da ortaya çıkmıştır. Doğu Milliyetçiliği Batı'nın sömürgeleştirme girişimlerine karşı çıkarken diğer taraftan batılı kurumları taklit etmekte ve batılı değerleri halka benimsetmeye çalışmaktadır (Akıncı, 2014, s. 135). Milliyetçilik ile ilgili, Hocaoglu (2000, ss. 1-4) milliyetçi milliyetçilik ve devletçi milliyetçilik olarak iki tür milliyetçilikten bahseder ve devletçi milliyetçiliğin devletin merkezinde yer alarak her şeyden önemli olduğunu öne sürer.

Yukarıdaki tanımlara baktığımızda milliyetçilik farklı şekillerde tanımlanmıştır. Synder'ın yaptığı gibi milletçilik bazen birleştirici olmuştur bazen de dağıtıcı. Aynı etnik kökene dayalı ülkelerde birleştirici olduğunu bir ülkede farklı milletlerin olduğunda ise dağıtıcı olduğunu varsayabiliriz.

Üçüncü siyasi faktör; pek çok bilim insanı, bir ülkede şiddet olasılığının önemli ölçüde yerel gruplar arası siyasetin dinamiklerine bağlı olduğunu iddia etmektedir (Brown, 1996, ss. 17-18). Çatışma gruplar arasındaki rekabete dayanmaktadır ve çatışma bu grupların amaçları veya değerleri arasındaki uyumsuzluklardan ötürü ortaya çıkmaktadır (Quadri ve Oladejo, 2020, s. 125). Yukarıda bahsi geçen etnik, ideolojik ve siyasi farklılıklar sonucu yerel gruplar arası çekişmeler, ülkede iç savaşa sebep olmaktadır. Brown rekabetin yanı sıra kaygı ve hükmedilme korkusunu da eklenince yeni grupların ortaya çıkması güç dengesinde değişikliklere neden olabileceğini hatta istikrarsızlaştırabileceğini ifade etmiştir.

Dördüncüsü; bazı bilim adamları, siyasi ve ekonomik çalkantı zamanlarında umutsuz ve fırsatçı politikacılar tarafından kullanılan seçkin siyasetten bahsederler (Brown, 1996, s. 18). Sırbistan'da siyasi bir strateji olarak milliyetçiliğin başarısı, Yugoslavya'nın bazı bölgelerinde milliyetçiliğin artışa yol açarak fırsatçı politikacılar tarafından Sırf örneğinde olduğu gibi kendi siyasi amaçları için kullanıldı (Daalder, 1996, s. 38).

İç savaşın nedenlerinden bir değeri ekonomik ve sosyal unsurlar olarak ifade edilmektedir (Keskin, 2020, ss. 26-27). Brown (1996, s. 18)'a göre iç savaşa yol açan ekonomik ve sosyal faktörler ülkedeki ekonomik sorunlar, ayrımcı ekonomik sistemler ve ekonomik kalkınma ve modernleşme faktörleridir. Bölgeler arasındaki ekonomik farklılık ayrılıkçı hareketlerin gelişmesinde etkin bir rol oynar. Örneğin bir ülkenin bir bölgesinde hammadde veya sanayileşme düzeyi diğer bölgelere göre daha fazla ise diğer yoksun bölgeler ekonomik bu fırsatlardan yoksun olduğundan bölgeler arasındaki ilişkiler sıkıntıya girebilmektedir (Levine, 1996, s. 317). Daalder (1996, s. 38), Yugoslavya milliyetçiliğinin ekonomik ve politik nedenlerden dolayı ortaya çıktığını ifade etmiştir. Yani etnik azınlıklara karşı siyasi ve ekonomi ayrımcılık etnik grupların etnik şikayetlerini alevlendirmesine neden olacaktır. Ekonomik yetersizlik ülkenin iç ve dış siyasetini kötü yönde etkileyerek “süper güçler güdümünde hareket etmeye” mecbur kılmaktadır (Özer, 2005, s. 31). Devletlerde yaşanan ekonomik sorunlar iç gerilimlere

neden olabilmekte hatta sanayileşmiş ülkelerde ekonomi eskisi gibi büyümüyorsa ya da toplumsal talepleri karşılayamayacak kadar hızlı büyümüyorsa iç savaşa neden olabilecek sorunlar ortaya çıkabilir (Brown, 1996, s. 19). Hüseyinikoğlu (2009, s. 43), savaşların rejim karşıtı savaşlar, İç savaşlar, ülke savaşları ve bağımsızlık savaşları şeklinde dört ana başlığa ayrıldığını aktararak hepsinin temel amacının kaynaklara hükmedilme ve ele geçirilmesi üzerinden olduğunu dile getirmiştir.

Ekonomik değeri yüksek kaynaklar ve çatışmalar arasında güçlü bir ilişki olduğu ispatlanmıştır (Demir, 2017, s. 10). Zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerin daha az doğal kaynaklara sahip ülkelere göre zayıf ekonomik ve az gelişme olasılığının daha yüksek olduğu iddia ederek bu kaynakların bireyler, gruplar ve kuruluşların zenginlik ve kârına neden olabileceğinden dolayı çatışma ve iç savaş ile bağlantılı olduğunu öne sürmektedir (Harunoğulları, 2021, s. 162). Hatta aynı ülkenin farklı bölgeleri zenginlik açısından farklı ise de bölgeler arasından çatışma çıkma olasılığı vardır. Örneğin 1960'ların sonunda Federal Yugoslavya'da Hırvatistan ve Slovenya gibi cumhuriyetler ekonomik olarak geri kalan kısımların yüklerini taşımak zorunda kalmaktan rahatsız olduklarından milliyetçi duyguları yeniden yükselişe geçmiştir (Daalder, 1996, s. 41). Bayram vd. (2017, s. 3), ekonomi ile çatışma ilişkisini biyolojik teoriler, insan ihtiyaçları teorisi, malthusçu teorileri, marksist teoriler şeklinde beş teori başlığı altında incelenebileceğini ifade etmiştir.

Bir ülkede yaşayan farklı etnik grupların arasında gelirin hakkaniyetli şekilde dağılmasının iç savaşa neden olabileceğini ifade eden Keskin (2020, s. 26), etnik azınlıkların kalkınmasının engellenmesi, kaynakların egemen gruplar tarafından kontrol edilmesi, o bölgedeki halkın ihtiyaçlarının önemsenmemesi ve ekonomik açıdan etnik gruplar arasında bir uçurum olmasının da bir çatışmaya neden olabileceği ifade etmektedir. Başka bir ifade ile hâkim olan etnik grubun diğer etnik gruplara göre daha çok pay alması bir etik çatışmanın çıkmasına sebep olabilmektedir.

Bazı bilim adamları gelir artışının da iç savaşın başlangıcı ile ilgili olduğunu varsaymışlardır (Hoeffler, 2012, s. 2). Brown ekonomik gelişme ve modernleşmenin de birçok bilim adamı tarafından iç savaşlara neden olabileceğini öne sürüldüğünü ifade ederek göç ve kentleşme, mevcut aile ve sosyal sistemleri bozacağını, geleneksel siyasi kurumları baltalayacağını; daha iyi eğitim, daha yüksek okuryazarlık oranları ve artan

kitle iletişim araçlarına daha iyi erişim, farklı insanların toplumda nerede durduğu konusunda farkındalık yaratacağını ileri sürmüştür. Aynı zamanda bahsi geçen konular ekonomik ve politik beklentileri yükseltir ve bu beklentiler karşılanmadığında hayal kırıklıklarına yol açabileceğini ifade etmektedir. Sonuç olarak istikrarsızlık ve düzensizlik nedeniyle bir iç savaşa yönelme ihtimalinin yüksek olduğu varsayılmaktadır.

Tarihsel süreçte sömürgecilik dönemde ekonomik çıkar amaçlı ucuz işgücü için memleketlerinden alınıp kültürel anlamda da tamamen farklı bir coğrafyaya götürülen etnik gruplar ile yerli alt sınıf gruplar arasında özellikle işsizlik arttığı durumlarda baş gösterdiği ifade edilmiştir. (Bayram vb., 2017, s. 5). Ekonomik gelişme makalesi bayram yeniden gözden geçir.

Kültürel/algısal faktörler ise ülkede azınlıklara karşı kültürel ayrımcılıkların olması ve etnik mitolojiler faktörüdür. Brown (1996, s. 20)'a göre kültürel azınlıklara karşı ayrımcılık iç savaş çıkmasına sebep olan önemli faktörlerden biridir. Bu kültürel faktör içinde eğitim fırsatların eşit olmaması, eğitim üzerindeki sosyal ve siyasal kısıtlamalar, azınlık dillerinin kullanımı ve din özgürlüğü gibi konular yer almaktadır. Yılmaz (2018), bunu baskın grup kültürüne değer verilirken azınlıkların norm ve geleneklerinin değersizleştirildiği ve marjinalleştirildiği şeklinde ifade etmiştir.

Yapısalcı ile ilgili diğer bir yaklaşım Monica Duffy Toft tarafından ortaya atılmıştır. Toft (2010), *The Geography of Ethnic Violence* adlı çalışmasında etnik savaşların temel belirleyicilerinden en önemlisinin devlet ile potansiyel ayrılıkçı azınlığın o bölge üzerindeki özel iddialarının, bölgenin bölünüp bölünmez olduğuna dayandığını ifade etmektedir. Jeong (2008) savaşı yapısal ve psikolojik nedenlere bağlamaktadır. Buradaki yapısal nedenler iktidar mücadelesi, ekonomik nedenler, kültürel çatışmalar, kimlik ve kimliğin tanınması gibi faktörlerdir.

1.4. Diğer yaklaşımlar açısından iç savaş

İç savaşlarla ilgili yapısalcı yaklaşımın yanı sıra, bilim adamları farklı perspektiflerden hareket ederek iç savaşları anlamaya ve açıklamaya yönelik farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Bu yaklaşımlar içinde öne çıkanlar kültürel yaklaşım, psikolojik yaklaşım, rasyonel seçim yaklaşımı ve inşacı yaklaşımdır. Kültürel yaklaşım, iç

savaşların etnik, dini veya kültürel kimliklerle ilgili çatışmaların bir sonucu olduğunu savunur. Psikolojik yaklaşım ise iç savaşların nedenlerini ve etkilerini bireylerin, grupların veya toplumun psikolojik durumlarına odaklanarak açıklar. Rasyonel seçim yaklaşımı, iç savaşları aktörlerin rasyonel tercihleriyle açıklamaya çalışır. İnşacı yaklaşım ise iç savaşların sosyal faktörler, toplumsal yapı, kültür, kimlik ve algılarla ilişkili olduğunu vurgular. Bu farklı yaklaşımlar, iç savaşların karmaşık doğasını anlamaya ve araştırmacılara geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu yaklaşımın her birini aşağıda kısaca ele alacağız.

1.4.1. Kültürel ya da Etnik Nefrete Dayalı İç Savaş Yaklaşımı

Geçmişten günümüze iç savaş ile ilgili ortaya atılan en genel yaklaşımlardan birisi, iç savaşların esas nedeninin etnik köken, din veya sınıfa bağlı farklılıklar olduğu yönündedir (Hoeffler, 2012, s. 18). Etnik çatışmalar antropolojiden siyaset bilimine, coğrafyadan uluslararası ilişkilere, sosyal psikolojiden sosyolojiye kadar çoğu sosyal bilim alanlarında incelenerek çalışma konusu olmuştur (Çelik, 2009, s. 164). Etnik nefrete dayalı iç savaş bir yada birden fazla grubun farklı bir etnik gruba yada devlet otoritesini elinde tutan etnik gruba karşı geniş ölçekli başkaldırısı olarak ifade edilmektedir (Bayat, 2020, s. 11).

İç savaşın bastırılmış ancak savaş taraflarının tam anlamıyla unutmadığı ve etnik aidiyet sonucu eskiden olan şiddetin ortaya çıkmasına dayandığı söylenir (McKay, 2011, s. 2). Bazı araştırmacılar devlet yapısının zayıflamasının etnik milliyetçiliğin yeniden ortaya çıkmasında rol oynadığını savunurlar (Keating, 2001, s. 19). Az gelişmiş ülkelerin çoğunda etnik gruplar arasındaki eşitsizlikler, yerel/kamu hukuku ve politikası yoluyla azınlık gruplar baskın gruplar tarafından kültürel ayrımcılığa maruz kalınmaktadır (Yılmaz, 2018, ss. 32-33). Sosyal bilimlerde 1970 ve 1980li yıllarda etnik farklılığın tek başına bir savaşa neden olabileceğini savunan araştırmacıların varsayımları günümüzde farklı bilim adamları tarafından çürütülmektedir (Çelik, 2009, s. 165).

19. yüzyıldan günümüze milliyetçilik kavramı olumlu veya olumsuz mefhumlarda kullanılmış, etnisite ve etnik kimlik kavramları milliyetçilikte önemli bir yere sahip olmuştur (Yılmaz ve İsmayilov, 2011, s. 2). Doğu Avrupa'da eski Sovyet Birliği ve buna benzer yerlerde olduğu gibi derinlere kök salmış husumet ve nefret otoriter yönetim

tarafından kontrol altında tutulmuş, yönetimlerin yıkılması bastırılmış şikayetlerin alevlenmesine neden olmuştur (Brown, 1996).

Fearon ve Laitin (2011, s. 199) II. Dünya Savaşı ile 2010'lu yıllar arasındaki iç savaşları sınıflandırarak bu savaşların yüzde 57'sinin etnik veya dini farklılıklardan dolayı çıktığını öne sürmüşlerdir. II. Dünya Savaşı'ndan 1949'a kadar çıkan iç savaşların yüzde ellisinden fazlası etnik kökenli, 1949'dan 2008 kadar olan iç savaşların tamamı etnik kökenlidir (Fearon ve Laitin, 2011, s. 199). Eski Sovyet Birliği ve Yugoslavya gibi çok uluslu devletlerin çöküşü arkalarında etnik ve dini gibi birçok kültürel farklılıklar bıraktı. Kimliklerin özel doğası yada liderlerin güçlerini güvence altına almak için milliyetçiliğe yönelik kısa vadeli teşvikler güvenlik ikilemine neden olmuştur (Posen, 1993, s. 28).

Etnik farklılık, iç savaşın önemli faktörlerinden biri olmasına rağmen, kendisi tek başına çatışma başlatmaz (Fazilat, 2020, s. 14). Etnik temele dayalı çatışma yada iç savaşlar sadece bir sebepten dolayı değil birkaç etkenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır (Bayat, 2020, s. 12). Bayat (2020, ss. 12-18), etnik çatışmaları birçok nedene bağlayarak aşağıdaki şekilde sıralamaktadır.

- Etnik kimliği Yansıtma İsteği
- Ayrımcı Yaklaşımlar
- Beklenti ve Realitelerin Örtüşmemesi
- Yaygın Yoksulluk Elverişsiz Hayat Şartları ve Kaynakların Adaletsiz Bir Şekilde Dağılımı
- Merkezi Devlet Otoritesinin Zarar Görmesi
- Tarihsel Olarak Gelişen Düşmanlık
- Uluslararası Destek ve Yardımlar

Bir diğer etnik farklılık yaklaşımı James D. Fearon ve David D. Laitin tarafından ortaya atılmıştır. Bu yaklaşıma göre savaşın ilk kıvılcımını yerli halk olan, James ve David'in tabiriyle "toprağın oğulları" olarak adlandırdıkları grupla son göçmenler arasındaki şiddet atmaktadır (Fearon ve Laitin, 2011, ss. 199-200).

Demir (2019, s. 1), Etnik Çatışmalar adlı eserinde etnik farklılığı iki temel yaklaşıma ayırarak ele almıştır. Bu yaklaşımların ilki, etnik kimliğin doğuştan kaynaklandığını ve değişmez özelliklere sahip olduğunu savunan ilkçilik yaklaşımı, diğeri ise etnik kimliğin sosyal bir fenomen olduğunu; kimliklerin iç içe geçtiğini ya da yeni bir forma dönüştürüldüğünü savunan inşaçılık yaklaşımıdır. Demir, inşaçılık yaklaşımını iki alt kategoriye ayırmıştır. İlki araçsalcılık yaklaşımı diğeri ise modernleşmeci yaklaşımıdır. Araçsalcılık yaklaşımı siyasi seçkinler ve aydınlar hedeflerine ulaşmak amacıyla kitlelerin desteğini kazanmak için etnisiteye vurgu yaptıklarını söyler. Modernleşme bakış açısına göre ise sanayileşme toplumları kültürel olarak homojen hale getirmektedir.

Başka bir yaklaşımın etnik farklılıkların aynı çatı altında (ulus-devlet) yaşayamama sebebi ile ilgili olduğunu ifade eden Çelik, bu nedenleri iç ve dış sebepler olarak ikiye ayırmıştır. İç sebepler iki tanedir ve bunlar etnik grubun özellikleri ve devletin siyasi yapılanmasıdır. İç nedenler etnik grubun özellikleri ve devletin siyasi yapılanmasıdır. Dış sebepler ise etnik milliyetçi grupların yurt dışında oluşturduğu ittifaklar ve bunların iç ve dış siyasete yansımalarıdır (Çelik, 2009, s. 166). Çelik (2009, ss. 167-168), Etnik çatışmaların çözümünde ve siyaset bilimi ve çözüm yaklaşımları adlı çalışmasında etnik çatışmaların nedenlerini şu şekilde sıralamıştır.

- Modernleşmenin neden olabileceği gruplar arasındaki eşitsizlikler ve bu eşitsizlikleri giderecek demokratik siyasi yapılanmasının eksikliği.
- Etnik grubun diğer gruplara oranla kendini “yoksun” hissetmesi
- Devlet içerisinde bir grubun diğer grubu ekonomik ve siyasi olarak sömürmesi

Kimlik ve doğal kaynaklar arasında güçlü ilişki bulunmaktadır. Hatta doğal kaynaklardan elde edilen kazancın paylaşımında ortaya çıkan anlaşmazlıkların ülkeyi çatışmaya hatta iç savaşa sürüklediği ifade edilmektedir (Demir, 2017, s. 10).

1.4.2. Psikolojik Yaklaşım

İç savaş ile ilgili yaklaşımlardan biri psikolojik yaklaşımdır. Psikolojik iç savaş yaklaşımı, iç savaşların nedenlerini ve etkilerini psikolojik faktörlere odaklanarak açıklamaya çalışan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, iç savaşlar, bireylerin, grupların veya toplumun psikolojik durumlarından kaynaklanan çatışmalar ve gerilimlerdir.

Örneğin geçmişte yaşadıkları kanlı olaylar sonucu grupların birbirine karşı taşıdıkları kin ve nefret gibi psikolojik unsurlar iç savaşa neden olabilmektedir (Keskin, 2020, s. 28). Psikolojik iç savaşın temel dayanağı “duygusal motivasyondur”. Bu yaklaşıma göre, grup soyunun tükenme korkusu ve diğer gruplara karşı önyargılar, iç savaş ortamında özellikle önemli hale gelir. Bu durum, insanların diğer gruplara karşı duyduğu nefret, kızgınlık ve öfke gibi duyguların, engellenemez bir düşmanlık şekline dönüşerek iç savaşa uygun bir ortamın oluşmasına yol açtığını öne sürer (Özkeçeci-Taner, 2019b, s. 2).

Keskin (2020, s. 28)’e göre geçmişte yaşadıkları düşmanlıklar ve birbirlerine karşı besledikleri nefret sonucu grupların ilişkilerini dostane şeklinde kuramaması iç savaşın çıkmasında rol oynamaktadır. Bir taraftan etnik veya mezhepsel faktörler çatışmaya neden olurken diğer taraftan dış müdahalelerle dış güçler kolay bir iç savaş ortamı hazırlamaktadırlar. Doğu toplumlarında etnik ve mezhepsel faktörler psikolojik nedenlerde önemli rol oynayarak olumsuz önyargılara yol açmaktadır (Keskin, 2020, ss. 28-29).

Gurr (2016) görelî yoksulluk ile psikolojik yaklaşımı açıklamaktadır. Diğer grupların sahip olduklarını kendi sahip oldukları ile karşılaştırarak adaletsizliğe maruz kaldıklarını düşünceleri (Ulutaş, 2020, s. 417) sonucu karşı tarafa beslenen nefret ve kızgınlık iç savaş için uygun ortam hazırlamaktadır (Gurr, 2016, s. 206). Beklenti ile gerçekleşenler arasında ayrım büyüdükçe yoksunluğun şiddeti artacaktır (Demir, 2019, s. 4).

Afganistan'da yaşanan uzun süreli iç savaş, çeşitli etnik gruplar ve mezheplere mensup insanlar arasında derin düşmanlıkların oluşmasına yol açmıştır. Bu gruplar, geçmişte yaşanan kanlı olaylar ve travmalar sonucunda birbirlerine karşı kin, nefret ve öfke duyguları taşımaktadır. Bu psikolojik unsurlar, iç savaşın çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Afganistan'da yaşanan iç savaşta dış müdahaleler de önemli bir rol oynamaktadır. Dış güçler, iç savaş ortamını körüklemekte ve gruplar arasındaki düşmanlık duygularını daha da yoğunlaştırmaktadır. Bu da iç savaşa uygun bir ortamın oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Örneğin İran Hazaralar’ı desteklerken, Özbekistan ve Türkiye Özbek’leri, Suudi Arabistan ve Pakistan Peştun’ları desteklemiştir (Ahady vb., 2008, s. 18).

Gurr'un belirttiği gibi, göreceli yoksulluk da iç savaşın psikolojik yaklaşımını açıklamaktadır. Afganistan'da, gruplar arasındaki adaletsizlik algısı ve beklentilerle gerçekleştirenler arasındaki uçurum büyüdükçe, yoksulluk ve sosyoekonomik sorunlar şiddetlenmektedir. Bu durum da düşmanlık duygularının artmasına ve iç savaş için uygun bir zeminin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Örneğin 1992-1996 yılları arasındaki iç savaşlarda uygulanan şiddet ve yapılan suçlar etnik gruplar arasındaki toplumsal boşlukları genişleterek düşmanlığı körüklemiştir (Vafayizade, 2015, s. 13).

Sonuç olarak, Afganistan örneği, psikolojik iç savaş yaklaşımıyla açıklanabilen bir iç savaş örneğidir. Geçmişte yaşanan düşmanlıklar, gruplar arasındaki nefret ve öfke duyguları, dış müdahaleler ve sosyoekonomik sorunlar, iç savaşın ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Bu faktörler, psikolojik iç savaş yaklaşımının vurguladığı psikolojik etkileri ve gruplar arasındaki düşmanlığın iç savaş ortamını beslemesini göstermektedir.

1.4.3. Rasyonel Seçim Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre ülke içinde yaşayan farklı grupların kendi refah, güç, güvenlik gibi çıkarlarını sağlamak için diğer grupların çıkarlarını örneğin güvenliğini tehdit ederek güvenlik ikilemi yaratırlar (McKay, 2011, ss. 3-4). Bu artan güvenlik ikilemi sonucu ülkedeki farklı gruplar olası baskı ve güvensizliğe karşı güvenlik önlemleri almaya ve savaş teçhizatı depolamaya başlarlar (Mitat, 2019, ss. 1-2). Bunun sonucu kendi refahları için diğer grupların refahını tehdit etmeye başlarlar (Posen, 1993, ss. 27-29). Bu da yukarıda adı geçen konularla ilgili ikileme neden olur. Örneğin, Taliban gibi dini aşırılıkçı gruplar, kendi dini ve ideolojik çıkarlarını sağlamak için diğer grupların çıkarlarını tehdit ederek güvenlik ikilemi yaratmışlardır. Taliban'ın hedefi, ülkeyi İslami bir devlet olarak yönetmek ve kendi dini görüşlerine dayalı bir siyasi düzeni kurmaktır. Bu amaçla, silahlı mücadele yoluyla diğer grupları etkisiz hale getirme ve kendi hedeflerini gerçekleştirme çabasıdadırlar. Aynı şekilde, etnik gruplar da kendi çıkarlarını sağlamak için mücadele etmiştir. Örneğin, Peştun, Tacik, Özbek ve Hazara gibi farklı etnik gruplar arasında çıkar çatışmaları ve rekabet yaşanmıştır. Bu gruplar, siyasi ve ekonomik güç paylaşımı, toprak talepleri, kaynakların kontrolü ve temsil hakkı gibi konularda anlaşmazlıklar yaşamışlardır. Bu çatışmalar, iç savaşın bir parçası haline gelmiştir.

Butterfield'e göre, bireyler diğer bireyler tarafından zarar geleceği korkusu içinde hayat sürerler (Bilgic, 2011, s. 124). Zarar geleceği düşüncesiyle olası tehlikelere yönelik kendi aralarında önlemler alırlar. Karşı tarafın niyetini anlamadan girişilen bu önlemler, karşı tarafın yanlış algılanmasına neden olarak savaş amacı taşımayan grupları da savaşa sürüklemektedir (Posen, 1993, ss. 27-28).

Örneğin, Sovyetler Birliğinin Afganistan çekilmesiyle Peştun, Tacik, Özbek ve Hazara gibi farklı etnik gruplar arasında çıkar çatışmaları yaşanmıştır. Bu çatışmaların bir sonucu olarak, gruplar kendilerini potansiyel baskılara ve güvensizliğe karşı korumak amacıyla güvenlik önlemleri almaya başlamıştır (Dashti, 2021, s. 179; Khalilzad, 1995, s. 149; Мейли, 2011, s. 13). Bu önlemler arasında savaş teçhizatı depolamak, silahlanma ve askeri kapasiteyi artırmak da yer almaktadır. Gruplar, kendilerini diğer gruplardan gelen potansiyel saldırılara karşı korumak ve kendi çıkarlarını sağlamak için bu güvenlik önlemlerini alırlar. Ancak, bu güvenlik önlemleri diğer gruplar için bir tehdit oluşturabilir. Diğer gruplar, güç dengesinin değiştiğini ve kendilerinin güvenlik riski altında olduklarını düşünebilirler. Bu durum, gruplar arasındaki çatışma ve rekabeti artırabilir. Her bir grup, kendi refahını ve güvenliğini koruma amacıyla diğer grupların refahını ve güvenliğini tehdit etmeye başlayabilir.

Bu süreç, Afganistan'daki iç savaşın bir parçası haline gelmiştir. Farklı etnik gruplar arasındaki çatışma ve rekabet, güvenlik ikilemi ve çıkar çatışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Her bir grup, kendi refahını ve güvenliğini sağlamak için diğer grupların refahını ve güvenliğini tehlikeye atma yoluna gitmiştir.

1.4.4. İnşacı Yaklaşım

Başka bir yaklaşım iç savaşların genellikle liderlerin tarihsel sembolleri kullanarak yukarıda bahsi geçen yaklaşımlarda da söz edilen sebeplerden dolayı birikmiş nefret ile öfkeli kitleyi, şiddeti haklı görmek koşuluyla, savaşa çekmesiyle çıkabilmektedir. Stuart Kaufma'nın ortaya attığı bu yaklaşım diğer iç savaş sebeplerinin yanı sıra liderlerin de bu ateşi alevlendirmek için çok önemli roller oynadığı yönündedir (Özkeçeci-Taner, 2019b, s. 2). Kültürel yaklaşım ya da etnik nefrete dayalı iç savaş yaklaşımında iç savaflara yol açan sebeplerden birinin etnik nefret olduğunu ifade etmiştik. Etnik nefret, inşacı

yaklaşım ile eski kin ve nefretin lider gibi farklı faktörler tarafından tetiklendiği yönündedir.

Liderlerin rolü, Afganistan'da iç savaşın çıkmasında son derece önemli olmuştur, çünkü liderler tarihsel sembolleri ve kimlikleri kullanarak toplumu kutuplaştırmış ve savaşa meşruiyet kazandırmak için nefreti körüklemişlerdir (Sajjadi, 2017, ss. 239-245).

1.5. İç Savaşın Dışsal Faktörleri

Dışsal faktör olarak adlandırılan ve ülkedeki azınlıklara yönelik sağlanan dış destekler iç savaşın çıkmasında ve alevlenmesinde çok önemli bir faktördür. Üçüncü tarafların desteği, etnik azınlıklara otoriteye karşı meydan okuma gücü vererek yaşanan mücadeleyi şiddetli iç savaşımlara dönüştürebilir (Levine, 1996, s. 312). Levine (1996, s. 312), iç savaşlarda üçüncü tarafların verdiği desteğin savaşların daha yoğun ve uzun sürmesine neden olarak uzlaşmayı zorlaştıracaklarını varsayarken, Stern ve Druckman (2000) dışsal faktörlerin taraflar arasındaki iletişim sürecini kolaylaştırıcı bir yol onadığını savunurlar. Pancy ise devletlerin çıkarlarını çoğaltmak isteğiyle yaşanan iç savaşımlara müdahalede bulunduklarını varsayarken, Öztıp (2019, ss. 103-104) iç savaşta yaşanan çatışmanın bölgeye yayılma tehlikesi nedeniyle çatışma yaşanan yere sınır yada yakın olan devletlerin iç savaşımla müdahale ettiklerini ifade etmektedir. Sınır yakınlığı nedeniyle üçüncü tarafların savaş maliyeti düşük olduğunda daha fazla müdahale ettikleri görülmektedir. Bazı bilim adamlarının tarafların ortak çıkarı korumak için müdahale edildiğini savunduğunu belirten Öztıp (2019, s. 104), uluslararası itibar ve çıkarları korumak için müdahale edildiğini de aktarmaktadır.

Bazı bilim adamları etnik çatışmaların uluslararası destekli bağlantısından söz ederek en tehlikeli sonuçların rakip güçlerin farklı etnik grupları desteklediğinde ortaya çıkacağını dile getirmişlerdir (Yılmaz, 2018, ss. 19-20). Stern ve Druckman (2000, s. 41) gibi savaş araştırmacıları, üçüncü taraf aktörler, bir çatışma veya savaşımla müdahale etmek istemelerinin temelinde, çatışmanın dinamiklerini değiştirme veya taraflar arasındaki iletişimi kolaylaştırma amacı yattığı varsaymaktadırlar.

Bazı araştırmacılar vekalet savaş teorisi başlığı altında başat güç devletler ideolojik ve siyasi mücadelelerini üçüncü bir ülkede farklı gruplar arasında bir iç savaş yoluyla

yürüttükleri ifade etmektedir. Vekâlet savaşı ile ilgili diğer bir tanımlama doğrudan savaşmak savaşa girmek istemeyen devletler mücadelesini iki devletin savaşmasını sağlayarak yürüttükleri savaşlardır (Oğuz, 2019, s. 116).

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE AFGANİSTAN

Bu bölümde, Afganistan'ın tarihine kuruluşundan günümüze kadar bir göz atılmıştır. İlk olarak, ülkenin kuruluşundan Sovyetler Birliği'nin çekilme dönemine kadar olan süreç kısaca değinilmiş, ardından Sovyetler Birliği'nin çekilmesinden 2018 yılına kadar olan dönem detaylı bir şekilde incelenmiştir. İkinci olarak, jeopolitik kavramı ele alınarak Afganistan'ın jeopolitik öneminden bahsedilmiştir. Daha sonra, Afganistan'ın çoklu etnik yapısı ve bu etnik gruplar arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Son olarak, 2004 Anayasası ile oluşturulan sistem içinde Afganistan'ın idari ve siyasi yapısı incelenmiştir.

2.1. Afganistan'ın Yakın Tarihi

Afganistan, Türkistan, Çin, İran, Hindistan ve Pakistan gibi büyük güç merkezlerinin arasında konumlanmıştır. Bu nedenle, tarih boyunca bu bölge, Büyük İskender'den Cengiz Han'a, İngilizlerden SSCB'ye ve günümüzde ise Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar birçok devlet tarafından işgal edilmiş ve farklı medeniyetlerin egemen olduğu bir toprak olmuştur (Şirzad, 2014, ss. 19-20).

1747 yılında Nadir Şah Afşar'ın ölümüyle ortaya çıkan boşluktan yararlanan Peştun halkından Abdali aşireti mensubu Ahmet Şah Dürrani'nin liderliğinde, bölge Afganistan adıyla anılmaya başlamıştır (Latifuv ve Mahmudi, 2016, s. 28; Şirzad, 2014, s. 20). Bundan önce, bu topraklar Türkler ve diğer birçok milletin egemenliği altına girmiştir. Bu milletlerin imparatorlukları, zaman zaman Afganistan merkezli olarak, zaman zaman da Afganistan'ın yakın çevresinden, bazen tamamen ve bazen de kısmen denetim altına alınmıştır (Erman, 2017, s. 397)

Afganistan devletinin kurulmasından sonra, ülke büyük güçlerin hedefi haline gelmiş ve ele geçirilmeye çalışılmıştır. Ahmet Şah Dürrani'nin ölümünden sonra varisleri tarafından

yönetilemeyen ülke, 19. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz ve Rusların dikkatini çekmiştir (Ahmadi, 2019, s. 1). İngiltere, üç kez Afganistan topraklarına saldırmış ancak her saldırıda mağlup olmuştur. Afganistan, İngilizlere karşı 1919'daki son savaşta galip gelerek bağımsızlığını ilan etmiştir (Mohammadi, 2012, s. 366).

Bağımsızlık sonrası, Amanullah Han'ın yaklaşık on yıl süren yönetiminin ardından yerini Habibullah Kalakani almıştır. Ancak Kalakani'nin hükümeti kısa bir süre sonra Nadir Şah'a devredilmiş ve Kalakani idam edilmiştir. Nadir Şah da bir öğrenci tarafından öldürülerek yerine oğlu Zahir Şah geçmiştir. Zahir Şah, 40 yıl boyunca hüküm sürdükten sonra 17 Temmuz 1973 tarihinde amcasının oğlu Davud Han tarafından gerçekleştirilen bir darbe sonucunda tahttan indirilmiş ve cumhuriyet yönetimi ilan edilmiştir (Hajiyarali, 2011, s. 6).

Davud Han'ın ardından, 27-28 Nisan 1978 tarihlerinde 7 Savur (Hiçri takvimde ikinci ay, "Savur" ayıdır) darbesinde ailesiyle birlikte öldürülmüştür. Davud Han'ın ölümünden sonra Nor Mohammad Taraki, 30 Nisan 1978 tarihinde iktidara geçerek Afganistan'da komünist partiye dayalı ilk hükümeti kurmuştur (Hajiyarali, 2011, s. 7; Musavi, 2009, ss. 106-107). Ancak kısa bir süre sonra, 14 Eylül 1979 tarihinde öldürülmesiyle yerine Hafızullah Amin geçmiştir. Hafızullah Amin, SSCB'nin Afganistan siyasetine müdahale etmesini istememiş ve Sovyetlerin planları doğrultusunda hareket etmemiştir (Sultanoghli, 2018, s. 6). Ayrıca, komşularıyla iyi ilişkiler kurarak bağımsız bir politika izlemek istemiştir (Azaad, 2019, s. 27).

Dönemde SSCB, Hafızullah Amin ile anlaşarak ülkeyi işgal etmeyi planlamış olsa da, Amin'in bu teklifi reddetmesi üzerine Sovyetler, 1979 yılında Afganistan'ın topraklarına girmeye başlamıştır. Teklifin reddedilmesi sonucunda Hafızullah Amin, ailesiyle birlikte SSCB tarafından öldürülmüş ve 27 Aralık 1986'da Babrak Karmal yönetimi devralmıştır (Musavi, 2009, ss. 131-132). Sovyet Birliği'nin Afganistan topraklarına girişi ve Sovyet yanlısı bir hükümet kurma çabası, halkın öfkesine ve yönetim karşıtı mücahit grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Karmal'in Mücahitlere karşı başarısız olması sonucunda, SSCB ve parti bürokrasisi tarafından yerine Nur Muhammad Taraki getirilmiştir (Azaad, 2019, ss. 27-29; Yıldız, 2022, s. 39).

Bu yıllarda sıkı ve dışlayıcı politikalar sonucunda Pakistan'a kaçmak zorunda kalan İslami gruplar (Khairi, 2021, s. 53), yani mücahit gruplar, güçlenmiştir (Sultanoghli, 2018, s. 7). ABD, Suudi Arabistan, İran ve Pakistan'ın yardımıyla güçlenen mücahit gruplar, Sovyet işgaline karşı cihada başlamışlardır (Khairi, 2021, s. 53). Mücahitler olarak adlandırılan İslami grupların neden bu adı aldıkları, Sovyet işgalinden sonra kurulan komünist rejime karşı İslam dini adına savaşmaları ve bu şekilde kutsal bir misyon üstlenmeleridir (Rawofi, 2019, s. 15).

Necibullah, önceki liderlere göre daha ılımlı politikalar izleyerek muhalefetle uzlaşma için farklı yollar denemiş ve SSCB askerlerinin geri çekilmesi için yapılan Cenevre görüşmelerinde aktif bir rol oynamıştır (Azaad, 2019, s. 29). Ancak Necibullah hükümeti, mücahitlerden oluşan direniş güçlerini ikna edememiştir (Mohammadi, 2012, s. 367). SSCB, Afganistan'dan çıkarken Necibullah yönetimine destek amacıyla yeterli miktarda askeri danışman, silah, araç ve gereç bırakmıştır. Mücahitlere yönelik dış yardımlar da işgal sonrasında devam etmiştir (Kuğu, 2020, s. 136).

SSCB'nin çekilmesinin ardından, mücahitlerle Necibullah hükümeti arasında bir iç savaş başlamıştır. Mücahitler, Pakistan'ın Sevislerarası İstihbaratı (ISI) tarafından desteklenerek gerilla savaşından konvansiyonel savaşa geçmiş ve on bin kişiyle Celalabad şehrine saldırmıştır. Ancak Afganistan ordusu karşısında başarısız olmuştur. Necibullah hükümetinin bu başarıda General Abdul Raşit Dostum'un önemli bir katkısı olduğu kabul edilmektedir (Kuğu, 2020, ss. 137-138).

Necibullah Hükümeti'nin güçlü komutanlarından biri olan Abdul Raşit Dostum, kırk bin kişilik bir askeri güce sahipti ve bu gücün çoğunluğu Özbeklerden oluşmaktaydı. Necibullah, bu askerlerin kendisine karşı değil, Dostum'a itaat edeceğinin farkındaydı ve onu etkisiz hale getirmeye çalışmıştır (Çınarlı, 2009, s. 186). Gerçekten de ordu içindeki generaller arasında anlaşmazlıklar yaşanmış ve General Dostum, Necibullah'ın planından haberdar olduktan sonra mücahitlerin tarafına geçmiştir. Bu durum, Afganistan'da komünist rejimin çökmesine yol açmıştır. Abdul Raşit Dostum, mücahitlerin komutanı Ahmet Şah Mesut ile anlaşarak Kabil'e doğru hareket etmiş ve 21 gün içinde Kabil'i ele geçirmiştir (Hajiyarali, 2011, s. 8; Selim, 2003, ss. 128-129). Mücahit gruplar arasındaki iç bölünmeler, Necibullah yönetiminin 1992 Nisan'ına kadar ayakta kalmasını sağlamıştır (Ganguly, 1996, s. 165). Necibullah, 16 Nisan 1992 tarihinde istifa etmek zorunda kalarak

BM temsilciliğine sığınmıştır (Kuğu, 2020, ss. 138-139; Mohammadi, 2012, ss. 367-368). Ancak yurt dışına çıkmak için Kabil havalimanına giderken, Dostum'a bağlı birlikler tarafından geri çevrilmiş ve böylece Afganistan BM temsilciliğinde dört yıllık siyasi sığınma dönemi başlamıştır (Çınarlı, 2009, s. 187).

Necibullah'ın istifasıyla birlikte "Mücahitler Dönemi" olarak adlandırılan bir dönem başlamıştır. Bu dönemde çeşitli siyasi örgütlenmeler olmasına rağmen devlet yapısı oluşmamış ve hukuk sistemi işlememiştir. Bu durum, farklı etnik liderlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ataie, 2015, s. 29; Rawofi, 2019, ss. 15-16). Mücahit gruplar, işgalin sona ermesi ve komünist rejimin çökmesinin ardından birlikte savaştıkları ortak düşmana karşı silahlarını birbirlerine çevirmişlerdir (Ataie, 2015, s. 29; Kuğu, 2020, s. 139; Latifuv ve Mahmudi, 2016, s. 182). Mücahitler arasındaki çatışmanın artmasının sebepleri arasında, ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin işgalin sonrası dönem için ülkeyle ilgili yeterli planları olmaması da bulunmaktadır. Bu ülkelerin mücahitlere yardım etmelerine rağmen sonrasında uygun bir planlama yapmamaları, çatışmaların alevlenmesine katkıda bulunmuştur (Ataie, 2015, s. 29).

Ahmed Şah Mesut'a bağlı güçlerin Kabil'e gelerek Pakistan'daki mücahit liderlerini de Kabil'e çağırdığı doğrudur (Çınarlı, 2009, s. 190). Mesut'un Kabil'i ele geçirmesinin ardından Pakistan'daki mücahitler de Kabil'e gelmiştir. Müceddedi'nin başkanlığında Pakistan'da toplanan konseyin amacı geçici bir hükümet kurmaktır (Selim, 2003, s. 133; Yıldız, 2022, s. 45). Oluşturulan bu hükümette Abdul Rab Resul Sayyaf başbakan, Gülbeddin Hikmatyar dışişleri bakanı, Muhammed Yunus Halis içişleri bakanı ve Ahmed Şah Mesut savunma bakanı olarak atanmışlardır (Azaad, 2019, s. 35; Selim, 2003, s. 133; Yıldız, 2022, s. 45).

Necibullah'ın istifası sonrasında Müceddedi'nin başkan olması, askeri açıdan daha güçlü olan Rabbani ve Hikmatyar'ın olmaması nedeniyle çekişmelere yol açmıştır (Ataie, 2015, s. 31; Çınarlı, 2009, s. 190). Gelecekteki yöneticilerin, yani mücahit gruplarının seçimiyle belirlenip belirlenmemesi konusunda anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bazı mücahit gruplar seçimin olması gerektiğini savunurken bazıları demokrasinin İslam'a aykırı olduğunu ileri sürerek seçimin olmaması gerektiğini belirtmiştir (Latifuv ve Mahmudi, 2016, s. 182).

Mücahit grupları arasındaki diğer anlaşmazlık noktaları ise Müceddedi'nin görev süresinin sona erdikten sonra görevini bırakmayacağı açıklaması (Kuğu, 2020, s. 139; Yıldız, 2022, ss. 45-46) ve Hikmatyar'ın Müceddedi yönetimini tanımadığını ilan etmesidir (Büyükbaş, 2006, s. 58). Ayrıca Hikmatyar, Dostum güçlerinin Kabil'i terk etmesini ve Ahmed Şah Mesut'un savunma bakanlığından uzaklaştırılmasını talep etmiş ve bu taleplerin reddedilmesi iç savaşı daha da şiddetlendirmiştir (Yıldız, 2022, s. 46).

Müceddedi görevini Yönetim Konseyi'nin kararıyla zamanında, 15 Haziran 1992 tarihinde bırakmış ve yerine altı aylığına Burhaneddin Rabbani seçilmiştir. Hikmatyar'a başbakanlık görevi teklif edilmiş, ancak kendisi bu görevi reddederek Kabil'i roket saldırılarıyla hedef almıştır. Rabbani'nin görev süresi sona ermesine rağmen başkanlık makamından ayrılmaması, mücahit gruplar arasındaki çatışmaların şiddetlenmesine neden olmuştur (Kuğu, 2020, s. 139-140).

Hazaraların Şii lideri Abdul Ali Mezari, 1993 yılının sonlarında Hikmatyar cephesine katılmıştır. Özbek lideri Dostum ise hükümet yönetiminde beklediği hakları alamadığı için Hikmatyar cephesine geçerek Rabbani ve Şii güçleriyle birleşmiştir (Azaad, 2019, ss. 36-37; Ganguly, 1996, s. 156; Kuğu, 2020, ss. 139-146; Yıldız, 2022, s. 46). Hikmatyar ve Dostum güçleri, Rabbani'nin liderlik ettiği Kabil başkentini ve çevresini hedef alırken, Rabbani güçleri de ülkenin kuzey bölgelerini bombalamaya başlamıştır (Azaad, 2019, s. 37).

Kabil'deki iç savaş, uluslararası medya tarafından genellikle Peştun ve Peştun olmayanlar arasındaki bir savaş olarak adlandırılmıştır. Bu iç savaş, Afganistan halkı için özellikle Kabil'de büyük zararlara neden olmuştur. İç savaş sırasında ittifakların dengesi sürekli değiştiği için savaşın devam etmesi ve sivil halkın zarar görmesi kaçınılmaz hale gelmiştir (Mujde, 2003, ss. 20-21). Mücahit gruplar kendi aralarında anlaşamadıkları için Taliban'ın ortaya çıkışına kadar iç savaşa devam etmişlerdir.

1994 yılında Taliban örgütü, İslam öğrencileri anlamına gelen bir örgüt olarak ortaya çıkmıştır ve Molla Ömer'in liderliğinde ABD ve Pakistan'ın desteğiyle hızla güçlenmiştir. Kısa sürede Kandahar şehrini ele geçirmişlerdir (Akkurt, 2005, ss. 124-125; Latifuv ve Mahmudi, 2016, s. 176). Daha sonra 1995 yılında Gazne ve Herat, 1996 yılında Kabil ve 1997 yılında da Faryab ile Mezar-ı Şerif şehirlerini ele geçirmişlerdir (Ahmadi, 2019, s.

34; Büyükbaş, 2006, s. 60). Bu şekilde Taliban emirlik yönetimi başlamıştır (Yıldız, 2022, s. 47).

Başlangıçta Taliban'ın hükümet kurma veya siyasi iktidara gelme gibi bir amacı olmadığı belirtilmektedir (Şirzad, 2014, s. 75). Ancak Habibyar (2018, s. 28), Kabil'in ele geçirilmesiyle Taliban'ın bu düşüncesinin değiştiğini ifade etmektedir. Eylül 1996'da Taliban, Kabil'i ele geçirdikten sonra eski cumhurbaşkanı Necibullah'ı, 1992 yılında BM konsolosluğuna sığınanları idam etmiştir (Çınarlı, 2009, s. 212; Dashti, 2021, s. 199; Keskin, 2020, s. 75).

Cumhurbaşkanı Burhaneddin Rabbani Taliban'ın güçlenerek Başkent Kabil'e doğru hareket ederken hükümet komutanlarından olan Molla Nakip'e haber göndererek Taliban'a karşı çıkmaması gerektiğini onlara yardımcı olmasını bildirmiştir. Amacı ise Kendisine karşı savaşan Hikmetyar'ı ortadan kaldırmaktır (Azaad, 2019, s. 39).

24 Mayıs 1997 yılında Pakistan Taliban Hükümetini tanımıştır. Pakistan dışında Taliban yönetimini tanıyan ülkeler Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri olmuştur. Taliban hükümeti dönemi boyunca topluma baskıcı politika izlenmiştir. Özellikle kadınların sosyal hayatı ile ilgili yasaklamalar getirilmiştir (Şirzad, 2014, ss. 75-76; Sönmez vb., 2020, s. 67; Yıldız, 2022, s. 47). Taliban 1998 yılına kadar Afganistan toprağının yaklaşık %90'lık bölümünü ele geçirmiştir (Sönmez vb., 2020, s. 76). Pakistan, Afganistan'ın kuruluşundan bu yana ülkedeki birçok sorunda etkin bir rol oynamıştır. Kendi etnik veya mezhebi benzerlik gösteren gruplara destek vermişlerdir (Öztop ve Efeğil, 2021, s. 113).

Suudi Arabistan yönetimi, Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesiyle birlikte Afganistan halkının kendi kaderini belirleme hakkını talep etmiş ve Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesini gerektiğini ifade etmiştir. Suudi Arabistan, mücahit grupları mali olarak desteklemiş ve sonrasında Taliban'ın finansal destekçilerinden biri olmuştur (Çınarlı, 2009, s. 148). Taliban'ın günümüzdeki oluşumunu oluşturan kişiler, Afganistan-Sovyet savaşı yıllarında savaşma konusunda güçsüzdüler. Bu kişiler, Pakistan'ın mülteci kamplarında medrese eğitimi almışlardır ve bu kamplarda barınma ve yemek gibi ihtiyaçları ABD, Pakistan, Suudi Arabistan gibi ülkeler tarafından ücretsiz olarak

sağlanmıştır. Taliban'ın Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinden sonraki siyasetinin dış ülkeler tarafından hazırlandığı ifade edilebilir (Şirzad, 2014, s. 31).

11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen El-Kaide saldırılarından sonra ABD, Taliban yönetiminden El-Kaide lideri Usame bin Ladin'in teslim edilmesini talep etmiştir. Taliban, ABD'nin isteğini yetersiz delil gerekçesiyle reddederek, ABD'ye karşı cihat ilan edeceklerini açıklamışlardır. Bunun üzerine 7 Ekim 2001 tarihinde ABD ve NATO, 2003'ten itibaren olaya ISAF'ın komutasını alarak dahil olmuştur (Şahin, 2016, s. 240; Şirzad, 2014, s. 21). Bir aylık süren savaş sonucunda Taliban rejimi çökmüş ve Afganistan'ın güvenliğinin yeniden sağlanması amacıyla Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF) oluşturulmuştur. Ayrıca, geçici bir hükümet kurularak Hamid Karzai bu geçici hükümetin başına getirilmiştir (Ahmadi, 2011, s. 4; Şahin, 2016, s. 240). Afganistan'ın yeniden yapılandırılması için uluslararası ve bölgesel konferanslar düzenlenmiştir. Bu konferansların en önemlisi 2001 yılında Bonn'da yapılan Bonn Sözleşmesi'dir. Konferansta kabul edilen bu sözleşme ile ülke başkanlık sistemine geçerek Afganistan İslam Cumhuriyeti adını almıştır (Ahmadi, 2019, s. 40).

Taliban ve El Kaide örgütü, Pakistan'a çekilerek varlıklarını sürdürmeye çalıştı. Taliban yönetimi, hızla çöktükten sonra Afganistan'da artan güvenlik sorunlarından sonra 2007 yılında tekrar güçlenerek ülkenin her yanında saldırılar düzenledi. Uluslararası toplumun himayesinde ve Bonn sözleşmesi ile kurulan Afganistan hükümeti, güvenlik sorunlarını engelleyemedi ve etnik çatışmalardan kaynaklanan sorunları çözemedi. Uzun yıllardır savaşın sürdüğü Afganistan'da, 11 Eylül sonrasında da ABD ve NATO tarafından güvenlik konularına öncelik verildi, ancak devletin kurumsallaşması ve ekonomik düzenin tesisi konularına yeterli önem verilmedi. Bu durum ülkenin istikrarının sağlanmasını engelledi ve halkın Taliban safına katılmasına yol açtı. ABD ve NATO güçleri, terör gruplarını ortadan kaldırmak ve yeni bir hükümet rejimiyle güvenliği sağlamak amacıyla Afganistan'a geldi, ancak 20 yıl sonra çekilme kararı aldılar. Bu güçler, sorumluluklarını 2014 yılının sonuna kadar Afganistan güvenlik güçlerine devretmeyi planlasalar da süreç ancak 2016 yılının sonunda tamamlandı (Dashti, 2021, s. 202).

Hamid Karzai, altı aylık bir süre için Geçici Cumhurbaşkanı olarak atandıktan sonra 2002 Loya Jirga toplantısında iki yıl süreyle Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Afganistan'daki ilk cumhurbaşkanlığı seçiminde Hamid Karzai, oy çoğunluğuyla resmi olarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Beş yıllık cumhurbaşkanlığı dönemi sona erdikten sonra, 2009 yılında yapılan ikinci cumhurbaşkanlığı seçiminde yeniden oy çoğunluğuyla cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Yasal olarak ikinci cumhurbaşkanlığı dönemi 2014 yılında sona erdi ve üçüncü cumhurbaşkanlığı seçiminde Eşref Gani cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Yıldız, 2022, ss. 49-50).

Eşref Gani Ahmadzai, 11 Eylül saldırıları sırasında kısa bir süreliğine Dünya Bankası'nda görev yapmıştır. Taliban yönetiminin devrilmesinden sonra, 2002 yılında Hamid Karzai'nin geçici hükümetinde başdanışman olarak ve 2002-2004 yılları arasında geçici hükümet döneminde Maliye Bakanı olarak görev yapmıştır. 2004 yılında görevinden ayrılarak Kabil Üniversitesi rektörü olmuş ve 2009 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmuştur. Hamid Karzai'nin cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden sonra, "ABD ve NATO güçlerinin sorumluluğunun Afganistan güçlerine devredilmesi" programından sorumlu olmuştur. 2014 yılında düzenlenen üçüncü cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de aday olan Ahmadzai, ilk turda ikinci olmuş ve düzenlenen ikinci turda %56,44 oy alarak birinci olmuştur (Yıldız, 2022, s. 51).

Abdullah Abdullah seçimlerin ilk turunda en çok oy aldığı halde düzenlenen ikinci turda seçimleri kaybetmiş olamayacağını iddia ederek sonuçları kabul etmemiştir. Bu durumda ABD Dışişleri Bakanı John Kerry'nin arabuluculuk yapmak için Afganistan'a gelmesi önemli olmuştur. Görüşmeler sonucunda Milli Birlik hükümeti kurulması kararlaştırılmış ve Eşref Gani Ahmedzai cumhurbaşkanı, Abdullah Abdullah ise başbakan olarak seçilmiştir (Sayed, 2021, s. 78). Bu anlaşma, siyasi bir uzlaşma sağlayarak ülkede yönetim krizinin çözülmesine yardımcı olmuştur.

Bu dönemde Afganistan'da hükümete karşı birçok protesto düzenlenmiştir. Bu protestolar adaletsizlik, yolsuzluk ve ayrımcılık gibi konuları gündeme getirmiştir. Ancak hükümet bu protestolara olumlu yanıt vermemiş ve protestoculara karşı şiddet ve baskı uygulamıştır. Eşref Gani Ahmedzai'nin liderliğindeki hükümet döneminde yolsuzlukla suçlanan kişiler, çevresindeki yakın kişilerdir ve bu kişiler yargılanmak yerine daha fazla güç ve yetki elde etmişlerdir. Ayrıca, hükümet yetkilileri etnik ve kabilesel bölünmeleri vurgulayarak etnik gruplar arasındaki nefreti artırmıştır. Bu da ülkede tek etnikli siyasi yönetim eğilimini desteklemiş ve adil etnik katılım ilkesine aykırı hareket edilmiştir. Bu

politikalar sonucunda, siyasi gruplar Eşref Gani'yi iktidardan uzaklaştırma girişiminde bulunmuş ve hatta farklı etnik gruplar, Taliban ile ilişki kurmaya çalışmıştır, bu gruplar daha önce Taliban ile savaşmış olan gruplardır. Bu politikaların sonucunda, birçok Afganistan vatandaşı umutsuzluk ve çaresizlik içinde ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır (Sayed, 2021, ss. 78-80).

Taliban, Afganistan'da yönetimi en son 15 Ağustos 2021 tarihinde ele geçirmiştir. Bu tarihte Taliban güçleri, başkent Kabil'i kontrol altına alarak hükümet güçlerini devirmiştir. Bunun ardından bir dizi önemli olay gerçekleşmiştir. Taliban'ın iktidarı ele geçirmesinin ardından Afganistan'da büyük bir siyasi ve güvenlik krizi yaşanmıştır. Ülkede kaos ortamı oluşmuş, çatışmalar ve şiddet olayları artmıştır. Taliban'ın kontrolü altına girmeyen bazı bölgelerde direniş hareketleri başlamış ve çeşitli gruplar Taliban'a karşı mücadele etmeye başlamıştır. Ulusal ve uluslararası düzeyde tepkiler ortaya çıkmıştır. Birçok ülke, Taliban'ın insan haklarına saygı göstermesi ve istikrarı sağlaması çağrısında bulunmuştur. Bazı ülkeler, Taliban hükümetini tanımama veya ilişkileri askıya alma kararı almıştır. Ayrıca, Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlar, Afganistan'daki insani krizi hafifletmek ve yardım sağlamak için çaba göstermiştir. Afganistan'daki insanlar da büyük bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Birçok insan ülkeyi terk etmek zorunda kalmış, yerinden edilmiş ve mülteci durumuna düşmüştür. Yüz binlerce insan güvenli bölgelere sığınmış veya yabancı ülkelere mülteci olarak başvuruda bulunmuştur. Bu durum, büyük bir insani krize ve göç dalgasına neden olmuştur. Taliban'ın yönetimi ele geçirmesinin ardından, Afganistan'ın geleceği belirsizliğini korumaktadır (Göksedef, 2021a).

2.2. Afganistan'ın Etnik Yapısı

Etnik açıdan Afganistan heterojen bir yapıya sahiptir. Afganistan bir çok medeniyete ev sahipliği yaptığından dolayı farklı kültürlerle tanınmaktadır (Hajiyarali, 2011, s. 3). Başka bir deyişle Afganistan çeşitli gelenek ve kültürlerle sahiptir. Heterojen etnik yapının olması çoğu kaynakta da değinildiği üzere ülkede bir birliğin oluşturulamamasından sorumlu tutulmaktadır. Çünkü bu topraklardaki etnik gruplar katı etnik sınırlarla bölünmüş ve aynı zamanda hiçbir etnik grup ülke nüfusunun yüzde ellisini oluşturamamıştır. Barfield, (2010, s. 18) İnsanların sadakatinin sırasıyla aile, kendi akrabaları, köylüleri, kabileleri veya etnik gruplarına bağlı olduğunu söylenmektedir.

Geçmişten günümüze iç savaş Afganistan halkının yaşamının bir parçası olmuş ve Afganistan halkının yaşam tarzını çok etkilemiştir.

Afganistan'daki iç savaşın ve şiddetin nedenini çoğu araştırmacı etnik kökene bağlı olduğu yönünde araştırmalar yapmışlardır. Afganistan halkı kendisini ait olduğu bir etnik yapı ile tanımlamaktadır. Dini kimlikten sonra etnik milliyetçilik ön planda olduğunu söyleyen araştırmacılar vardır (Büyükbaş, 2006, s. 13). Benim düşünceme göre günümüzde etnik milliyetçilik dini kimlikten daha çok ön plandadır. Çünkü günümüze kadar Afganistan hükümetinin kuruluş felsefesi aşiret ve etnik eksene dayanmaktadır (Hamededi, 2020, s. 72). Afganistan iç savaşını tek bir nedene bağlamak çok akıllıca olmadığını düşünen fazilet iç savaşın bir sebebi etnik köken olabildiğini fakat farklı ek sebeplerin de olduğunu vurgulamıştır. Bu sebepleri coğrafi, bölgesel, tarihi faktörlerle (eski nefrete dayalı anlaşmazlıklar) birlikte dini, siyasal, sosyal ve ekonomik sebepler olarak sıralayabiliriz (Fazilat, 2020, ss. 12-62). Geçmiş yıllardan günümüze Afganistan topraklarında farklı etnik grupların yaşadığı bilinmektedir (Dihzad, 2014). Bu etnik grupları genel olarak Hint-Arian ve Türk Kökenli etnik ailelere mensup olduğunu söylenilir (Hajiyarali, 2011, s. 36). Afganistan'daki etnik gruplar çoğunluğa göre sırasıyla Peştunlar, Tacikler, Özbekler, Hazaralar, Türkmenler ve Aymaklar'dan oluşmaktadır (Büyükbaş, 2006, s. 14; Çınarlı, 2009, ss. 51-52). Ancak Nuristan'lı ve Beluç'lar gibi daha küçük etnik gruplar da ülkede mevcuttur ve bu grupların ülkede ellerinde tuttıkları güç sahip oldukları nüfus oranlarından daha fazladır (Barfield, 2010, s. 18). Afganistan 2004 Anayasasının 4. Maddesine göre Afganistan Milleti Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Peşseyi, Nuristani, Aymaq, Arab, Kırgız, Kızılbaş, Goçer, Barahoy ve değer milletlerden oluşmaktadır. Nüfusun %99u Müslüman, bunların da %70'i Sünni, %25'i ise Şii Mezhebine mensuptur (Hajiyarali, 2011, s. 25).

Afganistan nüfusu da değişik kaynaklarda farklı ifade edilmekte, hiçbir kaynakta ne veri bulunmamaktadır. Bu belirsizliğin nedeni ise 1974'ten bu yana genel bir nüfus sayımının yapılmamış olmasıdır. Tahminlere göre ülke nüfusu 34 milyon civarındadır (Ahmadi, 2019, s. 8; Azaad, 2019, s. 1). Net bir sayı vermek zordur. Alandaki akademik araştırmalar ülkede yaşayan etnik grupları tahmini olarak Peştun %42, Tacik %27, Hazara %9, Özbek %9, Aymak %4, Türkmen %4, Beluci %2, Değerleri %4 ifade edilmektedir (Anbarli Bozaday ve Meriç, 2013, s. 154; DEİK, 2012, s. 1).

Afganistan'daki belli başlı etnik grupların özellikleri şu şekildedir:

2.3.1. Peştunlar

Ülkede en kalabalık etnik grup olan Peştunlar farklı kabilelere mensup olup (Çınarlı, 2009, s. 56), bunların ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 40'ını oluşturduğu varsayılmaktadır (Barfield, 2010, s. 24). Bazı kaynaklarda yüzde 33 tahmin edilirken Peştun bilim adamlarına göre yüzde 60'lara yakın olduğu tahmin edilmektedir (Shahriyar, 2021, s. 20). Ülkenin güney ve güneydoğu bölgelerinde yaşarlar; azınlık olarak diğerk bölgelerde de bulunmaktadır (Çınarlı, 2012, s. 74).

Nadir Afşar'ın ölümünden sonra Peştunlar 1747 yılında ilk defa Ahmet şah liderliğinde bir devlet kurmuşlardır (Hayat, 2016, s. 17; Sherzad, 2021, s. 19). Kimi kaynaklarda sadece Afgan Paştunları Afganistan'ın yerleri halkı olarak gösterilmekte değerk halkların ise göç yoluyla geldiğı iddia edilmektedir (Anbarlı Bozatay ve Meriç, 2013: 158). Ancak, Peştun'ların bir devlet geleneğıne sahip oldukları ile ilgili çok az kaynak mevcuttur. Afganistan kurulduktan günümüze kadar devletin tüm üst kademelerinde yer alan Peştunlar ülke sınırı dışında de (Pakistan) bulunmaktadır (Çınarlı, 2009, s. 159).

Afganistan'da Afgan kelimesi Peştunları ifade etmektedir (Anbarlı Bozatay ve Meriç, 2013, s. 154; Azaad, 2019, s. 56). Bu sebeple yukarıda bahsettiğimiz gibi Afganistan Afganların ülkesidir söyleminde bulunan Peştunlar diğerk milletler ülkelerine gitsinler söyleminde bulunmuşlardır. Bu sebeple değerk milletler Afgan'ım diye kendilerini tanıtmamakta, onun yerine Afganistanlıyım diye kendilerini tanıtmaktadırlar. Konuştukları dil ise Peştuncadır. Afganistan devletin birinci resmi dilidir.

Her ne kadar 1747'den günümüze kadar üst kademelerde, yönetimde olsalar da kültürel ve kabile yapılarından dolayı merkezi bir güç olmalarına zorlaştırıcı bir etken olmuştur. Olağan üstü dönemlerde her kabilenin temsilcisi "Loya Cirge" (Büyük Toplantı) adı altında toplanıp, önemli kararlar almaktadırlar (Ataie, 2015, s. 13). Ancak yapının süreklilik arz etmesi ve temsilcilerin gelişi güzel seçilip gelmesi etkin olmamasının önemli nedenlerinden biri olabilir. Bu sebeple iki Peşton aşiret arasında rekabete tanık olan Afganistan siyasal sistemi yalnızca Peştun etnik yapının siyasi taleplerine cevap vermiştir (Rawofi, 2019, s. 17).

Kültürel yapılarının korunmasında muhafazakar tutum sergileyen Peştunlar “Loya Cirge” toplantılarını günümüzde de devam ettirmektedirler. Gelenek ve göreneklerini günümüzde de koruyup yaşamaktadırlar (Rawofi, 2019, s. 30). Peştunların bir kısmı Hayvancılık ve çiftçilik ile uğraşmakta değer bir kısmı göçebe hayat yaşamaktadırlar. Çiftçiliğe uygun yerlerde Taliban’ın çoğalması ile haşhaş üretimi artmıştır. Haşhaş Taliban’ın ana gelirini oluşturduğunu söyleyen Shahriyar (2021, s. 22), haşhaşın genellikle İran ve Pakistan sınırlarından ihraç edildiğini söylemektedir. Göçebe hayatı yaşayan Peştunlar ise hayvancılık ile uğraşmaktadır. Bunları maldar (hayvancı) diye de adlandırmaktadırlar. Kuzeyde bulunan Peştunlar ise Afganistan hükümetinin etnik transfer politikaları sonucu yerleştirildikleri bilinmektedir (Barfield, 2010, s. 25). Bu sebeple her mevsim hayvancılığa uygun bölgelere göç etmektedirler. Bu sebeplerden dolayı sadece aşiret başındakiler dışında bilim, sanat ve kültür gibi konulardan eksik kalmışlardır (Rawofi, 2019, ss. 17-18). 5 Kasım 2001 tarihinde Almanya’nın Bonn şehrinde yapılan “Loya Cirge” de 30 bakandan oluşan geçici hükümet kurulmuştur. Geçici Hükümetin başkanı Peştun Asıllı Hamit Karzai seçilmiş, 30 bakanlıktan 11’i Peştun’lara, 8’i Tacik’lere, 5’i Hazara’lara, 3’ü Özbek’lere ve kalan 3 bakanlık da küçük etnik gruplara verilmiştir (Ozturk, 2015, s. 54).

2.3.2. Tacikler

Afganistan’ın ikinci kalabalık etnik grubu Taciklerdir. Tartışmalı olmakla birlikte, Tacikler ülke nüfusunun kimi kaynaklara göre %20, kimi kaynaklara göre ise %25’ini oluşturmaktadırlar (Azaad, 2019, s. 10; Hajiylarali, 2011, s. 46). Eski zamanlardan bu yana bu topraklarda yaşadıkları bilinmektedir (Büyükbaş, 2006, s. 15; Saray, 2002; Sultanoghli, 2018, s. 16). Tacikler Hint-Avrupa dillerinden Farsçanın “Darı” şivesiyle konuşurlar (Azaad, 2019, s. 10; Büyükbaş, 2006, s. 16). Tacikler Afganistan’ın kuzey, kuzeydoğu ve batısında yaşamaktadırlar (Asadullah, 2020, s. 31; Çınarlı, 2009, 2012, s. 57).

Bazı araştırmacılar Tacikler’in Arap olduklarını iddia etmektedir (Akkurt, 2005; Asadullah, 2020, s. 31). İran bilim adamları Taciklerin Aryan soyundan geldiğini savunurken, Peştunlarla aynı kökenden geldiklerini savunan araştırmacılar da bulunmaktadır (Hamededi, 2020, ss. 59-60).

Tacikler Dağ Tacikleri ve Farsivanlar olarak iki gruba ayrılırlar (Sultanoghli, 2018, s. 15). Dağ Tacikler Pakistan ile Tacikistan sınırlarının kesiştiği Vahan koridoru bölgesi ile Bedaşan şehrinde yaşarken Farsivanlar Şehirlerde ve köy merkezlerinde yaşarlar (Çınarlı, 2009, s. 57). Tacikler ülkenin her tarafına dağılmışlardır. Genellikle Kabil, Kunduz, Herat, Tahar, Farah, Bağlan, Penşir, Samangan, Çarikar, şehirlerinde yoğun olarak bulunurlar (Sajjadi, 2017, s. 79). Afganistan’da Tacikler ile Peştunlar arasında geçmişten günümüze süregelen bir rekabet vardır (Asadullah, 2020, s. 32). Bu rekabetin etkilerini ülke yönetim yapılarında da görmek mümkündür (Büyükbaş, 2006, s. 17). Tacikler Afganistan ekonomisinde ve siyasetinde büyük rol oynamaktadır. Ülkenin ¼’lik bölümünde eğitim öğretim Farsça dilinde yapılmaktadır (Azaad, 2019, s. 10). Eğitimin yanı sıra Farsça dili Afganistan’da bütün etnik gruplar arasında konuşulan ortak dildir. Bu sebeple Farsça ikinci resmi dil olarak kabul edilmiştir (Sultanoghli, 2018, s. 15-16). Dil gibi Tacik kültürü de Afganistan’da yaygın ve etkilidir. Hatta Hazarlar gibi bazı grupların zamanla kendi dillerini unutarak Farsçaya geçtiği görülmektedir. Taciklerin çoğu Sünniliğin Hanefi mezhebine ait olmakla birlikte Dağ Tacikleri Şii mezhebini takip etmektedirler. Tacikler günümüzde ticaret, zirai meslekler ya da devlet memurluğunun yanı sıra birçok sanat dalında hünerli sanatçılar olarak çalışmaktadır (Asadullah, 2020, s. 32; Sherzad, 2021, s. 20).

Kendi aralarında diğer etnik gruplara göre ne kadar bütünleşmiş, birleşmiş olsalar da Tacikler ordu ve bürokrasinin dışında bırakıldıkları için Tacik asıllı siyasilerin sayısı sınırlıdır. Afganistan tarihinde Tacikler iki kere siyasi gücü ele geçirebilmişleridir (Sultanoghli, 2018, s. 16). Bunlardan ilki 1929 yılında Beçy-i Sakav’ın Kabil’i ele geçirmesiyle elde edilen 9 aylık yönetim dönemi, ikincisi ise 1992-1996 yılları arasında Burhaneddin Rabban’inin Afganistan Cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemdir (Ahmadi, 2019, s. 52; Büyükbaş, 2006, ss. 16-17; Çınarlı, 2012, s. 58).

2.3.3. Türkler (Özbekler, Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar, Karakalpaklar, Avşarlar, Aymaklar)

Afganistan Türklerin toprağı olarak bilinmektedir (Aysultan, 2010, ss. 47-48). Afganistan birinci yüzyıldan Nadir Afşar’ın ölümü 1747 yılına kadar Türklerin yönetiminde kalmıştır. Afganistan’ın en kalabalık etnik gruplarından biri olan Türkler, Afganistan’ın kuzeyinde, Güney Türkistan denilen bölgede yaşamaktadır (Hajiyarali, 2011, s. 57).

Güney Türkistan Afganistan'ın doğusundaki Vahan koridorundan Herat şehrine kadar uzanmakta ve iki bölgeye ayrılmaktadır. Bu bölgelerin biri Katağan, merkezi Kunduz değeri ise Türkistan merkezi Mezar-i Şeriftir (Azaad, 2019, 11; Selim, 2003: 30).

Bu bölgede kısa süreli istisnalar hariç farklı Türk devletleri kurulmuştur (Azaad, 2019, s. 11). Afganistan yaşayan en kalabalık Türk boyları Özbekler, Türkmenler ve Aymaklardır olmakla birlikte; bazı araştırmalara göre ise Hazarlar da Türk'tür. Bu boylardan başka Avşar, Halaç, Karakalpak, Karluk, Kazak, Kıpçak, Kırgız gibi Türk toplulukları da mevcuttur (Büyükbay, 2006, ss. 17-18; Hajişaralı, 2011, s. 55). Türk boylarından; Ak Hunlar, Gazneliler, Gök Türkler, Selçuklular, Timurlular, Şibani Özbekleri, Harezmler ve Afşarlar Afganistan topraklarında derin izler bırakmışlardır (Selim, 2003, s. 29). Çoğu Türk Boyları hala bu topraklarda yaşayarak dil ve kültürlerin korumaktadır.

Özbekler: Afganistan'daki en kalabalık Türk boyu Özbeklerdir. Afganistan'ın Güney Türkistan bölgesinde yaşayan Özbekler ticaret, tarım, zanaatkarlık ve hayvancılık ile uğraşmaktadır (Büyükbay, 2006, s. 19; Saray, 1981). Çoğu kaynağa göre Özbekler Afganistan nüfusunun %9'unu oluşturmaktadır (Ahmadi, 2019, s. 54; Kiren, 2012, s. 24). Bazı kaynaklara göre nüfusun %11'ini oluşturduğu söylenirken bazı kaynaklarda oran %6, %10 olarak gösterilmektedir (Rawofi, 2019, s. 19). Afganistan Özbekleri Sünni Müslümandır ve Özbekçe konuşurlar.

Afganistan'ın Güney Türkistan bölgesindeki Özbeklerin yaşadıkları önemli şehirler; Badahşan, Badgis, Bağlan, Belh, Cuzican, Faryab, Saripol, Samangan, Kabil, Kunduz, Tahar'dır (Azaad, 2019, s. 13). Faryab şehrinde Afganistan halkı karışık etnik topluluklar olarak yaşamalarına rağmen şehir merkezinde Özbekçe konuşulmaktadır. Faryab şehrinin Afgan-Kot ilçesinde yaşayan Peştunlar kendi dillerini unutmuş, Özbekçe konuşmaktadır ama Almar ve Kaysar ilçesinde yaşayan Peştun'lar dillerini korumuşlardır (Hajişaralı, 2011, s. 65). Güney Türkistan'ın Katağan bölgesinde yaşayanlara Özbek, Şibirgan ve Faryab bölgelerinde yaşayanlara "Tat" denilmektedir (Akkurt, 2005; Selim, 2003, s. 31). Tatlar ve Özbeklerin dil ve kültür bakımından hiçbir farkı yoktur.

Türkmenler: Türk boylarından Afganistan topraklarında yaşayan ikinci büyük topluluk Türkmenlerdir. Bunlar da Özbekler gibi güney Kunduzdan batı Herat'a kadar olan bölgelerde yaşamaktadırlar. Yoğun olarak yaşadığı şehirler ise Badgis, Faryab, Herat,

Kunduz, Mezar-i Şerif, Şibirgan ve Tahar'dır. Afganistan nüfusunun %3 oluşturan Türkmenler Sünni Müslümandır (Azaad, 2019, s. 14; Büyükbaş, 2006, s. 21; Selim, 2003, s. 31).

Afganistan Türkmenleri halı dokumacılığı, mücevher ustalığı, çiftçilik, hayvancılık ve ticaret ile uğraşmaktadırlar (Büyükbaş, 2006, s. 21). Ticaret alanında başarılı olan Türkmenler maalesef siyasette pek başarılı değillerdir.

Kazaklar: Afganistan'daki diğer Türk grupları arasında Kazaklar da bulunmaktadır. Rusya'daki Bolşevik devrim döneminde, bugünkü Kazakistan topraklarından Afganistan'a göç etmişlerdir. Kazaklar, Mezar-i Şerif, Kunduz, Tahar, Samangan, Şibirgan, Faryab gibi güney illerinin şehir merkezlerinde ve Kabil'de genellikle Özbeklerle birlikte yaşamaktadırlar. Birçoğu kendi kültürlerini korumuşken, bazıları Özbeklerle bir arada yaşadığı için Özbek kültürüyle etkileşimde bulunmuşlardır (Çınarlı, 2012, s. 77; Selim, 2003, s. 32).

Afganistan topraklarında yaşayan Kazakların nüfusu hakkında farklı tahminler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar, yaklaşık 10.000 kişi olduğunu tahmin etmektedir (Azaad, 2019, s. 14). Ancak, Çınarlı (2012, s. 77) ise bu sayının 50.000 civarında olduğunu ileri sürmektedir. Afganistan'daki Kazaklar genellikle ticaretle uğraşmaktadır. Özellikle Cevzican şehrinde yaşayan Kazaklar, Kazakistan'ın nüfus artırma politikası sonucu Kazakistan'a göç etmiş ve Kazakistan vatandaşlığı kazanmışlardır (Hajiyarali, 2011, s. 77).

Kırgızlar: Afganistan'da bulunan diğer bir Türk grubu ise Kırgızlardır. Kırgızlar, Afganistan, Pakistan ve Çin'in kesişme noktası olan Pamir ve Vahan Koridoru'nda yaşamaktadır. Dil ve kültür açısından, Kırgızlar Kazaklara çok benzemektedir. Afganistan'daki Kırgızların sayısı yaklaşık olarak 10.000 tahmin edilmektedir. 1982 yılında ise 4.000 Kırgız Türkiye'nin Van şehrine yerleşmiştir. Kırgızlar, geçimlerini hayvancılıkla sağlamaktadır ve Sünni Müslüman inancına sahiptirler (Azaad, 2019, s. 14; Çınarlı, 2012, s. 77; Selim, 2003, s. 32).

Karakalpaklar: Afganistan'da bulunan başka bir Türk topluluğu ise Karakalpak Türkleri'dir. Kaynaklara göre Karakalpaklar, Bolşevik devriminden sonra 1917 yılında

Afganistan'a gelmiştir. 1950'li yıllarda ise 2.000 kişilik bir Karakalpak grubunun güney bölgesinden göç ederek Celal Abad şehrine yerleştiği bilinmektedir (Selim, 2003, s. 32).

Avşarlar/Kızılbaşlar: Afganistan'da bulunan Avşar Türkleri, Nadir Afşar'ın 1738 yılında Kabil'i terk ederken saldırıya uğramamaları için Herat ve Kabil şehirleri arasına bıraktığı bir grup olarak bilinmektedir. Avşarlar, Afganistan'daki tek Şii Türk boyudur ve başkent Kabil'de yaşamaktadırlar. Kırmızı şapkalar takmaları nedeniyle "kırmızı baş" olarak da adlandırılmaktadırlar (Akkurt, 2005, s. 72; Oğuz, 2004, s. 46).

Aymaklar: Afganistan'da yaşayan bir Türk boyu olan Aymaklar, Maymana, Badghiz ve Cuzican gibi şehirlerde yerleşiktir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşarak geçimlerini sağlayan Aymaklar, ülke nüfusunun %4'ünü oluşturmaktadır (Hajiyarali, 2011, s. 71; Kiren, 2012, s. 28).

2.3.4. Hazaralar

Afganistan'daki dördüncü büyük etnik grup Hazaralardır. Hazaraların nüfus sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Farklı kaynaklara göre Hazaralar, Afganistan nüfusunun %9'unu oluşturabileceği gibi %20 ve üzeri oranlarda da olabilir. Hazaralar yoğun olarak Hazaracat olarak adlandırılan bölgede yaşamaktadır. Hazaraların çoğunluğu Şii Müslüman olup Farsça konuşurlar. Hazaracat Bölgesi ise Bamiyan, Daykundi, Oruzgan, Gazni ve Meydan Verdek gibi şehirleri kapsamaktadır (Asadullah, 2020, ss. 32-33; Mohammadi, 2015, ss. 29-35).

Hazaralar'ın kökenleriyle ilgili birçok teori bulunmaktadır. Bu teoriler arasında, Hazaraların Türk kökenli olduğu, Moğol kökenli olduğu, Türk-Moğol karışımı kökene sahip olduğu, Hazaraların Afganistan'ın eski halklarından olduğu ve Türk, Moğol, Tacik ve Peştun halklarının karışımından meydana geldiği şeklinde ifadeler bulunmaktadır (Farzam, 2020, ss. 8-11; Fazlı, 2008; Hajiyarali, 2011, ss. 79-80; Saray, 2002; Sultanoghli, 2018, s. 17).

2.3.5. Nuristaniler

Nuristaniler, Afganistan'ın kuzeydoğusunda bulunan Nuristan adı verilen dağlık bölgede yaşayan bir topluluktur. İddialara göre, Büyük İskender'in Afganistan'ı işgal ettiği

dönemde bölgede bıraktığı askerlerin soyundan gelmektedirler. Abdurrahman Han döneminde İslam'ı kabul eden bu bölge, önceden "Kafiristan" olarak adlandırılıyor ve daha sonra "Nuristan" yani "Işık Ülkesi" adını almıştır. Nuristaniler, Nuristan şehri dışında Kabil, Laghman, Nangarhar ve Kunar şehirlerinde de yaşamaktadırlar. Ahşaptan yapılmış iki veya üç katlı evlerde yaşamaktadırlar. 1990 yılı itibarıyla nüfuslarının 125 bin olduğu tahmin edilirken, kendileri üç yüz bin olduklarını iddia etmektedirler (Azaad, 2019, ss. 17-18; Büyükbaz, 2006, s. 25; Haji-yarali, 2011, s. 96).

2.3.6. Hindular

Afganistan'da Müslüman olmayan tek etnik grup olan Hindu topluluğu genellikle başkent Kabil'in merkezinde yaşamaktadır. Hindular, bankacılık, eczacılık, kuyumculuk ve ticaret gibi seçkin mesleklerle uğraşmaktadırlar. Hindular, komünist rejimi destekleyen tek etnik grup olarak bilinmektedir (Akkurt, 2005, ss. 81-82; Azaad, 2019, s. 18).

2.4. Etnik Gruplar Arası ilişkiler

Afganistan, etnik ve dini açıdan oldukça karmaşık bir yapıya sahip bir ülkedir. Yukarıda bahsedilen etnik grupların yanı sıra, diğer azınlık etnik grupları da bulunmaktadır. Afganistan, etnik çeşitlilik açısından heterojen bir yapıya sahip olup, Asya'da 37. sırada yer alarak dünya genelinde de dikkat çeken bir konuma sahiptir (Hamededi, 2020, s. 71).

Afganistan'daki halkın çoğunluğu, etnik liderlerine bağlılıklarını merkezi yönetimden daha fazla göstermektedir, bu da merkezi yönetimin otoritesini zayıflatmaktadır. Dahası, bu etnik grupların askeri güçleri, merkezi hükümetin askeri gücünden daha büyük olabilmektedir. Bu durum, ülkede ortaya çıkan birçok isyanın merkezi yönetim tarafından bastırılamamasına neden olmuştur. Hükümet genellikle Peştunlar'ın yanında yer alarak bu çatışmalara müdahil olmuştur. Aynı zamanda, bu etnik yapıların coğrafi olarak birbirlerine yakın ve iç içe olmaları, karmaşık ve düşmanca ilişkilerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Çınarlı, 2009, s. 63, 2012, s. 79; Hayat, 2016, s. 20).

Başat göçler, kendi çıkarları doğrultusunda etnik gruplar arasında sorunlar yaratmıştır. Ayrıca, komşu ülkeler de Afganistan'daki etnik gruplarla din ve etnik açıdan bağlantılıdır. Afganistan'ın kuruluşundan bu yana, ülkede Peştunlar dışında kısa süreli ve sınırlı siyasi göçler olmuştur. Bu durum, diğer etnik gruplar arasında öfkeye ve iç sorunlara yol

açmıştır. Benzer şekilde, etnik gruplar arasında hükümetin sağladığı fırsatlar, toprak, iş, su ve mal paylaşımı gibi konularda gerginlikler meydana gelmektedir. Afganistan'da istikrarlı ve ulusal bir hükümetin kurulamamasının nedenlerinden biri de bu etnik farklılıklardır (Hamededi, 2020, ss. 71-72; Hayat, 2016, s. 20).

Geçmişte, ülkenin güneyinden Peştun etnik grupları, kaynaklara yakın ve diğer etnik grupların çoğunlukta olduğu kuzey bölgelere yerleştirilmiştir. Bu, Peştunların ülkede hakimiyet kurma politikası nedeniyle gerçekleşmiştir. Bu durum, Peştunlar ve diğer etnik gruplar arasında düşmanlığa neden olmuştur. Bu politika günümüzde hala devam etmektedir. Öte yandan, diğer etnik grupların birbirine yakın yaşaması karmaşıklığa yol açmaktadır. Hükümet tarafından bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde uygulanan bu politika, Peştunlara karşı birleşmeme olasılığını ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleştirilmektedir (Çınarlı, 2012, s. 80).

Taliban'ın devrilmesini takiben 2001'de düzenlenen Bonn Konferansı'nda, ABD etnik grupların temsil edildiği bir hükümetin kurulması için destek vermiştir. Bu süreçte, ulus devletin inşası ve vatandaşlık düşüncesiyle ilişkili olarak ulusal bir birlik oluşturma fikri ile iktidarın siyasallaşma ve sivilleşme süreci arasında bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda, etnik yapı üzerinden siyasi gücün yapısında halkın katılımını teşvik etmek için bir ortam oluşturulmuştur. Sonuç olarak, 2001'den itibaren Afganistan'da kurulan yeni siyasi iktidarın yapısı, etnik sınıflandırma bağlamında hiyerarşik bir şekilde şekillendirilmiştir (Hamededi, 2020, s. 72).

Afganistan'ın siyasi tarihine bakıldığında, ülkede genellikle etnik milliyetçilik ve ırkçılık sorunları yaşanmıştır. Taliban yönetiminin sona ermesi ve Hamid Karzai hükümetinin uluslararası toplumun yardımıyla bu sorunları çözeceği umulmuştur. Ancak gerçeklik beklentilerle örtüşmemiştir. En tehlikeli etnik milliyetçi ve ırkçı gruplar, Hamid Karzai'nin çevresinde hükümet yönetiminde yer almışlardır (Dihzad, 2014, s. 119). Bu politika Karzai'dan sonra cumhurbaşkanı olan Ghani hükümetinde de görülmektedir.

Taliban'ın 15 Ağustos 2021 tarihinde Afganistan'ı ele geçirmesinin ardından etnik gruplar arasındaki ilişkiler karmaşık ve değişken bir hal almıştır. Ele geçirme süreci ve sonrasında yaşanan olaylar, bazı etnik gruplar arasında endişe, korku ve belirsizlik yaratmıştır. Bazı etnik gruplar, özellikle Hazara, Tacik ve Özbek gibi azınlık grupları, Taliban'ın

geçmişteki yönetim döneminde yaşadıkları zulüm ve ayrımcılık deneyimlerini hatırlayarak tedirginlik yaşamıştır. Bu gruplar, Taliban'ın ideolojik ve dini inançlarından dolayı hedef alınabileceklerini düşünmüş ve haklarının korunmasından endişe etmiştir (Dashti, 2021, ss. 202-203).

Taliban, ele geçirdiği dönemde bazı olumlu mesajlar vererek tüm etnik grupları temsil etme ve azınlıkların haklarını garanti altına alma sözü vermiştir. Ancak, bu sözlerin pratiğe yansması ve etnik gruplar arasında güvenin yeniden inşa edilmesi süreci zorlu olmuştur. Bazı bölgelerde, özellikle kırsal kesimlerde yerel liderler ve etnik gruplar, kendi bölgelerinde güvenlik ve hukukun üstünlüğünü sağlamak amacıyla Taliban ile anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmalar, yerel dinamiklere ve etnik grupların çıkarlarına dayanmaktadır. Ancak, diğer bölgelerde Taliban'ın yönetimi ve uygulamaları, etnik gruplar arasında hala gerilimlere neden olmaktadır (Dashti, 2021, ss. 203-204; Göksedef, 2021a; Uluslararası Af Örgütü, 2022).

2.5. Afganistan'ın İdari ve Siyasi Yapısı

Afganistan tarih boyunca farklı etnik grupların yaşadığı bir ülke olmuştur. Bu gruplar, zamanla milli bir devlet altında birleşmiş olsalar da Afganistan'ın stratejik konumu ve etnik yapıdan kaynaklanan faktörler nedeniyle başat güçler arasında mücadele alanı ve bölgesel istikrarsızlıkların merkezi olmaya devam etmiştir. Afganistan tarih boyunca çeşitli yönetim şekilleri altında yönetilmiştir, bunlar arasında monarşi, meşruti monarşi, emirlik, cumhuriyet ve demokratik cumhuriyet yer almaktadır. Ancak Afganistan'da güçlü bir merkezi yönetim kurulamamıştır.

2.5.1. Afganistan'ın İdari Yapısı

Afganistan'ın siyasi ve idari yapısı, mevcut anayasada belirtilmiştir. Anayasanın sekizinci bölümü, Afganistan'ın idari yapısını açıklamaktadır. Anayasanın 136. maddesi, "Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin idaresi, merkezi ve yerel yönetim birimleri şeklinde kanunla düzenlenmiştir" ifadesini içermektedir. Aynı madde içerisinde, "Merkezi yönetim, bakanlar tarafından yönetilen bir dizi idari birime bölünmüştür" ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca, 2004 anayasasının 136. maddesinin üçüncü bendinde, yerel yönetimle ilgili şu ifadeler yer almaktadır: "Yönetim birimi olan iller ve daireler, sayıları,

alanları, bileşenleri, yapıları, nüfus büyüklükleri, sosyal, ekonomik ve zamansal durumlarına göre kanunla düzenlenir."

2004 Anayasasının 137. maddesinde, hükümetin, ekonomik, sosyal ve kültürel işleri hızlandırmak ve geliştirmek, aynı zamanda mümkün olduğunca çok insanı ulusal yaşamın gelişimine dahil etmek amacıyla merkeziyetçilik ilkesini koruyarak, yerel yönetime gerekli yetkileri kanun hükümlerine uygun şekilde devrettiği belirtilmektedir.

Taliban'ın 15 Ağustos 2021 tarihinde Afganistan'ı ele geçirmesinin ardından, ülkenin idari yapısı değişikliklere uğramıştır. Taliban, kendi hükümetini kurarak Afganistan'ın idari yapısını yeniden şekillendirmiştir. Yeni idari yapı, önceki hükümetin idari birimlerini ve bakanlıklarını kaldırmış ve yerine kendi idari yapılarını oluşturmuştur. Taliban'ın yeni idari yapısı, daha merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Ülke, 34 vilayetten oluşmaktadır ve her vilayet, bir vali tarafından yönetilmektedir. Bu valiler, Taliban tarafından atanmaktadır ve genellikle Taliban'ın üst düzey liderleri veya yetkilileri arasından seçilmektedir. Vilayetler altında, ilçeler ve alt ilçeler gibi daha küçük idari birimler bulunmaktadır. Bu birimler de yerel yöneticiler tarafından yönetilmektedir. Taliban, bu alt birimlerde de kendi atamalarını yapmıştır.

Taliban'ın yeni idari yapısı, daha çok İslami hükümet anlayışına dayanmaktadır. Şeriat kanunlarına dayalı olarak işlemektedir ve idari yapının en üstünde Emir-ül Müminin adını taşıyan bir lider yer almaktadır. Emir-ül Müminin, Taliban'ın en üst lideridir ve siyasi, askeri ve dini otoriteyi temsil etmektedir. Yeni idari yapıda, bakanlıklar da yer almaktadır. Bu bakanlıklar, farklı alanlarda sorumlulukları olan idari birimlerdir. Örneğin, İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Savunma Bakanlığı gibi bakanlıklar bulunmaktadır. Bu bakanlıklar da Taliban tarafından atanmış yöneticiler tarafından yönetilmektedir.

Taliban'ın yeni idari yapısı, önceki hükümetin idari yapısından farklılık göstermektedir ve daha çok Taliban'ın ideolojisine ve yönetim anlayışına dayanmaktadır. Bu yeni yapı, Taliban'ın Afganistan'da nasıl bir yönetim modeli uygulayacağını bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

2.5.2. Afganistan'ın Siyasi Yapısı

Demokrasinin önemli bir unsuru, hükümet temsilcilerinin halk tarafından seçilmesi ve ardından hükümetin halka karşı sorumlu olmasıdır. Halka karşı sorumluluk, halkın ihtiyaçlarını gözetmeyi içerir. Hükümet sistemleri, devletin yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki denge ve güç ilişkisiyle ilgilidir. Bu nedenle bir ülkenin hükümet sistemi, yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirleriyle ilişkisine bağlı olarak belirlenir. Hükümet sistemleri, kuvvetler birliğine dayalı sistemler ve kuvvetler ayrılığına dayalı sistemler olmak üzere iki kategoriye ayrılır (Karataş, 2019, s. 115).

Kuvvetler birliğine dayanan sistemler, mutlak monarşi, diktatörlük ve meclis hükümeti gibi yönetim biçimlerini içerir. Mutlak monarşi ve diktatörlük, kuvvetin yürütme organında birleştiği yönetim biçimleridir. Meclis hükümeti sisteminde ise kuvvet, yasama organında birleşmektedir (Gözler, 2018, s. 64). Mutlak monarşi yönetim biçiminde, yasama, yürütme ve hatta yargı yetkileri hükümdara aittir ve güç başka bir organla paylaşılmaz (Çiftci, 2019, s. 233). Hükümdar bu yetkileri birtakım görevliler atarak yerine getirmektedir. Diktatörlükte ise yasama ve yürütme bir kişi veya bir grubun elindedir. Yönetimi elinde tutan kişi ya da grup iktidarı keyfi ve hukuk tanımaz bir şekilde kullanmaktadır. Meclis hükümeti sisteminde ise yasama ve yürütme kuvvetlerinin bir mecliste birleştiğidir (Karataş, 2019, s. 115).

Kuvvetler ayrılığına dayanan hükümet sistemleri arasında başkanlık sistemi, yarı başkanlık sistemi ve parlamenter sistem bulunmaktadır. Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme organları sert bir şekilde ayrılmıştır. Bu sistemde yürütme yetkisi tek bir kişide toplanır (başkan) ve başkan halk tarafından seçilerek parlamentoya değil doğrudan halka karşı sorumludur. Yasama organı yürütme yetkisini sonlandıramaz veya yürütmedeki yetkilileri görevden alamaz. Yasama ve yürütme organları birbirinden farklı ve bağımsızdır. Başkan sadece halka karşı sorumludur ve bir kişi hem yasama hem de yürütme organlarında görev alamaz. Her iki kuvvet de halk tarafından seçilerek göreve gelir (Erdoğan, 2019, ss. 246-248; Gözler, 2018, ss. 68-69; Korkmaz, 2016, s. 86).

Eğer yasama ve yürütme yetkilerinin aynı kişide toplandığı bir sistem düşünülürse, bu durum özgürlük açısından sorunlar ortaya çıkarabilir. Yasama organı kanunları oluştururken, yürütme organı ise bu kanunları uygular. Aynı şekilde yargı organı yasama

ve yürütmeden bağımsız olmadığı sürece, özgürlükten bahsetmek zorlaşır. Yasama ve yargı yetkilerinin aynı kişide toplandığı durumlarda, keyfi kararlar verilerek aykırı yasalar oluşturulabilir. Benzer şekilde, yargı ve yürütme yetkileri aynı kişide toplandığında, yürütme kaynaklı hatalar göz ardı edilebilir. Bu nedenle, kuvvetler ayrılığı prensibine dayalı bir sistemde, yasama, yürütme ve yargı organlarının bağımsız ve denge içinde çalışması önemlidir.

Kuvvetler ayrılığının temel amacı, otoritenin hükümetin farklı organlarına dağılarak tiranlık veya diktatörlük gibi sorunlardan kaçınmaktır. Yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirlerini denetleyerek, azınlıkların veya bireylerin yönetimine karşı özgürlüğü sağlamaktır. Bu sayede, ilk olarak anayasaya aykırı yasaların çıkarılması engellenir, ikinci olarak azınlık veya bireysel haklara saygı gösterilir, üçüncü olarak her organ kendi yetkisiyle ilgilenirse hükümetin işleri düzgün bir şekilde ilerler, dördüncü olarak organlar birbirlerine karşı sorumlu olduğundan kendi yetki sınırlarını aşamazlar.

Parlamente sistemi, yumuşak kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanır. Bu hükümet sisteminde yasama, yürütme ve yargı organları birbirinden hukuki olarak bağımsızdır, ancak iş birliği ve etkileşim içindedir. Yasama ve yürütme organları birbirlerinin varlığına son verebilir. Hükümet, kabine de dahil olmak üzere yasama organları tarafından atanır ve yasamaya karşı sorumludur. Yürütme ve yasama organları bir parti veya parti koalisyonu tarafından kontrol edilir. Yürütme organının başı aynı zamanda bir milletvekili olabilir. Aynı kişi hem yürütme hem de yasama organında görev alabilir (Bilgin, 2016, ss. 41-42; Erdoğan, 2019, ss. 251-252; Gözler, 2018, ss. 76-82).

Yarı-başkanlık sistemi, başkanlık sistemi ile parlamente sistemin unsurlarını birleştiren bir ara rejim olarak kabul edilir. Bu hükümet sisteminde cumhurbaşkanı halk tarafından seçilir. Cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar ve sekreterleri atama gibi geniş yetkilere sahiptir. Ancak bu sistemde hükümet, cumhurbaşkanı yerine parlamentoya karşı sorumludur. Fransa hükümet sistemi bu sisteme örnek olarak verilebilir (Aydın, 2017, ss. 45-46; Gözler, 2018, ss. 75-76; Korkmaz, 2016, ss. 51-52).

Afganistan tarih boyunca farklı yönetim şekilleriyle yönetilmiştir, bunlar arasında emirlik, mutlak monarşi, meşruti monarşi, cumhuriyet, demokratik cumhuriyet ve İslam devleti yer almaktadır. Ancak, Afganistan'da merkezi bir otorite kurulamamıştır

(Hajiyarali, 2011, s. 28; Hamededi, 2020, s. 87; Karataş ve Çolakoğlu, 2018, s. 371; Kargar, 2022, s. 33). Afganistan'da merkezi bir otorite kurulamamasının nedenleri arasında ülkenin coğrafi konumu, farklı sosyal yapı ve önemlisi farklı etnik gruplardan oluşan nüfusun bir millet olma bilincine sahip olmaması yer almaktadır. Coğrafi olarak zorlu ve dağlık bir araziye sahip olan Afganistan, yönetim ve iletişim açısından zorluklarla karşılaşmaktadır. Ayrıca, farklı sosyal yapılar ve etnik grupların varlığı, siyasi birliği ve ortak bir yönetim anlayışını zorlaştırmaktadır. Farklı etnik gruplar arasındaki tarihi ve kültürel farklılıklar, toplumsal birlik ve ulusal bilincin oluşmasını engellemiştir. Bu faktörler bir araya geldiğinde, merkezi bir otoritenin kurulamaması ve ülkenin istikrarsızlık ve bölgesel çatışmalara eğilimli olması anlamına gelmektedir (Büyükbaş, 2006, s. 99).

Afganistan'da ilk anayasa 1923 yılında Amanullah Han döneminde hazırlanmıştır. Daha sonraki yıllarda ise sırasıyla 1931 yılında Nadir Şah, 1964 yılında Zahir Şah yönetimi, 1977 yılından Davut Han yönetimi dönemi ve 1987-1999 yılları arasında Najibullah döneminde yeni anayasalar hazırlanmıştır. (Ataie, 2015, ss. 53-55). 2001 yılında Afganistan'da demokratik ve meşru bir devlet oluşturabilmek amacıyla Bonn Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile geçici bir yönetim kurulmuştur. Daha sonra 2003 yılında Loya Jirga, yeni bir Afganistan Anayasası hazırlamak üzere toplanmıştır. Anayasa çalışmaları sonucunda 2004 yılında toplanan tüm Loya Jirga katılımcıları tarafından kabul edilmiş ve cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir (Khairi, 2021, s. 96; Sayed, 2021, s. 63). Bu anayasalar farklı dönemlerde ülkenin yönetim yapısına ve siyasi durumuna göre oluşturulmuştur

Afganistan'ın 2004 Anayasası, kuvvetler ayrılığı ilkesini kabul etmektedir. (Rawofi, 2019, s. 32; Yıldız, 2022, s. 71). Afganistan'da uygulanan hükümet sistemi başkanlık sistemidir (Karataş ve Çolakoğlu, 2018, s. 371; Yıldız, 2022, s. 71). Yasama, yürütme ve yargı organlarının başında cumhurbaşkanı bulunmaktadır (Kargar, 2022, s. 34). 2004 anayasası, demokratik bir yapı öngörmesine rağmen İslami kuralların da yer aldığı bir anayasadır (Büyükbaş, 2006, s. 134). Afganistan'ın 2004 anayasası, doğrudan İslami kurallara atıfta bulunarak gerektiğinde onların kullanılmasını öngören 130 ve 131. maddeleri içermektedir. Ayrıca, anayasanın 3. maddesinde hiçbir kanunun İslam'ın temel

ilkelerine aykırı olamayacağı belirtilmiştir. Toplamda 12 bölüm ve 162 maddeye sahip olan Afganistan'ın 2004 anayasası, bu hükümleri içermektedir.

Yasama: 2004 Afganistan anayasasının 5. bölümünün 81. maddesine göre en üst yasama organı Milli Meclis'tir, ayrıca Şuray-i Milli olarak da bilinir. Anayasanın 82. maddesine göre Şuray-i Milli, Halk Meclisi (Wolesi Jirga) ve Büyükler Meclisi (Meshrano Jirga) olmak üzere iki meclistir. Bu maddeye göre bir kişi aynı anda her iki meclisin üyesi olamaz. Anayasanın 85. maddesine göre Milli Meclis üyeleri Afganistan vatandaşı olmalı veya aday olmadan en az 10 yıl önce vatandaşlık kazanmış olmalıdır. Afganistan anayasasının 90. maddesine göre Milli Meclisin görevleri arasında kanunlar veya kanun hükmünde kararnamelemleri onaylama, değiştirme veya yürürlükten kaldırma; sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik kalkınma programlarını onaylama; devlet bütçesini onaylama ve kredi alma veya verme izni; idari birimlerin oluşturulması, değiştirilmesi veya kaldırılması; anlaşmaların ve uluslararası sözleşmelerin onaylanması veya Afganistan'ın bu anlaşmalara katılımının sona erdirilmesi yer almaktadır.

Halk Meclisi (Wolisi Jitge): Wolesi Jirga üyeleri, Afganistan anayasasının 83. maddesine göre serbest seçimlerle ve gizli oylama yoluyla, ülkenin genelinde düzenlenen seçimlerde halk tarafından beş yıllığına seçilirler. Anayasanın aynı maddesine göre, meclis üye sayısı 250'yi aşmamalıdır ve seçim kanunu olan 18. maddeye göre, anayasa gerekliliklerine uygun olarak 249 üye olarak belirlenmiştir. Ayrıca anayasaya göre, her ilde oylara bakılmaksızın 2 kadın milletvekili seçilir. Üye sayısı ise bölgenin nüfusuna orantılı olarak belirlenir. Anayasanın 85. maddesine göre, Halk Meclisi üyeleri aday olacakları gün 25 yaşını doldurmuş olmalıdır.

Halk meclisinin görevleri anayasanın 91. Maddesinde aşağıdaki şekilde belirtilmiştir.

- Bu Anayasanın 92'nci maddesi hükümlerine göre bakanlardan her birinin görevden alınmasına karar vermek.
- Geliştirme programlarına, devlet bütçesine karar vermek
- Bu anayasanın hükümlerine göre yönetmelikleri onaylamak veya reddetmektir

Afganistan Anayasası'nın 92. maddesine göre Halk Meclisi, üyelerinin %20'sinin önerisiyle bakanlardan herhangi birini görevden alabilir. Eğer sağlanan açıklama tatmin

edici değilse, Halk Meclisi güven oylaması yapma yetkisine sahiptir. Güvensizlik oyu açık, doğrudan ve gerçekçi olmalıdır. Oylama, Halk Meclisi üyelerinin oy çoğunluğuyla gerçekleştirilir.

Büyükler Meclisi (Meshrano Jirge): Afganistan Anayasası'nın 84. maddesine göre Meshrano Jirge üyeleri, her ilin seçilmiş meclis üyelerinden bir kişi (4 yıl), her ilin ilçe meclisinden bir kişi (3 yıl) ve diğer 1/3 oranındaki üyeler ise engelli, göçebe, bilgili ve deneyimli kişiler dahil olmak üzere Cumhurbaşkanı tarafından 5 yıllığına seçilir. Aynı maddede, seçilen kişilerin meclis üyeliğini kaybetmeleri durumunda yerlerine kanun hükümlerine göre başka bir kişi seçileceği belirtilir.

Anayasanın 89. maddesine göre Büyükler Meclisi üyelerinin üçte birinin önerisi üzerine hükümetin faaliyetlerini incelemek için özel bir komisyon kurulabilir. Bu komisyonun oluşumu ve işleyişi Büyükler Meclisi'nin iç işleri ilkelerine göre düzenlenir.

Büyük Milli meclis (Loya Cirge): Bu kurum, Afganistan'da yüzyıllardır liderler tarafından kral seçimi, anayasa kabulü ve önemli politik sorunların tartışılması ve karara bağlanması gibi işlevler için var olmuştur (Akkurt, 2005, s. 294). Loya Jirga, Afganistan'ın en büyük temsil organı olup, Halk Meclisi, Büyükler Meclisi, il meclisleri ve ilçe meclislerinin başkanlarından oluşan bir yapıdır. Bu yapı, Afganistan halkını temsil etmek amacıyla kurulmuştur (Büyükbaş, 2006, s. 146; Khairi, 2021, s. 103). Anayasanın 110. maddesi uyarınca Bakanlar, Yargıtay Başkanı, Anayasa Mahkemesi üyeleri ve Silahlı Kuvvetler Yüksek Komutanları, Loya Jirga toplantılarına katılabilirler ancak oy hakkına sahip değildirler. Ayrıca, Anayasanın 114. maddesine göre Loya Jirga tartışmaları genel olarak halka açık olarak gerçekleştirilir, ancak üyelerin dörtte biri gizli oturum talep ederse, Loya Jirga bu talebi kabul ederse tartışmalar gizli bir şekilde yapılır.

Anayasanın 111. maddesi uyarınca Loya Jirga, bağımsızlık, ulusal egemenlik, toprak bütünlüğü ve ülkenin yüksek çıkarlarıyla ilgili konularda kararlar alır. Ayrıca, anayasanın hükümlerini değiştirme yetkisine sahiptir ve cumhurbaşkanının anayasanın 69. maddesinde belirtilen hallerde yargılanması durumunda toplanır.

Loya Jirga'nın toplanması için anayasanın 112. maddesi uyarınca ilk oturumda bir başkan, bir vekil, iki sekreter ve sekreter yardımcısı üyeler arasından seçilir. Loya Jirga'nın kararları, tüm üyelerin oy çoğunluğuyla alınır, bu şekilde oylama tamamlanmış olur.

Anayasa değişikliği önerisinin uygulanması için anayasanın 150. maddesine göre cumhurbaşkanının talimatıyla hükümet, milli meclis ve anayasa mahkemesi üyelerinden oluşan bir komite tarafından değişiklik taslağı hazırlanır. Değişikliklerin onaylanması için Loya Jirga, anayasanın belirlediği usuller doğrultusunda cumhurbaşkanının kararıyla toplanır. Anayasa değişikliği, Loya Jirga üyelerinin üçte iki çoğunluğuyla onaylandığında cumhurbaşkanının onayıyla yürürlüğe girer.

Yürütme: Afganistan'ın 2004 anayasasının 136. maddesi uyarınca Afganistan yönetimi merkezi ve yerel yönetim olarak ikiye ayrılmıştır. Merkezi yönetim, cumhurbaşkanı ve bakanlıklardan oluşmaktadır. Merkezi yönetim, ülke genelindeki yönetim işlerini yürütürken yerel yönetimler ise bölgesel ve yerel düzeyde yönetim görevlerini yerine getirir.

Cumhurbaşkanı: Afganistan anayasasının 60. maddesi gereğince, Cumhurbaşkanı Afganistan İslam Cumhuriyeti hükümetinin başıdır ve yasama, yürütme ve yargı alanlarında yetkilere sahiptir. Cumhurbaşkanının iki yardımcısı bulunmaktadır ve cumhurbaşkanının yokluğunda, istifası veya ölümü durumunda, birinci yardımcı anayasa hükümlerine göre hareket eder. Birinci yardımcı da bulunmadığı durumda ise ikinci yardımcı anayasa hükümlerine göre hareket eder. Cumhurbaşkanı aday olurken, her iki yardımcısının da adaylığıyla birlikte seçime katılır.

Afganistan anayasasının 61. maddesi uyarınca cumhurbaşkanı, serbest, gizli ve doğrudan seçimlerle ülke genelinde düzenlenen seçimlerde oyların %50'den fazlasını alarak 5 yıllığına seçilir. İlk turda hiçbir aday %50'yi geçemezse, sonuçların açıklanmasından itibaren iki hafta içinde en çok oy alan iki aday arasında ikinci tur yapılır. İkinci turda en yüksek oyu alan aday cumhurbaşkanı olur.

Anayasanın 62. Maddesine göre cumhurbaşkanı adayı aşağıdaki şartları taşıması gerekir:

- Afganistan vatandaşı olmalı, anne ve babası Müslüman olmalı ve aynı anda başka ülkenin vatandaşı olmamalıdır.
- Aday olacağı gün 40 yaşını doldurmuş olmalıdır.
- Mahkeme tarafından insanlığa karşı suç işlemekten veya medeni haklardan yoksun bırakmak suçundan hüküm giymemiş olmalıdır.

Afganistan anayasasına göre, hiç kimse iki dönemden fazla cumhurbaşkanı seçilemez. Bu kural aynı şekilde cumhurbaşkanı yardımcılarını için de geçerlidir. Anayasanın 69. maddesine göre, eğer cumhurbaşkanı insanlığa karşı suç, vatana ihanet veya cinayet gibi ciddi suçlamalarla karşı karşıya kalırsa, Wolisi Jirge'nin üçte biri tarafından suçlanma talebiyle karşılaşılabılır. Talep, Wolisi Jirge'nin iki katı çoğunluğu tarafından onaylanırsa, Wolisi Jirge bir ay içinde Loya Jirge'yi toplantıya çağırır. Eğer suçlama, Loya Jirge'nin iki katı çoğunluğu tarafından onaylanırsa, cumhurbaşkanı görevden alınır ve özel bir mahkemeye sevk edilir. Özel mahkeme, Büyükler Meclisi Başkanı, üç kişi tarafından belirlenen Halk Meclisi Başkanı ve Büyükler Meclisi üyeleri tarafından seçilen üç mahkeme üyesinden oluşur. Cumhurbaşkanının görevden alınması durumunda, Afganistan anayasasının 67. maddesi gereği, birinci yardımcısı cumhurbaşkanının yetki ve görevlerini üstlenir. Bu maddeye göre cumhurbaşkanı, halk ve Wolisi Jirge'ye karşı sorumludur. Anayasanın 64. maddesine göre, cumhurbaşkanının görevleri aşağıdaki şekildedir.

- Anayasanın uygulamasından denetlemek
- Milli meclisin onayıyla ülke politikasının temel çizgilerini belirleme
- Afganistan silahlı kuvvetlerine liderlik yapma
- Milli meclisin onayıyla savaş veya ateşkes ilan etmek
- Toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığın korunması için gerekli kararlar almak
- Milli meclisin onayıyla Afganistan dışına silahlı kuvvet birliklerini gönderme
- Bu anaysaın 69. Maddesinde belirtilen durumlar dışında Loya Jirge'yi kurma
- Milli meclisin onayıyla olağanüstü hâl ilan ettirmek ve sonlandırmak
- Milli meclis ve Loya Jirge'nin toplantısını açma
- Cumhurbaşkanı yardımcılarının istifasını kabul etmek
- Halk meclisinin onayıyla başsavcı, bakanlar, merkez bankası başkanı, ulusal güvenlik başkanı ve Kızılhaç başkanının atanma, istifa ve görevlerine son verilmesini kabul etmek
- Halk meclisinin onayıyla yargıtay başkanı ve üyelerinin atanması

- Hâkimler, Silahlı Kuvvetler, emniyet ve millî güvenlik görevlileri ile üst düzey görevlilerin kanun hükümlerine göre atanması, emekliye ayrılması, istifa ve azlinin kabulleri
- Afganistan'ın yut dışı siyasi temsilcilerinin ve uluslararası organizasyon temsilcilerinin atanması
- Kanun ve kanun hükmünde kararnameleri onaylama
- Kanun hükümlerine uygun olarak devletler arası anlaşmaları yapmak amacıyla yetki belgesi vermesi
- Kanun hükümlerine uygun olarak cezaların azaltılması ve bağışlaması
- Kanun hükümlerine uygun olarak madalya, nişan ve fahri unvanlar vermek.
- Bu anayasada belirtilen diğer yetki ve görevler

Anayasanın 65. Maddesine göre cumhurbaşkanı anayasa hükümlerini ihlal etmeyecek şekilde önemli ulusal, sosyal veya ekonomik konuları halkın referandumuna başvurabilir.

Bakanlar: Hükümet, Afganistan'ın yürütme erkidir ve cumhurbaşkanı liderliğindeki bakanlardan oluşur. Bakanlar, Anayasa'nın 73. maddesine göre milli meclis üyeleri veya dışından seçilebilir. Eğer bir bakan milli meclis üyesi olarak seçilirse, milli meclis üyeliği sona erer ve yerine uygun bir kişi atanır. Bakan olarak atanacak kişinin, Anayasa'nın 72. maddesinde belirtilen şartları sağlaması gerekmektedir.

Sadece Afganistan vatandaşı olmalıdır. Bakan adayı aynı zamanda başka bir ülke vatandaşı olması durumunda Wolisi Jirge onaylama veya reddetme yetkisine sahiptir.

- Yüksek öğrenim, İç tecrübesi ve iyi bir üne sahip olması gerekir
- Yaşı 35'in altında olmamalı
- Mahkeme tarafından insanlığa karşı suç işlemekten, cinayetten veya medeni haklardan yoksun bırakmaktan hüküm giymemiş olmalıdır.

Bu şartları sağlayan adaylar cumhurbaşkanı tarafından onay almak için halk meclisine güvenoyuna sunulur. Anayasanın 77. Maddesine göre bakanlar cumhurbaşkanı ile halk

meclisine karşı sorumludur. Anayasanın 75. Maddesine göre hükümetin görevi şu şekildedir.

- Anayasa ve kanunlarla belirlenen görevleri yerine getirmek ve mahkemelerin nihai kararlarının uygulamamak
- Afganistan'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve uluslararası toplumdaki çıkarlarını korumak.
- Kamu düzeni ve güvenliğini sağlamak ve her türlü idari yolsuzlukları ortadan kaldırmak.
- Bütçeyi düzenlenmesi, devletin mali durumunun ayarlanması ve kamu malının korunması
- Sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik kalkınma programları tasarlamak ve uygulamak.
- Mali yılın sonunda yapılanları ve yeni mali yılın ana programları hakkında şuray-i milliye rapor sunmak
- Bu anayasa ve değer kanunlarda devletin görevi olarak belirtilen değer görevleri yapmak.

Yargı: Afganistan'ın yargı erki, Anayasanın 116-135 maddeleriyle kurulmuştur ve "gerçek ve tüzel kişilerin tüm iddialarını dinleme" ve "kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve uluslararası anlaşmaların anayasaya uygunluğunu ve yorumlanmasını inceleme" yetkisine sahiptir. Yargı, Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin bağımsız bir organı olarak Anayasanın 116. maddesine göre tanımlanmıştır. En üst yargı organı, anayasa mahkemesi olarak da bilinen "Setre Mahkeme"dir. Yargı, anayasa mahkemesi, temyiz mahkemeleri ve ilk derece mahkemeleri olmak üzere farklı seviyelerde örgütlenmiştir ve yetkileri kanunlarla belirlenir.

Afganistan anayasası, yargı yetkisinin, hükümet dahil olmak üzere gerçek veya tüzel kişiler tarafından ileri sürülen tüm iddiaların kanun hükümlerine göre mahkeme huzurunda davacı veya davalı olarak ele alınmasını içerdiğini belirtmektedir (2004 Anayasası Md.120). Mahkemelerin oluşumu, görevleri, icrası ve hakimlere ilişkin konular ise Afganistan anayasasının 123. Maddesi uyarınca kanunla düzenlenir. Yargı

mensupları, diğer devlet memurları ve tüm kamu kurumlarında çalışanlar gibi aynı kanunlara tabidirler. Yargının bütçesi, mahkeme tarafından hazırlanarak hükümet bütçesinin bir parçası olarak hükümete sunulur ve bütçenin uygulanması anayasa mahkemesinin yetkisindedir (2004 Anayasası Md.125).

Anayasa mahkemesi, Wolisi Jirge'nin onayıyla cumhurbaşkanı tarafından atanan 9 üyeden oluşur, bu üyelerin görev süreleri ve atama süreçleri anayasa tarafından belirlenir. Cumhurbaşkanı, anayasa mahkemesi başkanını bu üyeler arasından seçer. Anayasa mahkemesi üyeleri, anayasanın 127. Maddesinde belirtilen istisnai durumlar dışında görev süreleri tamamlanmadan görevden alınamaz ve ikinci kez atanmalarına izin verilmez. Anayasa mahkemesi üyesi olabilmek için belirli şartları taşımak gerekmektedir, bu şartlar anayasanın 118. Maddesinde yer almaktadır.

- Anayasa mahkemesi başkanı ve üyelerin atanacağı zaman 40 yaşından büyük olmalı,
- Afganistan vatandaşı olmalı,
- Hukuk bilimleri veya İslam hukuku alanında yükseköğretim mezunu olmuş olmalı ve Afganistan yargı sistemi alanında yeterli uzmanlık ve deneyime sahip olmalı,
- İyi bir karaktere ve üne sahip olmalı,
- İnsanlığa karşı suç işlemekten, cinayetten veya medeni haklardan yoksun bırakmaktan mahkeme tarafından hüküm giymemiş olmalı,
- Görev süresi bitimine kadar siyasi parti üyesi olmamak.

Bir ülkenin kuvvetler ayrılığından yararlanabilmesi için, hükümetin her bir güç unsurunun gerçek yetkilere sahip olması ve birbirlerine karşı sorumlu olması gerekmektedir. Eğer güç unsurları eylemlerinde gerçek güçlerini kullanamazlarsa, kuvvetler ayrılığı teorisi sadece bir belge üzerinde geçerli olur. Anayasa, kuvvetler ayrılığı teorisinin uygulanmasını sağlamak için denetim ve denge sistemlerinden birini önermektedir.

Bir ülkenin kuvvetler ayrılığından yararlanabilmesi için, hükümetin güç unsurlarının birbirlerine karşı sorumlu olması için gerçek güce sahip olmaları gerekmektedir. Eğer

unsurlar güçlerini kullanamıyorsa, bu sadece teorik bir kuvvetler ayrılığıdır. Bu durumu engellemek için denetim ve denge sistemine ihtiyaç vardır.

Afganistan Anayasası, kuvvetlerin dengelemesine dayanan üç mekanizmaya sahiptir. İlk olarak, iki meclis sistemi bulunmaktadır: Wolisi Jirge ve Meshranı Jirge. Her iki meclis de çoğunluk oyuyla işlemektedir. İkincisi, hükümetin farklı seçim kuralları ve sistemleriyle her alanda farklılık göstermesidir. Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçilirken, Wolisi Jirge üyeleri şehir halkı tarafından ve Meshrano Jirge ferman sistemiyle seçilir. Yüksek Mahkeme, Wolisi Jirge'nin onayıyla cumhurbaşkanı tarafından atanır. Alt mahkeme görevlileri ise yüksek mahkemenin teklifiyle cumhurbaşkanı tarafından atanır. Üçüncüsü, cumhurbaşkanı, Wolisi Jirge üyeleri, Meshrano Jirge üyeleri ve yüksek mahkeme arasında farklı görev sürelerinin bulunmasıdır, bu da dengeyi sağlar. Ancak genellikle kararlar ve yetkiler çoğunlukla cumhurbaşkanının onayına tabidir, bu da cumhurbaşkanının gücünü büyük ölçüde elinde tutmasına ve kendi isteği doğrultusunda hareket etmesine neden olabilir.

Taliban'ın 1996-2001 yılları arasında; şariat kurallarına dayalı yönetim biçimi, seçim sistemi yerine atama ve biat sistemi uygulamaktaydı. Taliban liderleri, yetkilileri atama yoluyla belirliyorlardı ve doğrudan halkın seçim süreci bulunmuyordu. Bu atama süreci, İslam'ın erken dönemlerine dayanan bir biat sistemiyle gerçekleşiyordu. Biat sistemi, halkın doğrudan liderlerine biat etmesi yerine, kabile büyüklerinin liderliğe biat etmesini gerektiren bir sistemdir. Yani, halkı temsilen kabile büyüklerinin liderliğin başındaki kişiye biat etmesi gerekmektedir. Taliban yönetiminde bu kişiye "emirü'l-müminin" unvanı verilmekteydi, yani "müminlerin emiri" anlamına gelir. Emirü'l-müminin, alt kademelerdeki görevlileri atama yetkisine sahipti ve liderlik hiyerarşisi içinde üst düzey kararları verme yetkisine sahipti (Hurasanlı, 2022, s. 136; Yetim, 2022, s. 57). Afganistan'ın etnik yapısı da Taliban yönetiminde önemli bir rol oynamaktadır. Taliban, genellikle Peştun etnik grubuna mensup olanların ağırlıklı olduğu bir grup olarak bilinmektedir (Mansur, 2017, s. 81). Peştunlar, Afganistan'ın en büyük etnik grubunu oluştururken, diğer etnik gruplar da ülkede önemli bir nüfusa sahiptir. Etnik yapı, siyasi ve toplumsal denge açısından önemli bir faktördür ve Taliban'ın yönetim anlayışında da etkili olmuştur.

Günümüzde 15 Ağustos 2021 tarihinde Taliban'ın ikinci kere yönetimi ele geçirdikten sonra yönetimine bakıldığında, Peştunların hakimiyetini öngören bir anlayışın olduğunu söyleyebiliriz. Taliban, açıklamalarında tüm Afganların yeni yönetimde yer alacağına yönelik söylemlerde bulunsa da ilan edilen kabinede bu söylem bir karşılık bulmamıştır. Bu nedenle mevcut yönetimi incelediğimizde, Şeriat sistemi ve Peştunların hakimiyetini öngören bir anlayışın karışımı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Taliban'ın geçici hükümetinde 30 Peştun, 2 Tacik ve 1 Özbek yardımcı bakan olarak görev yapmaktadır (BBC, 2021a; Göksedef, 2021a).

Taliban'ın siyasi yapısı, en üst karar organı olan Yüksek Konsey ve yürütme organı olan İdari İşler Bürosu şeklinde örgütlenmiştir. Yüksek Konsey, liderlik ve stratejik kararlar için toplanırken, Emir-ül Müminin tarafından yönetilir. Emirül-müminin'in iki yardımcısı vardır ve diğer yönetim kadroları bakanlıklardan oluşmaktadır. İdari İşler Bürosu ise ülkenin günlük idari işlerini yönetir ve bakanlıklarla koordinasyonu sağlar (TRT, 2021).

Yeni hükümet çeşitli bakanlıklardan oluşmaktadır. İçişleri Bakanlığı, güvenlik, emniyet ve kamu düzeniyle ilgili konuları yönetirken, Adalet Bakanlığı yargı sistemi ve hukukla ilgilenir ve Taliban, Şeriat kanunlarını temel alan bir hukuk sistemi uygular. Şeriatın uygulanması adına parlamenter sistemde yargı erki başkanına denk gelen "kadilkudat" unvanını taşıyan dini aktörün oldukça geniş yetkileri vardır. Savunma Bakanlığı, askeri faaliyetleri ve savunma gücünü yönetirken, Dışişleri Bakanlığı ise uluslararası ilişkileri ve Afganistan'ın uluslararası temsiliyetini sağlar. Diğer bakanlıklar arasında maliye, eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, enerji ve iç ticaret gibi alanlarda faaliyet gösteren birimler bulunmaktadır. Taliban, yeni hükümetin bakanlarını kendi üyeleri arasından seçmektedir. Bu bakanlıklar, Taliban'ın Afganistan'da yeni yönetimini oluşturan önemli siyasi ve idari birimlerdir. Bayrak olarak ise önceki üç renkli Afganistan bayrağı yerine üzerinde kelime-i şehadet yazılı beyaz renkli kendi bayraklarını kullanmaktadırlar. Ancak henüz hiçbir ülke tarafından resmi olarak tanınmadıkları için yurt dışı diplomatik temsilciliklerde hala eski Afganistan bayrağı kullanılmaktadır. (Hurasanlı, 2022, s. 137).

Taliban, daha kapsamlı bir anayasa oluşturulana kadar Zahir Şah dönemindeki Anayasa'yı uygulayacaklarını duyurmuştur. Kral Zahir Şah dönemindeki Afganistan Anayasası, 11 bölüm ve 128 maddeden oluşan bir belgedir. Bu anayasa, 1964-1973 yılları arasında geçerli olan Afganistan monarşisinin temel yasası olarak kabul edilir. Kral Zahir Şah'a

geniş yetkiler veren bu anayasa, 2001 yılında Taliban'ın yönetimi devralmasının ardından oluşturulan geçici hükümet tarafından da uygulanmıştır (SDE, 2021). Ancak Taliban lideri Hibetullah Ahundzade'nin durumu ve yetkileri, eski anayasanın nasıl uygulanacağı konusunda belirsizlikler içermektedir. Şu anda Taliban'ın yönetimi altında, eski anayasa ve yetkilerin Hibetullah Ahundzade'ye nasıl yansıtılacağına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Gelecekteki gelişmelere bağlı olarak, Taliban'ın siyasi yapısı ve liderlik modeli değişebilir ve yeni bir anayasa veya düzenlemeler uygulanabilir. Bu nedenle, Hibetullah Ahundzade'nin yetkileri ve anayasa üzerindeki etkisi konusunda belirsizlikler mevcuttur.

Sonuç olarak Afganistan, jeopolitik konumu, etnik yapısı, idari ve siyasi yapısı gibi faktörlerin birleşimiyle karmaşık bir ülke olarak değerlendirilebilir. Yakın tarihinde çeşitli iç çatışmalar, istikrarsızlık ve dış müdahalelerle mücadele etmiştir. Jeopolitik konumu, Orta Asya'nın kalbinde yer alması ve komşu ülkelerle sınırlarının bulunması nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir. Etnik yapı açısından çeşitlilik gösteren Afganistan, Peştunlar, Tacikler, Özbekler, Hazaralar ve diğer birçok etnik grup arasında farklılıklara sahiptir. Bu etnik gruplar arasındaki denge ve ilişkiler, ülkenin siyasi ve sosyal yapısını etkilemektedir. İdari ve siyasi yapısı karmaşık olan Afganistan, cumhuriyet yönetimi altında faaliyet göstermektedir. Ülke, anayasa gereği yürütme, yasama ve yargı erki olarak ayrılmış olsa da uygulamada çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Siyasi istikrarsızlık, iç çatışmalar ve terörizm gibi faktörler, ülkenin yönetim süreçlerini etkilemektedir.

Kısaca, Afganistan, jeopolitik konumu, etnik yapısı, idari ve siyasi yapısı gibi karmaşık faktörlerle mücadele eden bir ülkedir. Ülkenin istikrarını sağlamak, iç barışı sağlamak ve ekonomik kalkınmayı desteklemek için çeşitli zorluklarla karşılaşması gerekmektedir. Uluslararası toplumun desteği ve Afganistan halkının içerisindeki çeşitli gruplar arasında uzlaşma ve iş birliği sağlanması, ülkenin geleceği açısından önemli bir faktördür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN İÇ SAVAŞININ YAPISALCI YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ (1992-2022)

Yapısalcı iç savaş yaklaşımı, iç savaşın temel nedenlerini toplumsal, ekonomik, siyasi ve yapısal faktörlerle açıklamaya odaklanan bir analitik çerçevedir. Bu yaklaşım, iç savaşın kök nedenlerini sistemik düzeyde araştırarak geniş bir perspektif sunar. Afganistan'daki iç savaş, yapısal bir perspektif kullanılarak 1989 yılından Taliban'ın ikinci kez iktidarı ele geçirdiği döneme kadar analiz edilmiştir. İç savaşın nedenleri, siyasi, ekonomik ve yapısal faktörler olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir.

3.1. Siyasi Faktörler

Afganistan'daki iç savaş, yapısalci iç savaş yaklaşımı çerçevesinde siyasi faktörler başlığı altında analiz edilmiştir. Bu faktörler, zayıf devlet yapısı, jeopolitik konum ve dış müdahaleler gibi unsurlarla incelenmiştir.

3.1.1. Zayıf Devlet Yapısı

İkinci Dünya Savaş'ından buyana birçok devlette iç savaş yaşanmaktadır. Günümüzde dünya güvenliğine yönelik tehlikelerin de artık rakip büyük güçlerin askeri tehditleri değil, kötü yönetilen ülkelerden kaynaklanan ulusötesi tehditler olduğu genel kabul görmüş bir iddiadır. Zayıf devlet çok çeşitli insani, yasal ve güvenlik sorunlarına neden olmaktadır (Cojanu ve Popescu, 2007, s. 113). Birçok araştırmacı iç savaşın çıkmasını zayıf devlet yapısı ile ilişkilendirmektedir. 1914 yılında Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorlukların parçalanması sonrası elli beş ulusal yönetim (devlet) varken, 2002 yılında Doğu Timor'un tanınmasıyla bu sayı 192'ye ulaşmıştır (Rotberg, 2003, s. 2). Başarısız devletlerle ilgili literatüre göre, son 15 yılda çeşitli zamanlarda bu

olgunun örnekleri Afganistan, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Lübnan, Liberya, Myanmar, Nepal, Filipinler, Pakistan, Sierra Leone, Somali, Sudan ve Zimbabve'dir (Newman, 2009, s. 425). Devlet sayısının çok olması kapasite ve kabiliyet açısından çok çeşitliliğe neden olmaktadır. Devleti tanımlarken hangi nedenlerin zayıflığa yol açtığını ya da zayıflığın devleti ne gibi sıkıntılara sürüklediğini anlamak oldukça güçtür. Kısaca zayıf olarak adlandırılan devletlerin tarihsel arka planı, coğrafi yerleşimi ve kültürel, sosyo-ekonomik, demografik ve siyasi kompozisyonundaki geniş çeşitlilik, zayıflığın kaynağına ilişkin genellemeleri sorunlu hale getirir. Diğer bir deyişle, zayıf bir devletin ne olduğu metodolojik sorusu oldukça geniş bir cevap üretmektedir. Aynı şekilde, literatürde öne sürülen zayıflıkların geniş yelpazesi, devlet zayıflığının sonuçlarının kesin bir şekilde özetlenmesini güçleştirmektedir.

Devletin sınıflandırması devletin gücü, güvenlik, meşruiyet, ekonomik, yönetim ve sosyal refah seviyesi gibi faktörlerle yapılmaktadır. Milliken ve Krause, modern devleti tanımlarken ülkede güvenlik sağlamak, temsil ve refahı sağlamak şeklinde üç temel işlevden bahsederek bu işlevlerin yerine getirilmemesi zayıf devletin göstergesi olduğunu dile getirmiştir (Milliken ve Krause, 2002, s. 756). İlk olarak devletlerin toplumun güvenliğini sağlaması gerekir. Burada güvenlik vatandaşın hem iç tehditten hem dış tehditten korumakla mükellef olduğu anlamındadır. Devletler bu güvenliği meşru şiddet kullanma tekeli ile gerçekleştirmektedir. İkinci olarak siyaset kriteri bakımından devletlerin devamlılık ve meşruiyetlerini sağlamak için güçlü hukuk sistemine ihtiyaçları vardır. Üçüncü olarak ise ekonomik açıdan devletler girişimcilerin ticareti için uygun ortam hazırlayarak ekonomik ve mali politikalar düzenlerler. Dördüncü olarak devletler kendi vatandaşlarının temel ihtiyaçlar ve hizmetler için gerekli yatırımlar yaparlar (Gökçe, 2006, s. 346).

Zayıf devletin tanımlaması devletin yerine getirmesi gereken fonksiyonları ya da işlevleri yerine getirmemesi konusuyla başlamaktadır. Devletin yıpranması, tüm kurum ve mekanizmaları meşruiyetini kaybetmesi ve giderek güç kullanma tekeli yetirmesi devletin yapısında oluşan güç boşluğuna devlet dışı aktörlerin yerleşmeye çalışmasına neden olmaktadır. Eker, (2015, ss. 43-44)'e göre siyasi istikrarsızlığa saplanmış, yönetimin meşruiyetinin ciddi anlamda zarar görmesi, sorgulanması ve ekonomik yönden başarısız olması zayıf devlet özelliklerinin göstergesidir. Thüerer (1999, s. 732), bu

tanımlamalara ek olarak dünya haritasında hayalet bir varlık olarak varlığını sürdüren devlet olduğunu ifade etmiştir. Newman'a göre zayıf devlet, merkezi hükümetin kendi topraklarında kamu düzenini kontrol etme kapasitesinin zayıf olduğu, sınırlarını tutarlı bir şekilde kontrol edemediği, geçerli kamu kurumlarını veya hizmetlerini güvenilir bir şekilde sürdüremediği ve anayasa dışı etkilere karşı savunmasız olduğu bir durumu ifade eder (Newman, 2009, s. 422).

Zayıf devletler, coğrafi, fiziksel veya temel ekonomik kısıtlamalar nedeniyle doğası gereği zayıf olan ya da temelde güçlü, ancak iç düşmanlıklar, yönetim kusurları, açgözlülük, despotizm veya dış saldırılar nedeniyle geçici veya durumsal olarak zayıf ya da bu ikisinin karşımı sonucu zayıf olan devletlerdir (Rotberg, 2003, s. 4). Boas ve Jennings, zayıf devletlerin Batı ile iş birliği yapmaması sonucu bu sıfatın kullanıldığını savunmuştur. Libya, Somali ve Afganistan başarısız devlet sayılırken ancak benzer güvenlik sorunları barındıran Nijerya ve Sudan aynı şekilde zayıf devlet olarak tanımlanmamaktadır. Afganistan 11 Eylül öncesine kadar insan hakları ihlali yaşamasına rağmen Batının güvenlik ve çıkarlarını tehdit etmediği için Batıdan bir tepki gelmemiştir. Afganistan 11 Eylül olayları sonrası başarısız devlet olarak değerlendirmeye başlamıştır (Boas ve Jennings, 2007, s. 477).

Birçok araştırma ve kurum, zayıf ya da başarısız devlet konusuna ilgi göstermiş ve bu ilgi sonucunda, durumları iyileştirmek ve durumlarına göre sıralamak amacıyla bir dizi girişimde bulunmuştur. The Fund for Peace tarafından desteklenen Kırılgan Devletler Endeksi (Fragile States Index), başarısız devletlerin nedenlerini, doğasını ve etkisini anlamak için önemli bir girişimdir. Kırılgan Devletler Endeksi, devlet zayıflıklarını birçok farklı faktöre göre sınıflandırmaktadır. Endeks, bir ülkenin yönetimindeki zayıflıkları, güvenlik sorunları, ekonomik zorluklar, sosyal faktörler ve diğer çeşitli faktörleri hesaba katarak bir skor verir. Bazı örnekler şunlardır (Rice ve Patrick, 2008a):

- Yönetim: Siyasi liderlik, yolsuzluk, hukukun üstünlüğü, yönetim kapasitesi, siyasi istikrarsızlık
- Güvenlik: İç çatışmalar, terörizm, şiddet olayları, etnik veya dini çatışmalar
- Ekonomi: Yoksulluk, işsizlik, enflasyon, borç krizi, düşük gelir düzeyleri
- Sosyal faktörler: Sağlık hizmetleri, eğitim seviyeleri, insan hakları, göç

- Diğer faktörler: Doğal afetler, çevresel faktörler, dış yardım ve yatırım

Başarısız devletler endeksinde göre Afganistan, istikrarsızlık açısından en yüksek sıralamada bulunan ülkelerden biridir ve birçok alanda zayıf bir devlet olarak nitelendirilir. Endekste, Afganistan'ın zayıf devlet olarak kabul edilmesinin sebeplerini aşağıdaki şekilde değerlendirebiliriz:

- Yönetim: Afganistan'da yönetim zayıftır ve siyasi liderlik istikrarsızdır. Yolsuzluk yaygındır ve hukukun üstünlüğüne olan güven düşüktür.
- Güvenlik: Afganistan'da iç çatışmalar ve terörizm çok yaygındır. Taliban ve diğer silahlı gruplar, ülkenin birçok bölgesinde kontrolü ele geçirmiş durumdadır.
- Ekonomi: Afganistan'da yoksulluk yaygındır ve ekonomik büyüme düşüktür. İşsizlik oranları yüksektir ve ülkenin düşük gelir düzeyleri vardır.
- Sosyal faktörler: Afganistan'da eğitim seviyeleri düşüktür ve insan hakları ihlalleri yaygındır. Sağlık hizmetleri yetersizdir ve göç olayları mevcuttur.

Tablo 3.1: Kırılgan Devlet Endeksi

Ülke/Yıl		Sosyal Göstergeler			Ekonomik Göstergeler			Siyasi Göstergeler			Sosyal ve Kesişen Göstergeler			Total
		C1: Güvenlik Aparatı	C2: Hizipleşmiş Seçkinler	C3: Grup Şikayetleri	E1: Ekonomik Gerileme	E2: Eşit olmayan Ekonomik Gelişme	E3: Göç ve Yetenekli İnsan Gücü Kaybı	P1: Devlet Meşruiyeti	P2: Kamu Hizmetleri	P3: İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü	S1: Demografik Baskılar	S2: Mülteciler	S3: Dış Müdahale	
Afganistan	2022	10	8.7	8.2	9.3	8.2	8.0	9.2	9.9	8.4	9.1	8.9	8.0	105.9
	2023	9.7	8.7	8.3	9.6	8.2	8.5	9.4	10	8.7	9.2	8.6	7.7	106.6

Kaynak: Fragile States Index,(2023a).

Bu faktörlerin birleşimi, Afganistan'ın istikrarsızlığının temel nedenlerini oluşturmakta ve Kırılgan Devletler Endeksi'ne göre Afganistan'ın zayıf bir devlet olduğunu göstermektedir. Bu kaynakta puanların ne kadar düşükse o kadar iyi olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Dolayısıyla, daha yüksek bir puan daha fazla istikrarsızlığa işaret ederken daha düşük bir puan bir iyileşmeye ve daha fazla göreceli istikrara işaret etmektedir. Bu endekse göre, Afganistan 179 ülke arasında 2022 yılında 120 puan üzerinden 105.9 alarak en zayıf sekizinci, 2023 yılında ise 120 puan üzerinden 106.6 alarak en zayıf altıncı devlet olmuştur (Fragile States Index, 2023a, 2023b; Haken vb., 2022, s. 51).

Bir diğer (kırılgan devletler) zayıf devletler ile ilgili araştırma Maryland Üniversitesi'ndeki Sistemik Barış Merkezi ve Küresel Politika Merkezi tarafından yürütülen ve One Earth Future Foundation tarafından desteklenen Devlet Kırılganlık Endeksi ve Maris'idir. 2018 yılının sonunda yapılan, Nüfusu 500.000'den fazla olan yüz altmış yedi ülkeyi kapsayan bu çalışmada ülkeler güvenlik, politik, ekonomik ve sosyal boyutları açısından değerlendirilerek ülkelerin kırılganlık (zayıflık) düzeyi derecelendirilmiştir. Afganistan bu index'e göre en zayıf yedinci ülke olarak sıralanmaktadır. Bu çalışmada, kırılganlık düzeyi sıfır ile 25 puan arasında bir puanlama sistemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Sıfır puan alan bir ülke kırılgan kabul edilmezken, 25 puan alan bir ülke aşırı derecede kırılgan olarak değerlendirilir. Afganistan, 25 puan üzerinden 20 puan alarak en zayıf sekizinci ülke olarak belirlenmiştir (Marshall ve Elzinga-Marshall, 2018, 2020, ss. 1-2).

Tablo 3.2: Devlet Kırılganlık Endeksi ve Matrisi

Devlet Kırılganlık Endeksi			Puanlar
Afganistan	Meşruiyet Puanı	Güvenlik Meşruiyeti	10/12
		Siyasi Meşruiyeti	
		Ekonomik Meşruiyeti	
		Sosyal Meşruiyeti	
	Etkinlik Puanı	Güvenlik Etkinliği	10/13
		Politik Etkinliği	
		Ekonomik Etkinliği	
		Sosyal Etkinliği	
Total		20/25	

Kaynak: Marshall ve Elzinga-Marshall, (2020, s. 1).

Bir diğer araştırma Vision of Humanity tarafından desteklenen Küresel Barış Endeksi'dir. Küresel Barış Endeksi, bir ülkenin Negatif Barış düzeyini, barışçılığını üç bölüme ayırarak ölçer. Bunlar Toplumsal Emniyet ve Güvenlik düzeyi, Devam Eden Yurtiçi ve Uluslararası Çatışmanın boyutu ve Militarizasyon derecesidir. Her biri 1-5 arası bir puanlandırılmış 23 nicel ve nitel göstergeden oluşan, ülkelerin barışçılığını ölçen bileşik bu endekste puan ne kadar düşük olursa ülke o kadar huzurlu, istikrarlı sayılmaktadır. Bu endeks öncelikle silahlı çatışma ve şiddet eğilimlerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda 'barış' değerlendirmesi için ölçülen göstergeler aynı zamanda devlet kapasitesinin göstergesi olduğundan, devletin zayıflığı ve başarısızlığıyla da ilgilidir. Silahlı çatışmanın kendisi genellikle devlet zayıflığının göstergesi niteliğindedir. Afganistan bu endekste şu şekilde puanlandırılmıştır. Afganistan, Küresel Barış Endeksi'ne göre zayıf bir devlettir (Institute for Economics and Peace, 2022, s. 21).

Tablo 3.3: Küresel Barış Endeksi

	Puan
Afganistan	Suç Algısı
	Güvenlik Görevlileri ve Polis
	Cinayetler
	Hapisteki Nüfus
	Silahlara Erişim
	Orgütlü Çatışma (İç)
	Şiddet İçeren Gösteriler
	Şiddet Suçu
	Politik İstikrarsızlık
	Siyasi Terör
	Silah İthalatı
	Terörist Faaliyet
	Çatışmadan Kaynaklanan Ölümler (İç)
	Askeri Harcamalar
	Silahlı Hizmetler Personeli
	BM Barışı Koruma Fonu
	Nükleer ve Ağır Silah
	Silah İhracatı
	Yerinden Edilmiş İnsanlar
	Çatışmadan Kaynaklanan Ölümler (Harici)
	Dış Çatışmalar
	İç Çatışmalar Yaşandı
	Yurtiçi ve Uluslararası Çatışma
	Emniyet ve Güvenlik
	Militarizasyon

Kaynak: Institute for Economics ve Peace, (2022).

Afganistan, yıllardır devam eden iç savaş, terörizm, etnik çatışmalar ve yabancı müdahaleler gibi nedenlerle ciddi bir şiddet sorunu yaşamaktadır. Bu nedenle, Uyuşmazlıklar ve Şiddet kategorisinde düşük puan almaktadır. Ayrıca, Afganistan yüksek askeri harcamalarla da karşı karşıyadır ve askeri gücü sınırlıdır. Hukukun üstünlüğü ve yasal-siyasi istikrar açısından da Afganistan, sınırlı başarı göstermektedir. İnsan hakları konusunda da Afganistan düşük puan almaktadır ve özellikle kadın hakları konusunda ciddi sorunları vardır. Afganistan ayrıca yüksek seviyede yoksulluk, sosyal güvensizlik ve sağlık hizmetlerine erişimde kısıtlılık gibi faktörlere sahiptir.

Global Peace Indexi'ne göre, Afganistan son beş yılda en düşük barış düzeyine sahip ülke olarak belirlenmiştir. 163 ülkenin sıralandığı listede Afganistan 163. sırayı alarak en zayıf ülke konumundadır (Institute for Economics and Peace, 2022, s. 21).

Bir diğer değerlendirme perspektifi olarak, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi (HDI), devlet kapasitesinin ve dolayısıyla devletin zayıflığı ve başarısızlığına dair bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Bu endeks, 191 ülkenin insani gelişme endeksini, sağlık, eğitim, yaşam standardı gibi konular çerçevesinde analiz etmektedir. Sağlık boyutu için ortalama yaşam süresi, eğitim boyutu için ortalama eğitim süresi ve okuryazarlık oranı, yaşam standartları boyutu için ise satın alma gücü paritesine göre düzeltilmiş ortalama gelir gibi ölçütler, bu göstergeler arasında yer almaktadır (*Human Development Reports*, 2023).

Yukarıda belirtildiği gibi, HDI (İnsani Gelişme Endeksi), ülkelerin ekonomik performansını değil, insanların yaşam kalitesini ölçtüğü için, zayıf devlet özelliklerini doğrudan ifade etmez. Ancak, genellikle HDI'nin düşük olduğu ülkelerde, insanların yaşam kalitesi açısından karşılaştığı zorluklar nedeniyle zayıf devlet özellikleri daha yaygın olabilir. Bu raporun sonucuna göre, puan ne kadar yüksekse, ülke performansı o kadar iyi demektir. Bu araştırmaya göre, Afganistan 180 ülke arasında 180. sırayı alarak en zayıf ülkeler arasında yer almaktadır (Conceição, 2022, ss. 273-303).

Brookings Kıdemli Üyesi Susan Rice ve Küresel Kalkınma Araştırma Merkezi Üyesi Stewart Patrick'in ortaklaşa yönettiği Gelişmekte Olan Dünyadaki Devlet Zayıflığı Endeksi, 141 gelişmekte olan ülkeyi dört kritik alanda; ekonomik, politik, güvenlik ve

sosyal refah alanında göreceli performanslarına göre sıralayarak değerlendirmektedir. Dünyanın en zayıf ikinci devleti olan Afganistan aynı zamanda en güvensiz devlettir.

Afganistan, uzun bir şiddetli çatışma geçmişinin yanı sıra, topraklarının önemli bir kısmı üzerinde hükümet kontrolünün olmaması ve ciddi insan hakları ihlallerini engelleyememesinden mustarip olarak, bu alanda en zayıf ikinci ülkedir. Sosyal refah alanında, Afganistan ayrıca yüksek çocuk ölümleri, temiz suya erişim ve iyileştirilmiş içme suyu yetersiz erişim ve düşük ilköğretim tamamlama oranları nedeniyle dünyanın en düşük puanını almaktadır. (Rice ve Patrick, 2008, ss. 14-16).

Bu raporlara baktığımızda zayıf/başarısız devletleri ortak bir şekilde ya da analiz yapmak için ortak bir metodoloji kullanılmamıştır. İnsani Gelişim Endeksi (HDI), devletlerde insan refahı ve kamu hizmet sunumu çerçevesinde ülkeleri analiz yaparken Gelişmekte Olan Dünyada Devlet Zayıflığı Endeksi (2008), ekonomik, politik, güvenlik ve sosyal açıdan ülkeleri analiz yapmaktadır. Ama Afganistan bu araştırma raporların hepsinde ilk 10 arasında yer almaktadır.

Birçok araştırmacı devletlerin neye göre sınıflandırıldığı, hangi özellikleri taşıyan devletlerin güçlü olduğu, hangilerinin zayıf olduğu ve neden zayıfladıklarına ilişkin farklı araştırmalar yapmışlar ve yapmaktadırlar. Bazı araştırmalar devlet sınıflandırmasını gelişmiş devlet, gelişmekte olan devlet, zayıf devlet, başarısız devlet ve çökmüş devlet şeklinde yapmışlardır (Yaradılmış, 2021, s. 34). Bazı araştırmacılar devletleri güçlü, patrimonial ya da neo-patrimonial, aksayan, çözülen ve çöken kategorilerine ayırırken, Gökçe devletleri güçlü, zayıf ve çöken şeklinde sınıflandırmış; zayıf devletleri ise patrimonial ya da neo-patrimonial, aksayan ve çözülen şeklinde kategorize etmiştir (Gökçe, 2006, ss. 344-345). Pektaş ve Ateş *uluslararası ilişkilerde kırılğan devlet söylemi: nedenleri ve Yaklaşımlar* adlı çalışmalarında zayıf devlet, kırılğan devlet, aksayan devlet, çökmüş devlet ve kırılğan devlet kavramlarının aynı anlamı taşıdığını dile getirmiştir (Pektaş ve Ateş, 2018, ss. 2-6). Brooks da devletlerin kırılğan, zayıf, aksayan sıfatlarının kullanılmasının nedeni aslında işleyen mekanizmaları olmamasından dolayı olduğunu ileri sürmüştür. Rotberg ise zayıf başarısız ve çökmüş devletler arasında ayrım yapılması gerektiğini ve devletlerin devlet olmanın bazı özelliklerine sahip olabilir ancak diğerlerine sahip olamayabilir (Rotberg, 2003, s. 231) kriterine göre değerlendirilmesi gerektiği dile getirmiştir. Zartman ve Rotber gibi kişiler devleti her şeyden önce bir

hizmet sağlayıcı olarak görmektedirler. Hiçbir devlet kendisine verilen görevlerin hepsini yerine getiremez. Buna göre devletin zayıf olduğunu değerlendirmek gerektiğini dile getirmektedirler. Robert Jackson ve Stephen Krasner gibi araştırmacılar ise devletin kendine verilen görevlerine yerine getirmemesi anlamında değil da kendi topraklarını kontrol edemeyen ve şiddet kullanımını tekelleştiremeyen devletleri zayıf devlettir diye ifade etmiştir (Eriksen, 2011, ss. 231-232).

Patrimonyal ya da Neopatrimonyal devletler güçlü güvenlik sistemine sahip ancak kamu yönetimi sistemi açısından değerlendirildiğinde uygulama ve uygulatma konusunda düşük performans sergilemektedir (Gökçe, 2006, s. 348). Afganistan yönetim geçmişine baktığımızda Taliban döneminde yukarıda bahsettiniz özellikleri görmekteyiz. 1996'da Kabil'e girmeden önce 31 ili ele geçiren Taliban, Afganistan'ı yönetmeye niyetlerinin olmadığını iddia etmiştir (Farzan, 2010, s. 131). Kabil'i ele geçirince kadınların çalışma ve eğitim almaları yasaklanmıştır. Hükümette görev alanların çoğunluğu Molla ya da Mevlavi sıfatına sahip, işleri yürütmek için uzmanlıkları olmayan hatta çoğunluğu okuma yazma bilmeyen kişilerden oluşmaktaydı. Bu dönemde uygulanan bir diğer konu "Andivallık" konusu olmuştur. Peştuca ve Farsçada "Andival" kelimesi, arkadaş veya arkadaştan daha öte anlamına gelen bir kavramdır. Bir grup ya da takım halinde çalışanları Andival olarak adlandırıldılar. Grubun lideri vali, bakan veya askeri komutan olabilir. Askeri alanda, bireylerin mezheplere veya hiziplere mensubiyeti gibi bir konu söz konusu değildir. Belki de önemli olan, bu insanların kimin andivalı olduğudur. Bir başkasının yerine bakan, vali, bölge başkanı, emniyet müdürü atandığında yanındaki tüm astlarını yeni göreve nakleder ve bu sayede o departmanda tam bir nakil gerçekleşir. Bu işin olumsuz etkisi, daha önce o ofiste bir süre çalışmış ve bir ölçüde işi öğrenmiş olanların hepsinin işlerinden ayrılmak zorunda kalması ve bilmedikleri yeni bir işe nakledilmeleri ve hiç tecrübesi olmayanların yerlerini almaları ve bunların da biraz öğrenmesi sonrası görevlerin değişmesi bir iş tam öğrenememelerine neden olmaktadır (Mujde, 2003, ss. 40-44). Aynı şekilde ilk Taliban hükümeti döneminde olduğu gibi yönetici kadronun dar tabanlı parti ya da gruba ayrımcılık tanırken kendi vatandaşlarının çoğunluğunu ezer veya gasp eder (Rotberg, 2003, s. 6). Bunlarda kamu yönetimin uygulamasında ve uygulatmasında düşük performans yaşamasına neden olarak halkın yönetime karşı kızgınlığına neden olur.

Bu devlet sisteminde Afganistan'daki ilk Taliban yönetiminde olduğu gibi yöneticiler meşruiyetlerini liyakatten değil iktidara olan bağlılıklarından almaktadır. İlk olarak Taliban yönetimi döneminde devlet yönetiminde görev almak için Molla Muhammed Ömer ve çevresinden olmak yeterli oluyordu. Bu şekilde göreve gelen yönetici kadro atandığı alan ile ilgili işlerini ilerletmeleri söz konusu olamadığından halkı çok rahatsız etmekteydi. İktidar yönetiminde yer almak oldukça kritik bir öneme sahiptir. Yönetici kadroya ekonomik siyasi gibi konularda ayrıcalıklar sunulmaktaydı. Örneğin Taliban döneminde Taliban kadrosunda olmayan diğer memurlar zamanında maaşlarını alamazken Taliban kadrosundan olan memurlar ise maaşlarının yan sıra İaşe adında her on beş günde bir para alırdı. Bu da uzman olan kişilerin işi bırakması hatta yurt dışına çıkmasına neden olmuştur (Mujde, 2003, s. 42).

Sonuç olarak patrimonyal ya da neopatrimonyal devlet sisteminde, güvenlik sisteminin güçlü olması sonucu belirli bir müddet istikrarı ve düzeni sağlamakta başarılı olduğunu söylenebilir ancak diğer kamu kurumlarının çalışmaması sonucu devlet zayıflayarak çözülmeye gidebilmektedir. Kısaca bu tür sistemlerde kamu yönetim kapasitesinin düşük olması ve merkez çevre ilişkisinin kurumsallaşmamış olması sonucu devleti çökmeye sürüklemektedir.

Bir diğer zayıf devlet ise aksayan devletler olarak adlandırılan, orta düzeyde güvenlik sisteme sahip hem işleyiş hem yapı açısından da sınırlı kamu yönetim sistemine sahip devletlerdir. Aksayan devletlerde meşruluk genelde dış güçler ya da yabancı yatırımcılara bağlıdır ve ülke halkının düşüncesi pek sorulmamaktadır (Bratton ve Walle, 1997, s. 77). Afganistan son seçimlere baktığımızda seçim sonuçları halk tarafından kabul edilmezken ABD dış işleri bakanının gelip uzlaşma sağlaması sonucu seçim sonuçlanmıştır. Afganistan hükümetinin bu dönemde böyle zayıf olması, vatandaşların güvenliklerini sağlamakta zorlanmasına neden olmuştur. 11 Eylül saldırılarından sonra yapılan birçok araştırma, zayıf veya başarısız devletlerin, terör örgütlerinin ortaya çıkmasına veya faaliyet göstermesine elverişli bir ortam sağlayabileceğini savunuyor. Özellikle Afganistan, Pakistan, Sudan ve Somali'deki son olaylar, bu tezi destekliyor. Bu argümana göre, "Teröristler en güçlü oldukları yerde devletler en zayıftır" ve zayıf veya başarısız devletler terörizm için bir "üreme alanı" veya "sığınak" oluşturuyor (Newman, 2009, s. 431). Böylece terörizm, çete faaliyetleri ve uyuşturucu ticareti ülkede yaygınlaşmış ve

bu, Afganistan’da huzursuzluğa ve istikrarsızlığa neden olmuştur. Bunlara ek olarak yolsuzluk, adaletsizlik ve hukukun üstünlüğünün zayıflığı, halkın hükümete olan güvenini sarsmıştır.

Bir değer zayıf devlet çözülen devlet diye adlandırılan, zayıf güvenlik sistemine sahip etnik ve dini iç çatışmalar yaşayan zamanın çoğunu organize suç örgütlerine harcayan devlet şeklindedir. Bu tür devletlerde iktidar kendi geleceği ile meşgul olduğundan organize suç örgütleriyle mücadele edememekte, sonuç olarak yolsuzluk, rüşvet, her çeşit kaçakçılık, organize suç çoğalarak devlete zarar vermektedir (Börzel, 2005, s. 334). Örneğin Afganistan’da Nacibullah hükümetinin yıkılmasıyla Taliban’ın iktidara gelmesi arasındaki dönem bu tür devlet özelliklerini taşımaktadır. Ülkede ortak bir yönetim kurulamamıştır. Etniklerin her biri kendi başta olan bir yönetim kurmaya çalışmışlardır. Genel siyasi sorun, belirli etnik grupların haklarını talep etme şeklinde ortaya çıkmış olup, bu talepler etnik ve dini hak talebi sloganlarıyla ifade edilmiştir. Seçkinler ve siyasi partiler, merkezi hükümetin zayıflığını göz önünde bulundurarak, artan ve birbiriyle çelişen siyasi talepler dile getirerek yeni oluşan ve etnik konuda ciddi sorunlarla karşı karşıya olan mücahitler hükümetini birçok sorunla karşı karşıya bırakmıştır (Sajjadi, 2017, ss. 244-245).

Mücahitlerin iktidara gelmesiyle devlet sisteminin omurgasını oluşturan silahlı kuvvetlerden artık bahsetmek mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle, ülkede hükümet gücü olan polis ile ordu ve bunun sağladığı bir milli güvenlikten artık bahsetmek mümkün değildir (Selim, 2003, s. 122). Silahlı kuvvetler param parça olmuş, yağmalanmış ve talan edilmiştir. Her etnik grup merkezi gücü ele almaya çalışırken bir birlik oluşturulamamıştır. Ahmet Şah Mesut’a bağlı güçlerin Kabil’i ele geçirmesiyle Mujaddedi başkanlığında geçici yönetim oluşmuştur. Hikmetyar ise verilen konumdan memnun olmayarak Mesut’un savunma bakanlığından istifasını, Dostum göçlerinin de Kabil’den çekilmesini ve kendine de cumhurbaşkanlığının verilmesini istemiştir. Ahmet Şah Mesut bu şartların tamamını reddederek Dostum’un Necibullah hükümetinin devrilmesinde önemli rol oynadığını açıklayarak ödüllendirilmesi gerektiğini açıklamıştır (Azimi, 1998, ss. 626-627; Oğuz, 2004, s. 289; Tarzi, 1993, s. 169). Sonraki yıllarda safların değişmesi ile Ahmet Şah Mesut Dostumun hain olduğunu ama Hikmetyar ise Dostum’un hain olmadığını savunmuştur.

Zayıf devletlerde bulunan rejimlerin, devletin tekeli kurmasını istememe eğiliminde olabileceklerine odaklanmaktadır. Savaş ağaları ne kadar devlet resmi varlığını varsaysa da kendilerinin hayatta kalması gerçek bir şiddet tekelinin yokluğuna bağlıdır. Pek çok ülke ve şirketin başarısız devletlerle uğraşmaktan kazanç sağladığı iyi bilinmektedir. Devletin başarısızlığı genel olarak yatırımları caydırabilirken, genel istikrara ve iyi işleyen bir devlete bağlı olmayan bazı faaliyet türleri (madencilik ve petrol çıkarma) vardır (Eriksen, 2005, s. 401).

Kısa vadede, ülke dışından fonların mevcudiyeti (yardım veya yağma veya suç yoluyla), devletin toplumla ilişkisini güçlendirebilir ve siyasi hayatta kalma şansını artırabilir. Ancak uzun vadede devletin idari kapasitesini ve gelir elde etme kabiliyetini geliştirmesini engeller. Dolayısıyla dışa ekonomik bağımlılık, güçlü devletlerin gelişmesinin önünde bir engeldir (Eriksen, 2005, s. 401). Afganistan örneğinde görüldüğü gibi başarısız devletler, devlet dışı aktörler, savaş ağaları ve terörist gruplar için bir güvenli alan oluşturabilir. Bu durum, Afganistan'ın terör örgütü El-Kaide'ye ev sahipliği yapmasıyla açık bir şekilde gösterilmiştir (Bilgin ve Morton, 2004, s. 170).

Günümüz zayıf devletler, dış dünyayla olan ilişkileri yoluyla ekonomik kaynaklara erişim sağlarlar. Resmi kanallardan (yardımlar) fon elde etmenin yanı sıra, devlet finansmanı suç (kaçakçılık) ve savaş aşası siyaseti yoluyla da sağlanmaktadır (Eriksen, 2005, s. 401). Bunun bilinmiş örneği Afganistan'dır.

Başarısız devletler sınırlarını kontrol edemezler (Rotberg, 2003, s. 5). Afganistan ülkesinin sınırları geçmişten buyana korunamamıştır. Necibullah döneminin sonundan buyana baktığımızda ülkeye silah kaçakçılığı yapılmıştır. El-Kaide Afganistan topraklarını ev haline getirdiğinden elini kolunu sallayarak El-Kaide militanları Afganistan topraklarına girip çıkmışlardır. Taliban hükümeti dönemi ve sonraki cumhuriyet döneminde Taliban tarafında savaşan ve ele geçirilen kişilerin Pakistan kimliğine sahip olması bunun bir örneğidir. “Bir devlette ne kadar yollarda çukur varsa o devlet başarısız devlet (Rotberg, 2003, s. 7)” örneğidir deyimi Afganistan geçerli olacaktır. Hiçbir şehir arasındaki yol çukursuz değildir. Şehirler arası yolculuk bu çukurlardan dolayı çok uzun zamanları almakta ve halkın kolay yolculuk yapmasına mâni olmaktadır.

Zayıf devletler aynı zamanda toprak üzerindeki otoriteyi kaybederler. 1992 yılında Afganistan yönetimi sadece Kabil'in bazı bölümlerini kontrol ederken diğer bölümler çeşitli etnik liderler tarafından kontrol edilmekteydi. Kabil şehri, partiler arasında bölünmüş, her bir parti Kabil'in bir kısmını kontrol eder hale gelmiştir. Örneğin Mesut, cumhurbaşkanlığı köşkü, içişleri bakanlığı ve savunma bakanlığını elinde tutarken Dostum, havalimanı, Balahisar Askeri Üssü ve Mikrorayon semtinde karargâh kurmuştur (Farzan, 2010, ss. 58-59; Kamal: , 1998, s. 495; Musavi, 2009, ss. 201-212; Selim, 2003, s. 133).

Zartman, bir devletin temel işlevlerini yerine getiremediğinde çöktüğünü dile getirmektedir. Başka bir deyişle, bir devlet artık var olduğu hizmetleri sağlayamaz hale geldiğinde çökmüştür (Zartman, 1995, s. 5).

Sonuç olarak Afganistan'ın zayıf bir devlet olduğu ve iç savaşın da bu zayıflık nedeniyle yaşandığı genel olarak kabul edilmektedir. İç savaşın temel nedenleri arasında etnik, dini ve siyasi farklılıklar, hükümet otoritesinin zayıf olması, yetersiz ekonomik kalkınma, yolsuzluk, yetersiz güvenlik önlemleri ve yabancı müdahaleler yer almaktadır. Zayıf bir devlet yapısı, toplumsal ve siyasi istikrarsızlığa yol açarak iç savaşın ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Öte yandan, iç savaş da Afganistan'ın zayıflığını derinleştirmiş ve ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi alanda daha da gerilemesine sebep olmuştur. Dolayısıyla, Afganistan'ın zayıflığı ile iç savaş arasında bir etkileşim ve karşılıklı ilişki bulunmaktadır.

3.1.2. Jeopolitik Konum

Afganistan, Orta Asya'nın kalbinde yer alan bir ülkedir ve bölgedeki jeopolitik konumu nedeniyle önemli bir rol oynamaktadır. Coğrafi olarak Hindikuş Dağları'nın güneyinde yer alır ve doğusunda Pakistan, batısında İran, kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, güneyinde ise Pakistan ile sınır komşusudur. Afganistan'ın coğrafi konumu eskiden buyana küresel politikaların ilgi alanı olmuştur. Başat güçlerin bu coğrafya için rekabet etmelerinin en önemli sebeplerinden birini Afganistan'ın jeopolitik ve stratejik konumu oluşturur. Coğrafi faktörler bir devletin kabiliyeti ve gücünü belirleyerek etki ve nüfus alanları sağlar ve diğer ülkeleri ikna etmesinde, ödüllendirmesinde, bunlarla pazarlık yapmasında veya bunlara karşı savaş açmasında belirleyici bir rol oynar.

Jeopolitik kavramı Yunanca; Geo: yer ve Politika: Siyaset anlamına gelen iki kelimenin birleşiminden meydana gelmiştir (İvak, 2019, s. 15). Bu sebeple yer siyaseti olarak da tanımlanmıştır (Özey, 2021, ss. 1-2). Jeopolitik; bir ülkenin coğrafi özellikleri ile politikası arasındaki ilişkiyi inceleyen bir bilim dalıdır (İşcan, 2004, s. 49). İnsanlığın siyasi düşüncesindeki değişim ve gelişimine bağlı olarak değişmekte ve gelişmekte olan jeopolitik; tarihin değerlendirilmesi ve araştırılması sonucu büyük devletlerin çöküşü, parçalanmasını, yer yüzünde olan sistemin yapısını, değişimini, devletlerin jeopolitik kodları ve şifrelerini inceleyerek bilimsel sonuçlara ulaşmaya çalışan bilim dalıdır (Hasanov, 2012, ss. 199-202).

İbn Haldun başta olmak üzere bir çok bilim adamı tarafından içinde yaşanılan mekan ve tabi olunan coğrafi özelliklerin o toplumun kültürü, diğer toplumlar ile olan ilişkileri ve hatta yaşamları üzerinde bir etkisi olduğu belirtilmiştir (Erman, 2017, s. 395). Örneğin ‘Mısır, Nil’in Hediyesidir’ söyleminde bulunan Herodot (M.Ö. 485-425), medeniyetlerin ortaya çıkması ve gelişmesiyle coğrafyanın doğrudan bağlantısı olduğunu ifade ederek Mısır, Yunan ve Pers uygarlıklarının gelişiminde coğrafi unsurların önemli olduğunu ortaya koymuştur (İvak, 2019, s. 13). Jeopolitik kavramıyla ilgilenen bilim insanları devlet, coğrafya ve politika olmak üzere üç kavramla ilgilenmiş, bunlardan oluşan tanımlama jeopolitiğin tanımlaması için yeterli olduğunu, bunlardan birisinin olmaması halinde tanımlamanın eksik olacağını ifade etmiştir (İşcan, 2004, s. 50).

Jeopolitik ile ilgili farklı teoriler ortaya atılmıştır. Bunlar; Klasik jeopolitik teoriler ve modern jeopolitik teoriler şeklinde sınıflandırılmıştır. Klasik jeopolitik teoriler devletin coğrafi konumu sebebiyle potansiyel tehditler, ittifak ilişkileri, güvenlik algıları, üstünlük ve zayıflıkları bağlamında geliştirilen politikalar, devletin yönetim sistemleri ve arasındaki farklılıklar, yönetim sistemleri arasındaki farklılıkların dünya politikasına etkisi, modern dünya düzeni, devletler arası ve iç çatışmaların değerlendirilmesi ve çözümlenmesi (Hasanov, 2012, s. 202) gibi konuları ele alırken günümüzde modern jeopolitik tanımlamalarda ise jeoekonomi ve jeostrateji bağlamında bu kavram ele alınmaktadır. Yukarıdaki tanımlamalar ve açıklamalardan da anlaşılacağı gibi jeopolitik coğrafya ile politikanın karşılıklı etkileşim içinde oldukları görülmektedir.

Klasik jeopolitik teori, devletler arasındaki çatışmaların yanı sıra iç çatışmaların da değerlendirilmesi ve çözümlenmesi, devlet yönetim sistemleri ve modern dünya düzeni

gibi konuların analizine dayanan bir yaklaşımdır. İdealist ya da modern jeopolitik dediğimiz teoriler ise dünyada adil ve insani uluslararası ilişkilerin tesisi ve liberal dünya düzeni gibi görüşlerin uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk normları açısından analizine dayanmaktadır. Jeopolitik bir devletin topraklarını ve bu topraklar üzerinde yaşayan nüfusu dış tehditlerden koruma yöntemleri konusunda bilgilendirir (Hasanov, 2012, ss. 202-203).

Bir ülkenin coğrafyası, ülkenin yönetimini, ekonomisini, kültürünü ve askeri alandaki politikalarını da etkilemektedir. Jeopolitiğin önemli unsurlarının çoğu kaynaklarda değişen unsurlar ve değişmeyen unsurlar şeklinde ikiye ayrılmıştır (İvak, 2019, s. 16). Değişmeyen unsurlar; coğrafi konum, yer altı kaynakları ve yer üstü zenginlikleri kapsamaktadır. Değişen unsurlarda ise ülkenin siyasi yapısı, askeri yapısı, ekonomik yapısı ve ülkenin sınırlarıdır. Bu değişen unsurlar ülkeyi her alanda etkilemektedir (İvak, 2019, ss. 18-19).

Bu sebeple Afganistan büyük güçlerin rekabet merkezine dönüşmüştür. Aynı zamanda Pakistan'ın stratejik derinlik adına ülkeyi kontrol etme hayali, çoğunlukta olan Peştun'ların egemenliklerini devam ettirmek istemeleri ülke karışıklıklarına sebep olmuştur. Azınlık etnik gruplar da ülke topraklarında yer sahibi olabilmek ve politikada yer edinebilmek için yaptıkları çalışmalar sonucu bitmeyen bir iç savaşı körüklemişlerdir (Abraham, 2013, s. 80).

Afganistan'ı jeopolitik açıdan değerlendirdiğimizde bulunduğu konumun birçok açıdan önemli olduğunu bilinmektedir (Şahin, 2016, s. 228). Afganistan'ın sözlükteki anlamı Afganların ülkesi demektir. Afganistan eski çağlardaki adı Aryana ve Horasan olarak bilinmekteydi. 1747 tarihinden sonra Afganistan adını almıştır (Dihzad, 2014, s. 49; Hajiyyarali, 2011, s. 3; Şirzad, 2014). Afganistan denize kıyısı olmayan dağlık bir coğrafi yapıya sahiptir. Toprakların %75'i dağlık bölgelerden oluşmaktadır (Ahmadi, 2019, s. 1). Orta ve Güney Asya, Ortadoğu'nun (Öztop ve Efegil, 2021, s. 109) ve Kafkasya'nın kesişme noktasında yer almaktadır (Khairi, 2021, s. 3). Afganistan güney ve doğuda Pakistan ile batı da İran ile kuzey de Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile Kuzey doğuda ise Çin Türkistan'ı ile sınırı vardır.

Afganistan, zengin kaynaklara sahip olmasından dolayı farklı imparatorlukların kontrolüne geçmiştir. Doğal kaynaklar bakımından; doğal gaz, petrol, kömür, bakır, krom, tuz, sülfür, kurşun, çinko, demir ve kıymetli taşlar bulunmaktadır (Hajiyarali, 2011, s. 14; Serpil ve Labib, 2020, s. 25). Afganistan'ın coğrafi olarak da Hindistan'a yakın olması önemini artırmıştır (Çomu, 2020, s. 366). Afganistan'ın 19. yüzyılda İngiltere ve Rusya'nın sömürge amaçlı ülke topraklarını istila ettikleri tüm dünya kamuoyu tarafından bilinmektedir. Rusya'nın sıcak sulara inmeye çalışması ve İngiltere'nin de zengin sömürgesi olan Hindistan'ı koruma çabası sonucu Afganistan'ı ele geçirmeye çalışmaları diğer önemli bir nedendir. Afganistan da 2001'den sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin varlığı ülkenin jeopolitik konumunun önemini göstermiştir (Şeyhanlıoğlu, 2008, s. 63).

Diğer taraftan da özellikle 21. yüzyılda önemli ülkeler Çin, Orta Asya Cumhuriyetleri (Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan), İran ve Pakistan ülkelerine yakınlığı jeopolitik konumunun önemini artırmaktadır. ABD burada diğer güçlü ülkelerin tehdidine karşı askeri bir üs kurarak olası bir savaş durumuna müdahale imkanı kazanmaktadır (Şeyhanlıoğlu, 2008, s. 81). Bu nedenle başat güçler Afganistan'ın jeopolitik konumundan yararlanarak planlarına ulaşmak için bu topraklarda yetki sahibi olmaya çalışmışlardır.

Afganistan Hazar havzasında olması nedeni ile zengin enerji kaynaklarına sahip ve ticari pazarlar arasında önemli konuma sahiptir. İpek yolu üzerinde yer aldığından stratejik öneminden bahsetmek mümkündür. Bu kadar yer altı kaynağa sahip olsa da ekonomisi tarıma dayalı olup ekonomisinin yüzde seksenini tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Kalan yüzde onluk kısmını endüstri kalan yüzde onunu ise hizmetler sektörü oluşturmaktadır (Asadullah, 2020, ss. 28-34). Yer altı kaynaklarına sahip olması ve jeostratejik konuma sahip olması ülkenin sürekli dış müdahalelere maruz kalmasına neden olmuştur (Çınarlı, 2009, s. 65; GÜDÜL ve Labib Raof, 2020, s. 14).

Kısaca Jeopolitik açıdan, Afganistan'ın önemi özellikle Orta Asya, Güney Asya ve Ortadoğu'ya olan konumundan kaynaklanmaktadır. Afganistan, Orta Asya'nın diğer ülkeleriyle bağlantıları ve enerji kaynaklarının erişimi için önemlidir. Ayrıca, Pakistan ve Hindistan arasında stratejik bir geçiş noktasıdır ve bu nedenle bölgedeki güç dengeleri için önemli bir rol oynamaktadır. Bu sebepler sonucu uzun zamanlar stratejik savaşların önemli sahası olan Afganistan önemli jeopolitik konumundan toplumun farklı etnik

gruplardan oluşması, sahip olduğu doğal kaynaklar, bölgenin feodal ve aşiret özelliğindeki yapısı, heterojen yapıya sahip kültürü, istikrarsız ekonomisi, siyasi kurumların güçlenmesine ve ülkenin gelişmesine engel oluşturmaktadır (Öztop ve Efegil, 2021, s. 109).

3.1.3. Dışsal Faktörler (Dış Müdahaleler)

Dışsal faktör olarak adlandırılan üçüncü taraf aktörlere ülkedeki azınlıklara yönelik sağlanan dış destekler iç savaşın çıkmasında ve alevlenmesinde çok önemli bir faktördür. Dışsal faktörler, bir ülkenin iç savaşında başka ülkelerin ya da uluslararası kuruluşların etkisi olarak tanımlanabilir. Bu faktörler arasında dış müdahaleler, yabancı silahlı grupların varlığı, ticaret ve sınır geçişleri gibi konular yer alabilir. Dış müdahaleler, bir ülkenin iç işlerine doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale edilmesi şeklinde gerçekleşebilir ve iç savaşın başlamasında, yoğunluğunda ve devam etmesinde önemli bir etkiye sahip olabilir.

Her ne kadar iç savaşlar ülke sınırları içinde gerçekleşse de yarattığı etkiler nedeniyle üçüncü taraflar da müdahil olarak iç sorundan daha fazlasını kapsamaktadır. Buna ek olarak 11 Eylül sonrası değişen güvenlik anlayışı üçüncü tarafların iç savaşlara müdahil olmasını beraberinde getirmiştir. Üçüncü tarafların desteği, etnik azınlıklara otoriteye karşı meydan okuma gücü vererek yaşanan mücadeleyi şiddetli iç savaşlara dönüştürebilir (Levine, 1996, s. 312). Levine (1996, s. 312), iç savaşlarda üçüncü tarafların verdiği desteğin savaşların daha yoğun ve uzun sürmesine neden olarak uzlaşmayı zorlaştıracaklarını varsayarken, Stern ve Druckman (2000) dışsal faktörlerin taraflar arasındaki iletişim sürecini kolaylaştırıcı bir rol onadığını savunurlar.

Alicia Levine, "Political Accommodation and Prevention of Secessionist Violence" adlı eserinde üçüncü tarafların verdiği destekle ilgili farklı değerlendirmeler yapmaktadır. Öncelikle, bazı durumlarda üçüncü tarafların arabuluculuk veya müzakere yoluyla ayrılıkçı hareketlerle hükümetler arasında politik bir çözüm bulmalarına yardımcı olduklarını belirtmektedir. Ancak diğer durumlarda, üçüncü tarafların ayrılıkçı hareketlere silah, para veya askeri eğitim gibi doğrudan destek sağladığını, bu durumun çatışmaları daha da şiddetlendirdiğini ifade etmektedir. Levine, üçüncü tarafların desteğinin, ayrılıkçı hareketlerin güçlü bir şekilde mücadele etmelerine ve hükümetin de

daha fazla şiddete başvurmasına neden olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca, üçüncü tarafların desteği, ayrılıkçı hareketlerin yasadışı faaliyetlerde bulunmalarını kolaylaştırarak, bu hareketlerin daha fazla suça bulaşmalarına ve halk desteğini kaybetmelerine neden olabileceğini de ifade etmektedir. Levine, üçüncü tarafların desteğinin, ayrılıkçı hareketlerin hükümetle müzakere masasına oturarak çözüm bulmalarını engelleyebileceğini de belirtmektedir. Bunun nedeni, ayrılıkçı hareketlerin, üçüncü tarafların desteği sayesinde kendilerini daha güçlü hissetmeleri ve müzakerelerde daha inatçı bir tutum sergilemeleridir.

Pancy ise devletlerin çıkarlarını çoğaltmak isteğiyle yaşanan iç savaşlara müdahalede bulunduklarını varsayarken, Öztop (2019) iç savaşta yaşanan çatışmanın bölgeye yayılma tehlikesi nedeniyle çatışma yaşanan yere sınır ya da yakın olan devletlerin iç savaşa müdahale ettiklerini ifade etmektedir. Sınır yakınlığı nedeniyle üçüncü tarafların savaş maliyeti düşük olduğunda daha fazla müdahale ettikleri görülmektedir. Bazı bilim adamlarının tarafların ortak çıkarı korumak için müdahale edildiğini savunduğunu belirten Öztop (2019), uluslararası itibar ve çıkarları korumak için müdahale edildiğini de aktarmaktadır. Kısaca yapısal faktörlere odaklanan çalışmalarda dış müdahalelerin iç savaşların teşvik, önlenmesi ve sona ermesi gibi konularda etki oluşturmaya çalıştığı görülmektedir.

Bazı bilim adamları etnik çatışmaların uluslararası destekli bağlantısından söz ederek en tehlikeli sonuçların rakip güçlerin farklı etnik grupları desteklediğinde ortaya çıkacağını dile getirmişlerdir (Yılmaz, 2018, s. 18). Paul C. Stern ve Daniel Druckman, "Evaluating Interventions in History: The Case of International Conflict Resolution" adlı kitaplarında, üçüncü taraf aktörlerin iç savaşların gidişatını ve sonucunu etkilemede önemli bir rol oynayabileceğini öne sürüyorlar. Üçüncü taraf müdahalelerinin diplomatik çabalardan askeri yardıma kadar değişebileceğini ve çatışma çözümü üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabileceğini savunuyorlar. Üçüncü taraf aktörlerin barış müzakereleri için kaynak sağlayarak, barış anlaşmalarına uyumu izleyerek ve çatışma sonrası yardım sağlayarak çatışma çözümünü kolaylaştırabileceğini öne sürüyorlar. Bununla birlikte, üçüncü taraf müdahalelerinin çatışmayı uzatmak, gerilimleri artırmak veya statükoyu sürdürmek gibi olumsuz sonuçları olabileceğini de kabul ediyorlar.

Üçüncü taraf aktörler aynı zamanda bir taraftan diğerine geçiş yapabilir veya savaşın sonucunu etkileyebilirler. Örneğin, bir ülke bir savaşta bir tarafı desteklerken, sonraki aşamada diğer tarafı destekleyerek, daha geniş bir politik stratejinin bir parçası olarak hareket edebilir. Bu durum, iç savaşların daha karmaşık ve uzun süreli hale gelmesine ve barış sürecinin oluşmasını zorlaştırmasına neden olabilmektedir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinin ardından ABD, Sovyet güçlerine karşı mücadele eden Afganistan mücahitlerini desteklemeye başlamıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinden sonra, Afganistan'daki iç savaş devam ederek, farklı gruplar arasında çatışmalar sürmüştür. ABD ise bu süreçte Taliban'ı da içeren çeşitli grupları desteklemiştir. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin El-Kaide'yi ve Taliban'ı hedef almasıyla Afganistan'daki iç savaş daha da karmaşık hale gelmiştir. ABD, Taliban'ı devirerek kendi desteklediği hükümeti kurmayı hedeflerken, Pakistan gibi diğer ülkeler de farklı grupları destekleyerek bu karmaşık yapıya katkıda bulunmuştur. Bu durum Afganistan'da barış sürecinin oluşmasını oldukça zorlaştırdı ve ülkenin halen istikrara kavuşmasını engelleyen faktörlerden biri olarak görülüyor.

Bazı araştırmacılar vekalet savaş teorisi başlığı altında başat güç devletlerin ideolojik ve siyasi mücadelelerini üçüncü bir ülkede farklı gruplar arasında bir iç savaş yoluyla yürüttüklerini ifade etmektedir. Vekâlet savaşı ile ilgili diğer bir tanımlama doğrudan savaşmak savaşa girmek istemeyen devletler mücadelelerini iki devletin savaşmasını sağlayarak yürüttükleri savaşlardır (Oğuz, 2019, s. 116). Örneğin Turse, ABD hükümetinin 1980'lerde Afganistan'da mücahitlere silah yardımını hızlandırarak Sovyetler Birliği'ne karşı bir vekalet savaşı yürüttüğünü vurgulamaktadır (Turse, 2012, s. 67). Cooley, Sovyetler Birliği'ne karşı yürütülen mücadeleyi vekalet savaşı olarak tanımlarken, 11 Eylül saldırıları sonrası gerçekleşen işgalin vekalet savaşı kapsamında olmadığını açıklamaktadır (Cooley, 2002, s. XI). Rekha ise Afganistan'da ABD liderliğindeki koalisyonun ve daha sonra NATO'nun yürüttüğü terörle mücadele operasyonunun ABD ve Rusya arasında bir vekalet savaşı olduğunu iddia etmektedir ve Pakistan'ın ABD'nin vekili olarak hareket ettiğini tanımlamaktadır (Rekha, 2017, s. 62).

Kısaca vekalet savaşları, çatışan tarafların doğrudan çatışmadan kaçınarak, yerel aktörlere ve diğer ülkelere destek vererek bir savaş yürüttükleri çatışma şeklidir. Bu tarz çatışmaları, yerel aktörlerin dış destek almadan yürütmeleri çok zor olabilir ve bu nedenle

dış müdahale kaçınılmaz hale gelebilmektedir. Örneğin Afganistan'daki savaşta Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi sırasında, Afganistan hükümeti Sovyetler Birliği'nden askeri ve maddi yardım almıştır. Buna karşılık, Afganistan'daki muhalefet grupları da diğer ülkelerden destek almıştır. Özellikle ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan gibi ülkeler, muhalif gruplara silah, mühimmat ve maddi yardım sağlamıştır. Aynı şekilde, ABD ve NATO güçleri 2001 yılında Afganistan'a müdahale ederken, Taliban'a karşı savaşan yerel gruplar ve Afganistan hükümeti de bu güçlere destek sağlamıştır. Buna karşılık, Taliban da Pakistan ve diğer ülkelerden destek almıştır.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Afganistan, tarihsel olarak bölgesel ve küresel çıkarların kesiştiği bir nokta olduğundan birçok kez dış müdahalelere maruz kalmıştır. Bu müdahaleler, ülkenin zayıf devlet yapısı ve jeopolitik konumu nedeniyle gerçekleşmiştir. Son yıllardaki bitmeyen ve karmaşık yapıları olarak adlandırılan Afganistan iç savaşı oluşturduğu etkiler bakımından ABD, Pakistan, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, İran gibi küresel ve bölgesel güçlerin doğrudan veya dolaylı olarak politik, ekonomik, sosyal açıdan müdahil olduğu görülmektedir. Dış müdahale, Afganistan'daki iktidar mücadelesinin büyük ölçüde şiddetlenmesine ve iç savaşların devam etmesine katkıda bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra, Afganistan Orta Asya'nın enerji kaynaklarına ve Çin, Rusya ve Hindistan gibi ülkelerle sınır paylaşımına sahip olduğu için stratejik öneme sahiptir. Ayrıca, ABD ve diğer Batılı ülkeler, Afganistan'ın komşu ülkelerindeki terörizmle mücadelede de önemli bir rol oynamasını ummaktaydılar.

3.1.3.1 Pakistan

Pakistan, bağımsızlığını kazandığından bu yana Afganistan'ın iç işlerine müdahale etmiş ve Afganistan iç savaşı da büyük ölçüde Pakistan'ın politikaları tarafından etkilenmiştir. Afganistan, Pakistan'ın bağımsızlığını tanıdıktan sonra Birleşmiş Milletler'e üye olmasına karşı çıkarak Pakistan-Afganistan sınırının yeniden görüşülmesini talep etmiştir. Ek olarak, Pakistan'da 1948 yılında ortaya çıkan Peştun ve Beluç ayaklanmaları sırasında, Afganistan, ayaklanan gruplara destek sağlayarak aynı zamanda ayaklanan grupların liderlerini de Kabil'de misafir etmiştir. (Keskin, 2020, s. 150). Afganistan ve Pakistan arasındaki mesele aslında 1893'teki Afganistan-Britanya Hindistan Sınır Anlaşması'na

dayanmaktadır. Bu anlaşma, Durand Anlaşması olarak adlandırılmış ve Afganistan-Pakistan sınırını belirlemiştir. Bu nedenle, her iki ülkede yaşayan Peştunlar'ın Peştunistan gibi bir bağımsızlık talebinde bulunması veya toprak talepleri, Afganistan'da Pakistan yanlısı bir hükümet istenmesine neden olmuştur (Ahmadi, 2011, s. 58; Öztop ve Efegil, 2021, s. 114). Afganistan'da zayıf bir merkezi hükümetin kurulması, Pakistan'ın çıkarlarına uygun olduğu için, Pakistan farklı grupları birbirine karşı veya merkezi hükümete karşı kışkırtarak iç savaşın devam etmesine olanak sağlamıştır.

Pakistan, Afganistan'da kurulan hükümetin Pakistan yanlısı olmasını istemesinin başka bir nedeni de Orta Asya Cumhuriyetleri üzerinden geçen petrol ve doğalgaz boru hatlarının Afganistan üzerinden geçmesidir. Bu durum, Pakistan'ın Afganistan üzerinden stratejik bir üstünlük arayışında olmasını sağlamıştır (Ahmadi, 2011, s. 58). Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Orta Asya'da kurulan devletlerin liderleri, eski komünist parti üyeleri olmaları nedeniyle radikal İslamcı yapılanmanın ülkelere yayılmasından endişe duymuş ve Pakistan'ın böyle bir yapılanmayı desteklemesi durumunda Pakistan ile ilişkilerinin bozulabileceğini ifade etmişlerdir (Çınarlı, 2009, s. 128). Pakistan, Orta Asya ile Avrupa arasında ticaret merkezi olmayı hedeflemekteydi, ancak Afganistan'daki iç savaşın devam etmesi ve Kabil'in şiddetli çatışmalara sahne olması, Kabil-Termiz yolunun kullanılamamasına neden olmuştur. Bu sorunu aşmak için Pakistan, Ketta şehrinden Afganistan'ın Kandahar ve Herat illeri üzerinden Türkmenistan'a güneyden bir yolun oluşturulmasını ve bu yolun güvenliğini sağlamak için Peştun komutanlara ödeme yapılmasını önermiştir. Bu fikir, Benezir Bhutto'nun arkadaşı olan General Nasirullah Babur tarafından dile getirilmiştir (Çınarlı, 2009, s. 129; Keskin, 2020, s. 153; Sayed, 2021, s. 36).

1994 yılının ortalarında, Pakistan'dan Türkmenistan'a ticari bir konvoyun Güney yolundan gönderilmesi planlanmıştır. Ancak bu konvoy, Kandahar'a yakın bir yerde cihatçı bir komutan tarafından durdurulmuştur. Durumu öğrenen General Nasirullah Babur'un çağrısı üzerine Taliban, konvoyu kurtarmak için harekete geçmiştir. Bu olay, Pakistan tarafından Taliban'ın gücünün fark edilmesine ve desteklenmeye başlanmasına yol açmıştır (Sayed, 2021, s. 37). Taliban, Pakistan'ın askeri ve siyasi desteğiyle güçlenerek Afganistan'da stratejik bölgeleri ele geçirmeye başlamıştır. Destek, genellikle Pakistan istihbarat servisi (İSİ) aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Hatta Pakistan'ın, Taliban

için eğitim kampları oluşturulmasında yardımcı olduğu da belirtilmektedir (Öztop ve Efegil, 2021, ss. 114-115).

ABD'nin 11 Eylül olayları sonrasında Pakistan üzerinde uyguladığı baskı politikaları, Pakistan'ın Taliban'a yönelik politikalarını yeniden değerlendirmesine neden olmuş ve Taliban'a destek vermeyeceğini açıklamıştır. Operasyonlar sonucunda Taliban, bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Ancak 2007 yılında Pakistan topraklarında yeniden örgütlenmeye başlaması ve 2014 yılında Afganistan'da tekrar güç kazanması, Pakistan'ın hala Taliban'a destek verdiğinin bir göstergesidir.

Pakistan, ABD'nin Taliban'ı müzakere masasına oturtma çabalarında rol alarak kendi konumunu güçlendirmeyi hedeflemiştir. Ancak, Pakistan'ın ekonomik zorlukları ve ABD'nin baskıları, ABD'nin yıllık milyar dolarlık yardımını durdurması gibi etkilerle karşılaşmıştır. Bununla birlikte, Pakistan, ABD ile müzakerelere olanak sağlama konusunda başarılı olmuş ve 29 Şubat 2020'de ABD ve Taliban arasında barış anlaşması imzalanmıştır. Pakistan, terörle mücadeleye destek sağlarken, Afganistan'daki farklı gruplarla olan ilişkilerini sürdürmek için çaba göstermiş ve gelecekte de aynı yönde adımlar atmayı sürdürecektir (Keskin, 2020, s. 157).

Pakistan'ın Taliban'a askeri, mali ve lojistik destek sağladığı, Afganistan'daki savaşa katılan militan grupların Pakistan'da eğitildiği ve savaşın planlanmasında Pakistan istihbarat örgütü ISI'nın rol oynadığı iddiaları bulunmaktadır. Ayrıca, Pakistan'ın Afganistan'daki savaşta kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiği ve Taliban'ı destekleyerek bölgedeki nüfuzunu artırmaya çalıştığı bilinmektedir (Çınarlı, 2009, ss. 125-141).

Pakistan'ın Afganistan müdahalesinin başka bir neden ise Pakistan'da yaşayan mültecilerin kendi ülkelerine geri dönmelerini istemeleridir. Sovyetler Birliği'nin 1980'lerin sonunda Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte, milyonlarca Afgan mülteci Pakistan gibi komşu ülkelere kaçmıştır. Bu durum, Pakistan'ın Afganistan'da daha istikrarlı bir hükümetin kurulmasını istemesine yol açmıştır. Çünkü Afganistan'daki iç savaşın sona ermesi ve barışın sağlanması, mültecilerin kendi ülkelerine dönmelerini mümkün kılacaktır (Kuğu, 2020, s. 170; Obayd, 2017, s. 133; Ozturk, 2015, s. 3). Bu sebeple Pakistan, Afganistan'daki savaşa müdahil olarak, sınırlarında bulunan

milyonlarca mülteciyi evlerine döndürebilmek için daha uygun bir hükümetin iktidara gelmesini desteklemiştir.

5 Ağustos 2021 tarihinde Taliban'ın Afganistan'ı ele geçirmesi, Pakistan-Afganistan ilişkilerinde değişikliklere neden oldu. Pakistan, Taliban'ın iktidarı ele geçirmesini dikkatle izlemiş ve bu gelişmeyi destekleyen bir tutum sergilemiştir. Taliban'ın Afganistan'da kontrolü sağlaması, Pakistan'ın bölgede daha fazla nüfuz elde etme ve kendi çıkarlarını koruma amacına hizmet etmiştir. Pakistan, Taliban'ın iktidarı ele geçirmesinden sonra yeni hükümetle iş birliği yapma eğilimindedir. İki ülke arasındaki sınıra ek güvenlik önlemleri getirilmiş ve sınırdaki geçişler sıkı bir şekilde denetlenmeye başlanmıştır. Pakistan, Taliban hükümetiyle ilişkilerini sürdürme konusunda istekli olduğunu belirtmiş ve Taliban'a siyasi ve lojistik destek sağlamıştır. Ancak Pakistan'ın Taliban'a desteği, uluslararası toplumda endişe ve eleştirilere yol açmıştır. Birçok ülke, Taliban'ın insan haklarına saygı göstermemesi ve terörle mücadele konusundaki taahhütlerini yerine getirmemesi nedeniyle endişelerini dile getirmiştir. Bu durum, Pakistan'ın da uluslararası arenada baskı altında kalmasına ve dikkatli bir dengeleme yapma ihtiyacı duymasına yol açmıştır (euronews, 2021; Göksedef, 2021b).

3.1.3.2. Suudi Arabistan

Taliban yönetimini tanıyan önemli devletler arasında Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri bulunmaktadır. Suudi Arabistan, Taliban'ı Sovyet işgaline karşı mücadelede desteklemiş ve onların ortaya çıkmasıyla birlikte desteğini sürdürmüştür. Bu desteğin temelinde, Suudi Arabistan'ın kendi ideolojisine yakın gördüğü Hizb-i İslam ve İttihad-i İslam gibi grupları desteklemesi yer almaktadır. Ayrıca, Suudi Arabistan'ın Vehhabi uleması tarafından da Taliban'a destek verildiği bilinmektedir (Ahmadi, 2011, ss. 66-67; Çınarlı, 2009, s. 147; Kiren, 2012, s. 171; Sayed, 2021, s. 40).

Afganistan'ın Sovyet işgaliyle birlikte Suudi Arabistan yönetimi, Afganistan halkının kendi kaderini belirleme hakkını talep ederek Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Suudi Arabistan, mücahit gruplara maddi destek sağlamış ve Taliban'ın finansal destekçilerinden biri olmuştur (Çınarlı, 2009, s. 148).

Suudi Arabistan'ın Afganistan'a yönelik politikası 1980'ler boyunca ve hatta 11 Eylül olaylarına kadar üç faktör tarafından yönlendirilmiştir. İlk olarak, ideolojik nedenler söz konusudur. Suudi Arabistan, İslam dünyasında liderlik rolünü üstlenmeyi hedeflemiş ve Sovyet işgalini İslam'a karşı yapılan bir saldırı olarak görmüş, böylece İslam dünyasında saygınlık kazanmayı amaçlamıştır. İkinci olarak, stratejik nedenler etkili olmuştur. Suudi Arabistan, Afganistan'daki mücahitlere maddi ve lojistik destek sağlayarak Sovyetler Birliği'ne karşı savaşı bir direnişin parçası olan bir harekete liderlik etmiş ve bölgedeki Sovyet etkisine karşı mücadelede rol oynamıştır. Üçüncü olarak, İran ile rekabet faktörü bulunmaktadır. İran, İslam Devrimi'nden sonra bölgede etkinliğini artırmış ve Şii mezhebinin yayılmasına çalışmıştır. Suudi Arabistan, İran'ın bölgedeki nüfuzuna karşı mücadele etmek ve kendi İslam dünyası liderliği iddiasını güçlendirmek amacıyla Afganistan'daki mücahitlere desteğini artırmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1989'da Afganistan'dan çekilmesini takip eden dönemde, Suudi Arabistan ile hem Seyyaf hem de Hikmetyar (bu gruplar Sovyetlere karşı desteklenmiştir) arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir. Hem Seyyaf hem de Hikmetyar'ın 1990/91 Kuveyt savaşı sırasında açıkça Irak diktatörü Saddam Hüseyin'in yanında yer almaları Suudilerin öfkelerini artırmıştır (Steinberg ve Woermer, 2013, ss. 11-12).

11 Eylül 2001'de New York ve Washington'da meydana gelen saldırılardan sonra Suudi hükümeti Taliban'a karşı Amerikan savaşına tam destek vermiş ve ayrıca Pakistan yönetiminin ABD ile iş birliği yapmaya ikna edilmesine yardımcı olmuştur. Suudi hükümeti 2002 yılının başından itibaren yeni Cumhurbaşkanı Hamid Karzai hükümetini ekonomik ve diplomatik olarak desteklemeye başlamıştır. Ne kadar da cumhurbaşkanı Karzai ve bazı Afganistan politikacılar Suudi Arabistan'dan taraflar arasında arabuluculuklar isteseler de ve 2008 ve 2009 yıllarındaki arabuluculuk çabalarına (Rakipoğlu, 2021, s. 9) rağmen Suudi Arabistan müdahale eden bir taraf olarak gören Afganistan halkı arasında yaygın güvensizlikle karşılaşmıştır. Eski Taliban karşıtı Kuzey İttifakı'nı oluşturan Peştun olmayan ve özellikle Şii gruplar, Suudilerin Afganistan'daki siyasi girişimlerine son derece şüpheyle yaklaşmakta ve bazıları çatışmanın olası bir siyasi çözümünde Suudilerin herhangi bir müdahalesini tamamen reddetmektedir.

Taliban'ın Afganistan'ı 15 Ağustos 2021 tarihinde ele geçirmesiyle birlikte Suudi Arabistan, Taliban'ın Afganistan'daki kontrolünü resmen tanıyan ülkeler arasında yer

almıştır. Bu, Suudi Arabistan'ın Taliban hükümetini meşru bir yönetim olarak kabul ettiği anlamına gelmektedir. Suudi Arabistan, Taliban yönetimiyle yakınlaşma sürecine girmiş ve ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır (Cafiero, 2001, s. 241). Bu yakınlaşmanın nedenleri arasında, Suudi Arabistan'ın ideolojik bağlantıları, stratejik çıkarları ve Afganistan'daki durumu etkileyen diğer faktörler yer almaktadır.

Kısaca, Suudi Arabistan'ın Afganistan politikasının ideolojik, stratejik ve İran ile rekabet kaynaklı faktörlerden etkilendiğini ve mücahitlere sağlanan destekle İslam dünyasında liderlik iddiasını güçlendirmeye çalıştığını göstermektedir

3.1.3.3. Amerika Birleşik Devletleri

Reagan Doktrini çerçevesinde, ABD Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline karşı mücahit grupları desteklemiştir. Bu doktrin, Sovyet etkisini azaltmayı hedefleyen bir dış politika olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından, ABD'nin Necibullah hükümetini desteklemeye devam etmesi Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmiştir. ABD, bir süre daha mücahit gruplara destek sağlamıştır. Ancak bölgesel aktörlerin ön plana çıkması ve gerilimin artmasıyla birlikte Afganistan sorununun çözümü için ABD ve Sovyetler Birliği'nin etkinliği azalmış ve anlaşmaya varılması zorlaşmıştır. ABD, ülkedeki gerilim arttıkça mücahitlere silah yardımına devam etmiştir (Çınarlı, 2009, ss. 92-93).

Ayrıca, ABD ve diğer Batılı ülkeler, Taliban yönetiminin insan hakları ihlallerine, kadın haklarına ve özgürlüklere karşı tutumuna karşı çıkmaktaydı. ABD, Afganistan'ın El Kaide ve diğer terörist örgütler için bir sığınak haline gelmesini engellemek ve demokratik reformları teşvik etmek amacıyla savaş başlattığını ifade etmiştir.

Bugünkü Taliban, Afganistan-Sovyet savaşı yıllarında savaşma yeteneklerine sahip olmayan bireylerden oluşmaktaydı. Bu kişiler, Pakistan'ın mülteci kamplarında medrese eğitimi almış ve bu süreçte barınma ve yemek gibi ihtiyaçları ABD, Pakistan, Suudi Arabistan gibi ülkeler tarafından ücretsiz olarak karşılanmıştır. Taliban'ın Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinden sonra ortaya çıkan siyasi durum için dış ülkeler tarafından hazırlandığı ifade edilebilir (Şirzad, 2014, s. 31).

11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen saldırılar sonrasında El-Kaide militanlarının sorumluluğu ortaya çıkmış ve ABD, Taliban yönetiminden El-Kaide lideri Usame bin Ladin'in teslim edilmesini talep etmiştir. Ancak Taliban yönetimi, bu isteği yetersiz delil olduğu gerekçesiyle reddederek eğer ABD tarafından Taliban hükümetine karşı bir operasyon gerçekleştirilirse ABD'ye karşı cihat ilan edileceğini açıklamıştır. Bu gelişmelerin ardından 7 Ekim 2001'de ABD ve NATO, Afganistan'a "Sonsuz Özgürlük Harekatı" adı altında askeri bir operasyon başlatmıştır (Şahin, 2016, s. 240; Şirzad, 2014, s. 21).

Bir ay süren savaş sonucunda Taliban rejimi çökmüş ve Afganistan'ın güvenliğinin yeniden sağlanması için Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF) oluşturulmuştur. Ayrıca, geçici bir hükümet kurularak Hamid Karzai bu geçici hükümetin başına getirilmiştir. Afganistan'ın yeniden yapılandırılması için uluslararası ve bölgesel konferanslar düzenlendi. Bu konferanslar arasında en önemlisi 2001 yılında Bonn şehrinde gerçekleşti ve konferans sonunda Bonn Anlaşması imzalandı. Bu sözleşmeyle Afganistan, başkanlık sistemine geçti ve ülkenin adı Afganistan İslam Cumhuriyeti olarak değiştirildi (Ahmadi, 2019, s. 40; Ataie, 2015, s. 51; Azaad, 2019, s. 41).

Taliban ve El-Kaide örgütleri, Afganistan'da güçlerini kaybettikten sonra Pakistan'a çekilerek varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Ancak, Taliban hızla çöken yönetimi sonrasında Afganistan'da artan güvenlik sorunlarıyla birlikte 2007 yılında tekrar güç kazanmış ve ülkenin çeşitli bölgelerinde devlete karşı saldırılar düzenlemiştir. Afganistan hükümeti, uluslararası toplumun himayesinde ve Bonn Anlaşması ile kurulmuş olmasına rağmen, güvenlik sorunlarıyla başa çıkamamış ve etnik çatışmalardan kaynaklanan sorunları çözmeye konusunda başarılı olamamıştır (Dashti, 2021, s. 201).

Uzun bir süredir savaşın devam ettiği Afganistan'da, 11 Eylül sonrası dönemde bile ABD ve NATO, güvenlik konularına odaklanmış ve devletin kurumsallaşması ile ekonomik düzenin sağlanması konularına yeterince önem vermemiştir. Bu durum, ülkenin istikrarını sağlamayı engellemiş ve halkın Taliban'a katılmasına yol açmıştır. ABD ve NATO güçleri, terör gruplarını ortadan kaldırmak ve yeni bir hükümet rejimiyle güvenliği sağlamak amacıyla Afganistan'a gelmiş olsalar da 20 yıl sonra çekilme kararı almışlardır. Bu güçler, sorumluluklarını 2014 yılının sonuna kadar Afganistan güvenlik güçlerine

devretmeyi planlamış olsalar da, süreç ancak 2016 yılının sonunda tamamlanabilmiştir (Dashti, 2021, s. 202).

ABD'nin, 11 Eylül saldırılarından sonra Taliban'ı devirmek amacıyla terörle mücadele politikası izlemesi, Orta Doğu başta olmak üzere dünya çapındaki egemenliğini ve tek kutuplu sistemin konsolidasyonunu sağlama hedefleriyle uyumludur. Ayrıca, Orta Asya ve Kafkasya'ya yakın olma, NATO'nun genişlemesi, enerji kaynaklarının kontrolü ve bölgedeki müttefiklerin güvenliğini sağlama gibi stratejik amaçlar da önemli rol oynamıştır. Afganistan'daki varlığın diğer nedenleri arasında, İran destekli grupları kontrol etme, Hindistan ve Pakistan gibi nükleer silah sahibi ülkelerin durumunu gözetme gibi faktörler de yer almaktadır (Darabi ve Tarmi, 2019, ss. 46-48).

ABD'nin Afganistan'daki amaçları şunlar olmuştur: stratejik olarak önemli bölgelerde varlık göstermek, enerji kaynaklarının kontrolünü sağlamak, Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasını desteklemek, küresel terörizmle mücadele etmek, Çin ile ilişkilerde denge ve işbirliği sağlama ve Rusya ile Çin'e karşı caydırıcı bir strateji izleme, bölgesel aktörlerin önemini artırma, rakiplere bir uyarı niteliği taşıma ve diğer ülkeler için bir model oluşturma amacıyla siyasi sistemleri değiştirmektir (Manpor, 2003, s. 34).

15 Ağustos 2021 tarihinde Taliban'ın Afganistan'ı ele geçirmesiyle birlikte ABD-Afganistan ilişkisi büyük bir değişime uğramıştır. ABD, Taliban'ın yeniden iktidara gelmesini endişeyle karşılamış ve çeşitli tepkiler göstermiştir. Bu dönemde ABD, hızla tahliye operasyonlarına başlamış ve kendi vatandaşlarını ve müttefiklerini güvenli bir şekilde Afganistan'dan çıkarmaya çalışmıştır. Ayrıca, ABD ve diğer ülkeler, Taliban yönetiminin insan hakları ihlallerine, kadın haklarına ve özgürlüklere yönelik tutumunu sert bir şekilde eleştirmiştir. Aynı zamanda Taliban yönetimiyle doğrudan bir ilişki kurma konusunda ABD'nin resmi bir tutumu bulunmamaktadır (Dashti, 2021, ss. 202-204).

3.1.3.4. Rusya

Rusya'nın dış politikasında, Afganistan'ın stratejik önemi ve coğrafi konumu nedeniyle öncelikli bir konuma sahip olduğu belirtilmektedir. Afganistan, Orta Asya cumhuriyetlerini Ortadoğu, Güney ve Güneydoğu Asya'ya bağlayan önemli bir geçiş noktası olarak görülmektedir. Bu sebeple, Afganistan yüzyıllardır Rusya için bir güvenlik

bölgesi veya potansiyel tehdit kaynağı olarak kabul edilmiştir. Afganistan'ın bağımsızlık sürecinde Rusya, ilk olarak 8 Ağustos 1919'da Ravalpindi Anlaşması ile Afganistan'ın bağımsızlığını tanımış ve karşılığında SSCB'nin tanınmasını sağlamıştır. Afganistan, bağımsızlık kazandıktan sonra 12 Eylül 1919'da Sovyetlerle dostluk ve iş birliği anlaşması imzalamıştır. Afganistan'ın 1950'lerde ciddi bir açlık tehdidiyle karşı karşıya kalması üzerine Rusya yardıma bulunmuştur. Bu yardımın karşılığında, SSCB'nin yardımın etkili bir şekilde kullanılması için danışman ve teknisyen gönderme şartı öne sürülmüş ve bu şartın kabul edilmesi halinde daha büyük bir ekonomik paketin devreye sokulacağı belirtilmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2008, ss. 67-69). Bu şekilde, Sovyetler Birliği Afganistan ile ilişkilerini güçlendirerek Afganistan'da etkin bir rol oynamayı amaçlamıştır.

19.yüzyılda "Büyük Oyun Politikası" döneminde Afganistan, Rusya için İngiltere'ye karşı stratejik bir öneme sahipti ve hala bu önemini korumaktadır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline karşı direniş gösteren mücahitlere, ABD Pakistan üzerinden silah yardımı yapmış ve bölgedeki İslami radyolarla desteklemiştir. ABD, Yeşil Kuşak projesiyle Sovyetler Birliği'nin Basra Körfezi'ne ulaşmasını engellemek ve aynı zamanda İslami güçleri kontrol altında tutmak amacıyla çaba göstermiştir. ABD'nin Afganistan'a olan ilgisi 1989 yılına kadar sürmüş, ancak sonrasında ülkenin istikrarsızlığa sürüklenmesine neden olmuştur (Göksedef, 2021a).

Rusya'nın Afganistan politikası, Taliban rejiminin devrilmesinden sonra ülkenin dış politikasında önemli bir konu olmuştur. Bu politika, 2001 yılından itibaren üç farklı döneme ayrılmıştır. İlk dönem 2001-2002 yılları arasındadır ve Rusya bu dönemde Afganistan'a karşı sert bir politika izlemiştir. Bu politika, Batılı koalisyon güçlerinin varlığını etkilemeye çalışmayı amaçlamıştır. İkinci dönem ise 2003-2006 yılları arasındaki dönemdir ve Rusya, şiddetli politikanın Batı ile rekabet edemediğini fark ederek sakinleşme ve izolasyon politikasına yönelmiştir. Son dönem ise 2007-2021 yılları arasındaki dönemdir ve Rusya, sakinleşme ve izolasyon politikasından vazgeçerek yeni bir yaklaşım benimsemiştir. Bu kez Rusya, bölgede güvenliği sağlamak amacıyla Batı ve Afganistan hükümetiyle stratejik iş birliği içinde aktif bir rol oynamıştır (Khaleqi, 2022, s. 66).

Rusya, Taliban rejimini devirmek için NATO ile iş birliği yapma sözü verdiğinde, Rus hükümetinin zayıflığı ve yüzeyselliği eleştirilere maruz kalmıştır. ABD'nin Orta Asya'da varlığının, Rusya'nın güvenlik etkisini zayıflattığı görülmüştür. Ancak Rusya, NATO ile iş birliğinin kendisini güvence altına almak, Orta Asya'yı aşırılık yanlılarından korumak, uluslararası örgütlerle ilişkiler kurmak, Batı ile bağlarını güçlendirmek ve Afganistan'da savaş sonrası yeniden yapılanmaya katılmak için bir araç olduğunu düşünerek bu politikayı savunmuştur. 2008 yılında Rusya'nın yeni dış politikası belirlenirken, Afganistan'a yönelik politikaların önemi vurgulanmıştır. Bölgesel güvenlik, uyuşturucu sorunu ve Afganistan'ın yeniden inşası bu politikaların temel unsurlarıdır. Rusya, Orta Asya'daki genel politikalarında Afganistan'ın stratejik bir nokta olduğunu düşünmektedir. Orta Asya ülkelerinin güvenliği ve kalkınması Rusya'nın sorumluluğundadır. Bölgede bir tehdit ortaya çıkarsa, Rusya güvenliği sağlamak için harekete geçebilir ve bunu bir zorunluluk olarak görmektedir (Tamana, 2014, ss. 236-239).

Ancak 2014 yılında Eşref Gani'nin Afganistan'ın yeni cumhurbaşkanı olarak göreve başlamasından sonra, Rusya ile Afganistan arasındaki ilişkiler bozuldu. Rusya'nın Afganistan Büyükelçisi, Gani'nin görev süresi boyunca ülkenin uluslararası ortaklarla ve özellikle bölge devletleriyle dengeyi sağlayamadığını ifade etti. Ekonomik ilişkiler de olumsuz etkilendi. Rusya, Afganistan'ın Batılı ülkelerle yakın ilişkisinden rahatsız oldu ve ülkenin siyasi yönelimini kontrol etmek için Taliban'ı destekledi. Bu hedefle Rusya, İran ve Çin ile iş birliği yaptı (Keskin, 2020, s. 139).

15 Ağustos 2021'de Taliban'ın Afganistan'ı ele geçirmesiyle birlikte Rusya-Afganistan ilişkileri karmaşık bir durum almıştır. Rusya, Taliban'ın güç kazanmasından önce de ara sıra Taliban ile temaslarını sürdürmekteydi. Ancak Taliban'ın yeniden iktidara gelmesi, Rusya'nın da dahil olduğu birçok ülke için endişe kaynağı olmuştur. Rusya, Taliban'ın terörle mücadelede etkili olmasını ve bölgedeki istikrarsızlığın önlenmesini umut ederken, aynı zamanda Taliban'ın bölgeye yayılmasından ve Rusya'nın güvenlik çıkarlarının tehdit edilmesinden endişe etmektedir. Rusya, Taliban'ın aşırılık yanlı grupları desteklemesinden ve sınırlarını aşarak Rusya'ya yayılmasından çekinmektedir. Rusya, Taliban ile diyalogu sürdürmeyi ve onları bölgedeki istikrarsızlıkla mücadelede desteklemeyi tercih etmiştir. Ayrıca, Afganistan'ın komşuları ve diğer bölge ülkeleriyle iş birliği yaparak bölgesel güvenliği sağlama konusunda çabalarını artırmıştır. Tüm bu

faktörlerle birlikte, Rusya-Afganistan ilişkileri Taliban'ın iktidarı ele geçirmesinden sonra belirsizlik içermektedir (Aziz, 2018, s. 62; Khaleqi, 2022, ss. 66-67; Koçak, 2022, ss. 171-172).

3.1.3.5 İran

İran'ın Afganistan politikasında, ABD ve müttefiklerinin tehdidi altında olduğuna inandığı için ABD karşıtlığı en temel belirleyici olmuştur. ABD'nin bölgedeki askeri varlığı ve İsrail, NATO üyesi Türkiye ve İran karşıtı Suudi Arabistan gibi ABD'ye yakın duran ülkelerin desteği, doğrudan veya dolaylı şekilde İran'ın tehdit algısını artırmıştır. Bu nedenle, İran, sadece Şii hareketleri desteklemekle kalmamış, aynı zamanda Hizb-i İslami ve Taliban gibi diğer gruplara karşı da bunlara destek vermiştir (Maass, 1999, ss. 71-72).

İran, ABD'nin Afganistan'daki "Truva Atı" olarak gördüğü Taliban hareketine özellikle dikkat etmiştir. İran, Taliban'ın ABD'nin Orta Asya'daki etkinliğini artırmasına, İran'ın tecrit edilmesini kolaylaştırmasına ve Orta Asya'nın enerji kaynaklarının İran yerine Afganistan'dan taşınmasına izin vererek kendi çıkarlarına zarar vereceğine inanmıştır (Maass, 1999, s. 72; Rubin, 2016, s. 292).

İran, Afganistan'da istikrarın sağlanması için tüm grupların birliğine ihtiyaç olduğunu kabul etmesine rağmen, özellikle Şii grupların desteklenmesi İran'ın öncelikli dış politika hedefleri arasındadır. Sovyetler Birliği'nin çekilmesinden sonra Şii gruplar arasında birlik sağlamaya çalışan İran, Hizb-i Vahdet adı altında sekiz Şii grubu birleştirebilmiştir. Ancak, Pakistan'da oluşturulan geçici mücahit hükümetinde Şiileri temsil etme konusunda başarısız olmuştur ve bu durum, Pakistan'da üslenmiş olan Sünni mücahit gruplarının Şiilerin talep ettiği temsil oranını reddetmesiyle sonuçlanmıştır (Rais, 1992, s. 93).

Enerji politikaları, İran'ın dış politikasında önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasından sonra, bu ülkelerin dünya ile ticaretlerini artırmaları ve enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmaları önemli hale gelmiştir. İran, bu ülkelerin enerji kaynaklarını taşımak için uygun bir güzergâh üzerinde yer alması nedeniyle bu konuda avantajlı bir konuma sahiptir. Bu nedenle, İran'ın enerji kaynakları

ve taşımacılığına yönelik politikaları, dış politikasının öncelikli amaçları arasındadır (Matinuddin, 1999, s. 149; Öğütçü, 1995, ss. 48-49).

1996 yılında, İran kuzeydoğusundaki Meşhed şehri ile Türkmenistan arasında inşa edilmiş demiryolu hattının açılışını gerçekleştirdi ve bu sayede ilk güney bağlantısı sağlandı. İran ayrıca, Orta Asya ülkeleriyle enerji kaynaklarının dünya pazarlarına kendi üzerinden ulaştırılması amacıyla serbest ticaret bölgesi ve takas anlaşmaları oluşturdu. Bu anlaşmalar sayesinde, Orta Asya ülkelerinin enerji kaynakları İran'ın kuzeyine taşınacak ve İran da aynı miktarda petrolü güneyinden ihraç edecektir (Öğütçü, 1995, ss. 48-49; Rubin, 2016, s. 287).

Bazı Pakistanlı dış politika analistlerinin öne sürdüğü gibi, İran'ın Afganistan'da istikrarsızlığı sürdürmeyi tercih ettiği ve böylece Afganistan-Pakistan güzergahının devre dışı kalacağı ve İran güzergahının daha öne çıkacağı iddiası genel olarak kabul edilmemektedir. Bunun nedeni, İran'da bulunan yaklaşık iki milyon Afgan sığınmacının İran için bir ekonomik ve sosyal yük oluşturması ve Afganistan'da istikrar sağlandığı takdirde bu sığınmacıların ülkelerine dönerek İran'ı bu yükten kurtarmasıdır (Matinuddin, 1999, s. 149).

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinin ardından yaklaşık iki milyon Afgan mülteci İran'a sığındı. Pakistan'ın aksine İran, mültecilerin topraklarını Sovyet veya Afganistan hükümet güçlerine karşı gerilla savaşı yürütmek için bir üs olarak kullanmalarına izin vermedi. Bunun nedeni, ABD'nin Birleşmiş Milletler'de İran'a yönelik bir ambargosunun, İran'ın Afganistan'a müdahale etmesini istemeyen Sovyetler Birliği tarafından veto edilmesi idi. Ayrıca İran, bu hassas dönemde Sovyetler Birliği'ni gücendirme ve ticaret fırsatlarını kaybetme riskini almak istemiyordu. Ayrıca, bir gerilla hareketini desteklemek, İran'ın o sırada Irak'la devam eden savaşı nedeniyle karşılayamayacağı mali ve askeri yardım gerektirecektir. Pakistan'daki mücahitlerin tamamen Sünni, İran'dakilerin ise tamamen Şii olması da çıkar çatışması yaratabilir. Pakistan'daki mücahitler, İran'la sorunlu ilişkileri olan Suudi Arabistan ve ABD tarafından destekleniyordu ve İran, "Büyük Şeytan" (ABD) ile iş birliği yapıyormuş gibi görünmek istemiyordu (Tarock, 1999, s. 806).

Sovyet işgali döneminde, İran'ın Afganistan'da etkin bir konumu olmamıştır. Bunun nedenleri arasında, Sovyetler Birliği'ni gücendirmemek, Irak ile savaş nedeniyle mali sıkıntı yaşamak, İslamcı ideoloji nedeniyle Sovyet işgaline karşı direniş yerine Şiilik (özellikle Hazaralar) mücadelesine odaklanmak ve ABD tarafından uygulanan tecrit politikaları sayılabilir. (Ahadi, 1998, ss. 119-120; Rashid, 2001, s. 198).

Sovyet işgalinin sona ermesi ve İran'ın Irak savaşını bitirmesiyle birlikte, İran'ın Afganistan'a ilgisi artmıştır. Sovyet tehdidinin ortadan kalkması, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın doldurmaya çalıştığı bir güç boşluğu oluşturmuştur ve İran bu boşluğu doldurma amacıyla Afganistan Şii gruplarını birleştirmiş ve Hizb-i Vahdet çatısı altında desteklemiştir. Ancak, Şiiilerin %25'lik temsil oranı talebi, Peşaver'deki Suudi ve Pakistan yanlısı Sünni gruplar tarafından reddedilmiştir. İran, Şii grupların temsil oranını artırmak ve pazarlık gücünü artırmak için Necibullah yönetimi ve Sovyetler Birliği ile de diplomatik ilişkiler içinde olmuştur. Ancak, Suudi Arabistan ve Pakistan'ın Afganistan politikalarını engelleyebilecek ne politik etkiye ne de askeri güce sahip olmamıştır. İran, Peşaver'de kurulan geçici Afganistan hükümetinin meşruiyetini sorgulamış ve ihtilafların anlaşmayla çözülmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu duruma rağmen, İran bu dönemde Afganistan'da etkili bir güç olamamış ve Suudi Arabistan ve Pakistan'ın Afganistan politikalarını engelleme konusunda yetersiz kalmıştır (Çınarlı, 2016, s. 79; Dilek Yiğit, 2019).

İran, Taliban'a karşı açık bir tavır alarak Kuzey İttifakı'na destek vermiştir. Kuzey İttifakı'na silah, cephane ve yakıt sağlayarak ve İsmail Han ve destekçilerine kendi topraklarında üs sağlayarak yardımcı olmuştur (Rashid, 2001, s. 72). Ayrıca, Rabbani yönetimine malzeme sağlamak için Meşhed ile Bagram arasında bir hava koridoru oluşturmuş ve İsmail Han'a bağlı savaşçıları eğitmek için Meşhed'in güneyinde kamplar kurmuştur. İran ayrıca, Herat'taki Taliban komutanlarını satın almak için İsmail Han'a yaklaşık iki milyon Afgani sağlamıştır (Rashid, 1996, s. 61).

3.1.3.6. Çin

Afganistan'ın jeopolitik konumu, Çin için önemli bir meseledir çünkü ülke hem Orta Asya güvenlik kompleksine hem de Güney Asya'daki komplekse bağlıdır. Bu hassas durum, Çin için dikkate değer bir konudur (Qahramanpour, 2003, s. 34). Çin'in Afganistan'a

yönelik dış politikası, bazen çelişkili ve değişkendir. Çin, ABD'nin bölgedeki varlığına karşı tedirginlik duymaktadır ve Hindistan'ın Afganistan'daki nüfuzunu önlemek istemektedir. Ayrıca, Taliban köktencilığının yayılmasını önlemek amacıyla ve Sincan'daki savaşçıların yeniden sızabileceği korkusuyla barış sürecini desteklemektedir. Çin, Pakistan ile ilişkileri dikkate alındığında Afganistan krizine tarafsız bir politika benimsemesine rağmen, çoğu zaman Pakistan ile aynı taraftadır (Çınarlı, 2009, ss. 107-108; Maass, 1999, ss. 77-78). Afganistan, Çin'in ithalat ve ihracatında önemli bir rol oynayabilir.

Çin, Afganistan'a yönelik politikasını hem vurgulanan konulara dayandırırken hem de ülkenin iç güvenliği açısından yakından ilgilenmektedir. Bu nedenle, Çin'in Afganistan'a yönelik güvenlik politikası, Sincan'daki istikrar ve güvenlik kaygılarından etkilenmektedir. Afganistan'daki durumun Sincan ve çevresi üzerinde önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Özellikle Doğu Türkistan İslami Hareketi, Sincan'ın istikrarı ve güvenliği için büyük bir iç tehdit olarak kabul edilirken, Çin'e göre bölgedeki aşırılıkçılık, en ciddi dış tehditlerden biridir. Afganistan'daki istikrarsızlık ise Sincan çevresindeki tüm alanları kaçınılmaz olarak etkileyecektir (Khaleqi, 2022, s. 65).

Çin, bölgesel iş birliği politikasında güvenlik ve ekonomik açıdan stratejik bir bakış açısı benimsemektedir. Hindistan ile dengelemeye çalıştığı Güney ve Güneydoğu Asya'daki nüfuzunu, Pakistan aracılığıyla Basra Körfezi'nden Çin'e enerji geçişi için bir yol olarak kullanmayı planlamaktadır. Afganistan, Çin'in ikili ekonomik-güvenlik yaklaşımında önemli bir rol oynar. Çünkü Afganistan toprakları, Batı Çin'in güvenliği için bir tehdit olmasının yanı sıra, Çin ürünlerinin enerji ithalatı ve ihracatı için de iyi bir ekonomik koridor sağlamaktadır (Khaleqi, 2022: 65). Çin'in dış politikasında son 30 yılda öncelikli olarak güvenlik, ekonomi ve enerji ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu ihtiyaçları karşılamak için Pekin, bölge ülkeleriyle iş birliği yapmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede, Çin hükümeti Şanghay İş birliği Örgütü'nü kurmuştur (Koolae ve Tishehyar, 2010, s. 137; Sayed, 2021, ss. 44-45).

Çin'in Afganistan'a olan ilgisi, ülkenin zengin doğal kaynaklarından da kaynaklanmaktadır. Özellikle Afganistan'daki lityum, bakır, altın, demir ve diğer mineraller, Çin'in hızla büyüyen teknoloji sektörü için hayati öneme sahip olan nadir elementlerin üretiminde kullanılmaktadır. Bu nedenle, Çin, Afganistan'daki madenleri

işletmek için çeşitli anlaşmalar yapmaya çalışmaktadır. Ancak, Afganistan'daki güvenlik durumunun belirsizliği ve siyasi istikrarsızlık, Çin'in bu yatırımlarını riske atmaktadır (Khaleqi, 2022, ss. 64-65; Morrow, 2023).

Ayrıca, Afganistan'ın konumu, Çin'in Orta Asya'ya ve Basra Körfezi'ne erişimini kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle, Çin, Afganistan'da yatırımlar yapmak ve ticaretini genişletmek için fırsatlar aramaktadır. Son olarak, Çin'in Afganistan'a müdahalesi, bölgesel etkisini artırmayı hedeflemektedir. Çin, bölgedeki diğer güçlerle rekabet halindedir ve Afganistan'da aktif bir rol oynayarak bölgesel liderliğini pekiştirmek istemektedir. Ayrıca, Afganistan'da barışın sağlanması ve istikrarın sağlanması, Çin'in diğer bölge ülkeleriyle iş birliğini kolaylaştırabilir ve bölgesel bir iş birliği ağı oluşturulmasına katkıda bulunabilir (Khaleqi, 2022, ss. 64-65; Sayed, 2021, ss. 44-45).

3.2. Etnik Kimlik Faktörü

Günümüzde "Kimlik" kavramı, sosyoloji, sosyal psikoloji, felsefe, edebiyat, siyaset bilimi ve antropoloji gibi birçok alanda önemli bir konudur ve bu disiplinlerin hepsi kendi açılarından bu kavramı ele almaktadır. Bu nedenle, "Kimlik" kavramı günümüzde en çok tartışılan ve araştırılan sosyal bilimler kavramlarından biridir. Kimlik kavramı, sadece kolektif aidiyetlerimizden değil, aynı zamanda arzularımız, hayallerimiz, kendimizi nasıl gördüğümüz, hayatta nasıl yer aldığımızı ve nasıl tanındığımızı belirleyen özelliklerin tümünü ifade etmektedir (Bostancı, 1998, s. 42).

Kimlik (İdentity), Latince kökenli "idem" kökünden türetilmiştir ve bu kök kelime, aynılığı ve sürekliliği ifade eder. Türkçedeki "kimlik" terimi, "kim" soru kökünden türetilmiştir ve ait olma, benzer olma, tek olma veya hangi kişi olduğunu belirtme anlamlarını içerir. En genel anlamda kimlik, toplumsal bir varlık olarak insanın özellikleri, nitelikleri ve belirtileriyle bir bireyin belirli bir kişi olmasını sağlayan şartların bütünüdür. "Ben kimim?" sorusuna verdiğimiz cevap, kendimizi diğer insanlardan farklı ve eşsiz kılan göstergeler ve gerçekliklerdir. Bu göstergeler, bireyin öznesinin mahiyetini ispat eden ve kendisiyle özdeşleşmesini sağlayan unsurlardır (Aydoğdu, 2004, s. 117).

Etnik grup, belirli bir toplumda özgün kültürel davranışlar sergileyen ve kendilerini diğer kolektif yapılarla farklılaştıran ortak özelliklere sahip olduğunu düşünen veya başkaları

tarafından bu şekilde tanımlanan insanları ifade eden bir terimdir (Marshall, 2005, s. 215). Max Weber'e göre, etnik gruplar fiziksel özellikleri veya gelenekleri veya her ikisinin benzerlikleri nedeniyle veya sömürgeleştirme veya göç hatıraları nedeniyle ortak kökene yönelik bir öznel inanç besleyen insan gruplarıdır; bu inanç, grup oluşumunun yayılması için önemli olmalıdır; aksine, objektif bir kan bağı olup olmaması önemli değildir (Weber, 1996, s. 38). Bu tanıma göre, etnik gruplar belirli fiziksel veya genetik özelliklere dayanmaz, ancak insanların paylaştığı kültürel özellikler ve geçmiş deneyimlerine dayalı bir inanç sistemiyle tanımlanır. Etnik gruplar, insanların kendilerini bir gruba ait hissetmelerinin nedenleri arasında fiziksel benzerlikler, gelenekler ve geçmiş deneyimlerin önemli rol oynadığına işaret eder. Ancak, daha da önemlisi, insanların bu inancı paylaşması ve bu inancın bir grup oluşumunu sürdürmek için önemli olmasıdır. Weber' ise, etnik grupların sadece soybilimsel faktörlere dayalı olmadığını vurgulamaktadır ve bir grup olarak kabul edilmeleri için objektif bir kan bağı olması gerekmez. Etnik grupların oluşumu ve tanımı, insanların kendilerini nasıl tanımladıklarına ve birbirleriyle nasıl ilişki kurduklarına dayanır.

Parekh göre ise Kimlik, bir şeyin kendine özgü ve diğerlerinden farklı kılan belirleyici özelliklerin tümüdür. Sadece farklılıklara işaret etmek yeterli değildir; önemli, belirleyici ve açıklayıcı özelliklerin tespiti gereklidir. Bu özellikler, bir şeyin benzersizliğini belirler ve onu diğer şeylerden ayırt eder. Özellikle, modern devletlerin kimliği, toprak egemenliği, homojen hukuk alanı ve politik ilişkilerin toplumsal diğer ilişkilerden soyutlanması gibi birbirine bağlı özelliklerde yatar ve diğerlerinin ortaya çıkmasına ve tarihsel olarak benzersiz olmalarına neden olur (Parekh, 2008, ss. 8-9).

Donald Horowitz'a göre, Etnisite (etnik grup), genellikle doğuştan olduğuna inanılan özellikler taşıyan bir kolektif soy atası efsanesine dayanır. Ancak, soydan gelme kavramı ve bununla bağlantılı bir yakınlık hissi, etnisite kavramından ayrılamaz (Horowitz, 1985, s. 52). Fearon ve Laitin'e göre, bir etnik grup, "soy bağına dayalı olarak üyeliğin hesaplandığı, kavramsal olarak özerk ve genel olarak bir grup olarak kabul edilen 'doğal tarihi' olan bir aileden daha büyük bir gruptur" (Fearon ve Laitin, 2000, s. 12). Örneğin, Afganistan'da Peştunlar, Tacikler, Hazaralar ve diğer etnik gruplar, her biri kendi kendine özgü bir "doğal tarih"e sahiptir ve bu tarih, grupların kültürel, dil ve geleneksel farklılıklarının belirlenmesinde önemli bir rol oynar.

Anthony Smith'e göre, bir etnik grup, ortak bir ataya dair efsaneleri olan, paylaşılan tarihi anıları olan, ortak bir kültürün bir veya daha fazla ögesine sahip, bir vatanla bağlantılı ve bir dayanışma duygusu olan adlandırılmış bir insan topluluğudur (Hutchinson ve Smith, 1996, s. 6). Örneğin Afganistan da yaşayan etnik gruplar, ortak bir ataya dair efsanelere, paylaşılan tarihi anılara ve kültürel özelliklere sahiptirler. Peştunlar örneğinde, Pashtunwali adı verilen bir ahlak ve yasalar bütününe sahiptirler ve bu kültürel özellikleri benimserler. Ayrıca, her bir etnik grup, kendine özgü bir dil ve kültür ile ilişkilidir. Özbekler örneğinde, Özbekçe bir Türk dili konuşurlar ve geleneksel Özbek kıyafetleri giyerler. Ama Afganistan halkı genel bir ortak ataya dayanan efsanelere sahip değildir. Her etnik grup kendisine has efsanelere sahiptir. Bu da bir birleşmenin önünü engellemektedir.

Etnik kimlik, ortak bir soy veya ırksal kökenle sınırlı değildir, ancak ayırt edici inançlar, uygulamalar, kurumlar, dil ve din gibi kültürel nitelikler genellikle bu kimliğin temelini oluşturur. Bazı durumlarda, fiziksel özellikler, cilt rengi veya vücut şekli de etnik kimliğin belirlenmesinde rol oynayabilir. Etnik bir grubun üyeleri, kendilerini aynı fikirleri, davranış kalıplarını, duyguları ve anlamı paylaşan bir topluluk olarak görürler. Etnik fenomenleri anlamak için iki temel yaklaşım vardır. İlkelci yaklaşım, etnik kimlikleri ve etnisiteyi ortak soyun önemli bir faktörü olarak görür ve ilkel bağlılıkların rasyonel ilkelerden daha kolay harekete geçirilebileceğine inanır. Öte yandan, durumsal/öznel/araçsal olarak bilinen diğer yaklaşım, üyelerin farklılık algısı ve bu algının grupların mevcut durumları ve kötü durumları ile çağdaş gerçekliği anlama üzerindeki etkilerine odaklanır, ancak kesin cevaplar sunmaz. Bu yaklaşımlar genellikle geçmişin yeniden inşası için kullanılır, şimdiki durumların tanımlanması ve yeniden tanımlanması için kullanılır ve arzulanan bir geleceğe ulaşmak için stratejiler oluşturmak için kullanılır (Regmi, 1970, s. 3).

Özetle kimlik, bir bireyin veya toplumun kendine ait özellikleri, özgünlüğü ve benzersizliği ifade eden kavramdır. Kişinin kendisini tanımlaması ve diğer insanlarla bağlantı kurmasına olanak tanıyan özelliklerin tümüne kimlik denir. Bu özellikler cinsiyet, yaş, milliyet, din, dil, kültür, geçmiş, tecrübeler, kişisel ve toplumsal değerler, sosyal statü vb. olabilir. Kişisel kimlik, bireysel özellikleri ifade ederken, toplumsal kimlik, kişinin bir grup, toplum veya ulusun parçası olarak hissettiği özellikleri ifade eder.

Kimlik, insanların kendilerine ait hissettikleri özelliklerin belirleyicisidir ve kişinin hayatında önemli bir rol oynar. Etnik ise, belirli bir bölgede veya toplulukta yaşayan insanların kültürel, dil, tarih, coğrafya veya kökene dayalı ortak özelliklerini ifade eden bir terimdir. Etnik terimi, insanların etnik kökenlerini ifade etmek için kullanılır. Bir insanın etnik kökeni, köken aldığı bölge, dil, din ve kültür gibi faktörlere göre belirlenir. Etnik gruplar, belirli bir coğrafyada yaşayan ve benzer özellikleri paylaşan insanlardan oluşur. Bu gruplar, farklı diller, kültürler ve geleneklere sahip olabilirler. Etnik gruplar, genellikle kendilerini diğer topluluklardan farklı bir şekilde tanımlarlar ve benzersiz bir kimlikleri olduğuna inanırlar. Etnik köken, kişinin kimliği ve benliğiyle ilgili bir konudur ve birçok toplumsal, kültürel ve politik etkileşimlerde rol oynayabilir.

Bir toplumda, kültürel hareketlilik ve değişimin olmadığı durumlarda, insanlar genellikle farkında olmadan tek bir kimlikle yaşarlar. Ancak, kendimiz gibi davranmaya çalıştığımızda ve "diğerleriyle" karşılaştığımızda, farklı özelliklerimizi fark etmeye başlarız ve kimliklerimiz belirginleşir. Kimlik sorunu, ne olduğumuz konusunda tereddüt yaşadığımızda ortaya çıkar (Bayart: 1999, s. 92). Bir bireyin bir topluluğa bağlılık düzeyi, bireysel ve toplumsal kimlik arasındaki farklılıklarla belirlenir. Toplumsal kimlik, bireyin bir grup üyesi olma duygusunu güçlendirerek sağlam bağlar oluştururken, bireysel kimlik esnek, kırılgan ve sürekli olarak yeniden oluşturulabilen bir yapıya sahiptir. Özellikle postmodern dönemde, bireysel kimlikler sürekli değişen koşullara uyum sağlaması gerektiği için birçok şekli alabilen ve esnek bir yapıya sahiptirler (Özdil, 2017, s. 387). Geleneksel toplumlarda dini kimlik ve milli kimlik ön planda olduğu görülmektedir (Ali, 2003, s. 6).

Bireysel kimlik, geleneksel toplum yapısında kolektif kimliğe göre daha ikincil bir konumdadır. Kültürel yaşam içinde yer alan ritüeller, gelenekler ve adetler, bir bireyin kimliğinin belirlenmesinde oldukça etkilidirler. Kısaca bireylerin kimliği, çevrelerindeki kültürel yaşamın etkisiyle şekillenmektedir (Güvenç, 1995, s. 5). Afganistan'da hala geleneksel yapının etkisi altında kalan toplumda çeşitli sosyal sorunlar ve gerginlikler bulunmaktadır ve bu sorunlar genellikle geleneksel yöntemlerle çözülmeye çalışılmaktadır. Örneğin Afganistan'ın güney bölgesindeki Peştun kabileleri arasındaki sorunlar, Peştunvali adı verilen kabile yasası çerçevesinde çözülmeye çalışılmaktadır. Geleneksel toplumlarda liderlerin genellikle otoriter olduğu görülmektedir.

Etnik kimlik, iç savaşların çıkmasında önemli bir rol oynayabilir. Bir ülkedeki farklı kimliklere sahip gruplar, kendi kimliklerini korumak ve savunmak için mücadele edebilirler. Bu mücadele, zamanla çatışmalara dönüşebilir ve iç savaşa yol açabilir. Ayrıca, iç savaşlar da kimlik oluşumunu etkileyebilir. İç savaşın neden olduğu travma ve yıkım, insanların kimliklerinde köklü değişikliklere neden olabilir. Birçok araştırmacı, iç savaşların temel nedeninin etnik, dini veya sınıfsal farklılıklar olduğunu düşünmektedir ve bu yaklaşım genellikle kabul görmektedir. Başka bir deyişle, iç savaşların kökeninde, toplumun farklı grupları arasındaki çatışmaların yattığı düşünülmektedir (Demir, 2019, ss. 1-2).

Etnik kimlik ve iç savaş arasında kompleks ve çift yönlü bir ilişki vardır. Birçok iç savaş, farklı kimliklere sahip gruplar arasındaki çatışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çatışmalar, genellikle bir grup insanın diğer grupların haklarını ihlal ettiği veya baskıladığı iddiasıyla başlar. İç savaş, bu tür çatışmaların silahlı çatışmaya dönüşmesiyle oluşabilir. Örneğin, Bosna Savaşı, etnik kimliklerin temel alındığı bir iç savaş örneğidir. Bosna-Hersek, Sırp, Boşnak ve Hırvat nüfuslarından oluşuyordu ve bu gruplar arasında tarihsel olarak köklü ayrılıklar vardı. Sırp milliyetçileri, Bosna-Hersek'in bir parçası olarak kalmaya karşı çıktılar ve bağımsızlık ilan eden Boşnak ve Hırvatlarla çatışmaya girdiler. Bu çatışmalar sonucu 100.000'den fazla insan öldü.

Ancak, kimliklerin iç savaşın sebebi olmadığı durumlar da vardır. İç savaşlar, genellikle daha derin ekonomik, sosyal ve siyasi faktörlere dayalı olarak ortaya çıkarlar. Kimlikler, bir grup insanın kendilerini savunma ve çatışmalara katılma şekillerini belirleyebilir. Etnik açıdan Afganistan'a baktığımızda heterojen bir yapıya sahiptir. Afganistan bir çok medeniyete ev sahipliği yaptığından dolayı farklı kültürlerle tanınmaktadır (Hajiyarali, 2011, s. 3). Başka bir deyişle Afganistan çeşitli gelenek ve kültürlere sahiptir. Heterojen etnik yapının olması çoğu kaynakta da değinildiği üzere ülkede bir birliğin oluşturulamamasından sorumlu tutulmaktadır (Bayram vb., 2017, s. 3; Şahin, 2013, s. 43). Çünkü bu topraklardaki etnik gruplar katı etnik sınırlarla bölünmüş ve aynı zamanda hiçbir etnik grup ülke nüfusunun yüzde ellisini oluşturamamıştır.

Etnik çeşitliliği açısından heterojen olan Afganistan Asya'da birinci dünyada ise otuz yedinci sırada yer almaktadır (Hamededi, 2020, s. 71). Böyle bir etnik heterojen bir yapıya sahip olan Afganistan'da etnik gruplar katı etnik sınırlarla bölünmüş ve aynı

zamanda hiçbir etnik grup ülke nüfusunun yüzde ellisini oluşturamamıştır. Her bir etnik grup, kendi dilini, kültürünü ve geleneklerini korumaktadır. Ancak Afganistan halkı, ortak özelliklere sahip gruplardan oluşmaktadır. Örneğin, hemen hemen herkesin İşlam dinine inandığı ve bu dinin Afganistan toplumunda önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Ayrıca, farklı etnik gruplar arasında güçlü bağlar da vardır. Bu bağlar, ortak ataya sahip olmakla veya insanların geldiği soyları vurgulamakla sağlanmaktadır. Bu bağlar, insanların birbirleriyle ilişki kurmalarını kolaylaştırmakta ve farklı etnik gruplar arasındaki anlayışı artırmaktadır. Özellikle Türkmen,  zbek ve Hazara gibi toplumlarda, insanların aynı soydan gelmeleri ve ortak atalarının olması, grup bağlarını güçlendirmektedir. Bununla birlikte, her bir etnik grup kendi dil, kültür ve geleneklerini korumakta ve farklı dinlere mensup insanlar da bulunmaktadır.

Afganistan'da, çoğu insan merkezi yönetim yerine etnik liderlerine bağlıdır, bu da merkezi yönetimin otoritesini zayıflatmaktadır. Bu durumun temel nedeni, ülkede devam eden siyasi istikrarsızlık nedeniyle bir ulus-devletin kurulamamasıdır. Aslında, etnik grupların askeri g   leri, merkezi hükümetin askeri gücünden daha güçlüdür. Bu nedenle, ülkede çıkan birçok isyan merkezi yönetim tarafından bastırılammıştır. Bu çatışmalarda hükümet genellikle Peştun etnik grubunun yanında yer almıştır. Ayrıca, bu etnik grupların coğrafi olarak yakın ve i  içe olmaları, karmaşık ve düşmanca ilişkilere yol açmaktadır ( ınarlı, 2009, s. 63, 2012, s. 79; Hayat, 2016, s. 20).

Başat g   ler de kendi çıkarları için etnik gruplar arasında sorunlar yaratmışlardır ( ınarlı, 2012, s. 80; Hayat, 2016, s. 20). Aynı zamanda komşu ülkelerin de Afganistan'da bulunan etnik gruplarla din ve etnik açısından bağlantıları bulunmaktadır (Hamededi, 2020, s. 71). Afganistan adıyla oluşumundan bu yana kısa ve sınırlı s reler dışında ülkede Peştun'lar siyasi güce sahip olmuştur. Bu da diğer etnik grupların kızgınlığına ve i  sorunlara neden olmuştur. Aynı şekilde etnik gruplar arasında hükümet fırsatları, toprak, iş, su ve mal paylaşımı gibi konulardan dolayı gerginlikler çıkmaktadır. Afganistan'daki istikrarlı ve ulusal bir hükümetin kurulamamasının bir nedeni de bu etnik farklılıklardır ( ınarlı, 2009, s. 63; Hamededi, 2020, s. 72; Hayat, 2016, s. 20).

Göç hareketleri, etnik gruplar arasında çıkarlarını korumak için sorunlara neden olmuştur. Ayrıca, Afganistan'daki etnik gruplarla din ve etnik açıdan bağlantısı olan komşu ülkeler bulunmaktadır. Afganistan'ın kuruluşundan bu yana, Peştunlar gibi bazı etnik gruplar

siyasi göçlere maruz kalmıştır, bu da diğer etnik gruplar arasında öfkeye ve iç sorunlara yol açmıştır (Çınarlı, 2012, s. 80).

Emir Abdurahman Han, İngilizlerin mali desteği ile örgütlü bir merkezi devlet kurmak için çaba göstermiştir. Ancak bu çabalar sadece Peştunlara karşı olumlu sonuçlar doğurmuş, diğer etnik gruplara karşı ayrımcı bir politika izlenmiştir. Peştunlara vergi muafiyeti ve toprak tahsisi gibi ayrıcalıklar tanınırken, diğer gruplar etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Peştun kabileleri, merkezi devletin temsilcileri olarak kabul edilmiş ve ülkenin farklı bölgelerine yerleştirilmiştir. Bu ayrımcı politika sonucunda, diğer etnik gruplar arasında bir tabakalaşma ve eşitsizlik oluşmuştur (Hajiyarali, 2011, s. 100).

Abdurahman Han'ın merkezileşme politikası, bazı kesimler tarafından iç sömürgeleştirme veya Afganistan'ın Peştunlaştırılması olarak adlandırılmıştır. Kuzey ve Orta Afganistan'da köklü değişimlere yol açmış ve etnik grupların yeni siyasi sistemden dışlanmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda, bu gelişmelerin etkileri uzun vadeli olmuş ve etnik temelli çatışmaları tetiklemiştir. 1990'larda iktidar mücadelesinde Peştunculuk, politikanın merkezine yerleşerek günümüz Afganistan toplumunun acınası durumunun temellerini atmıştır (Schendel ve Zürcher, 2014, s. 199).

Emanullah Han (1919-28), Afganistan'ı ulusal modern bir devlete dönüştürmek için çaba gösterdi. Modernleşme aracılığıyla ulus devlet oluşturma, eşitlik, kardeşlik ve ulusal bilincin güçlenmesini sağlayacağına inandı. Ancak, kralın planları uygulanamadı ve halkın sosyo-kültürel yaşamına doğrudan müdahale etme çabaları halkın başkaldırısına yol açtı. Kral, iktidardan düşmek zorunda kaldı. Kabil'in kuzeyinden gelen Habibullah Kalahani, Tacik kökenli bir liderdir ve 1928-1929 yıllarında iktidarı ele geçirerek kendisini kral ilan etmiştir. Ancak, ülkeyi Peştun olmayan bir liderin yönetmesi, Peştun kabilelerinin tepkisine yol açmıştır. Peştunlar, bir koalisyon oluşturarak Kalahani'yi devirmiş ve yerine eski Kraliyet ailesinden Nadir Han'ı tahta geçirmiştir. Böylece, Habibullah Kalahani'nin devrilmesiyle birlikte Peştunlar arasındaki hükümlük, 1747'den bu yana ilk kez farklı bir etnik gruba geçerek Peştunların kontrolüne yeniden geçmiştir (Schendel ve Zürcher, 2014, ss. 201-200).

Nadir Han, Zahir Şah ve Davut Han hükümeti dönemlerinde, Afganistan'da merkezîyetçilik ve uluslaşma çalışmaları artmıştır. Bu hanedanlık, ulusal birliği ve ortak ulusal kimliği güçlendirmeyi amaçlayan önemli bir siyasi odak haline gelmiştir. Önceki hükümdarlar, örneğin Emir Abdurahman Han ise İslamiyet (Hanefî Sünniliği) ve Peştun milliyetçiliği gibi kapsayıcı ideolojilere önem vermişlerdir. Afganistan'da, Nadir Han, Zahir Şah ve Davut Han dönemlerinde Farsça konuşan aydınların egemenliğine karşı Peştun edebiyatı ve kültürünün gelişmesini hedefleyen Peştun entelektüel ve siyasi hareketlerin güçlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu dönemler boyunca, Peştunculuğa dayalı milliyetçilik Afganistan'da 1978 yılına kadar etkisini sürdürmüştür. Ancak, komünist darbe sonrasında bu milliyetçilik anlayışı çözülmüştür (Hajiyarali, 2011, ss. 101-102).

Babrak Karmel, Afganistan'ın üçüncü Cumhurbaşkanı olarak 1979-1986 yılları arasındaki Sovyet müdahalesi sırasında kapsamlı reformlar başlatmıştır. Halkın Demokratik Partisi liderliğindeki hükümet, sert politikalarını büyük ölçüde yumuşatarak halkın desteğini kazanmaya çalışmıştır. Karmel ayrıca, devlet kurumlarında milli katılımı önererek ve uygulayarak, daha kapsayıcı bir siyasi yapının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu dönemde, parti programları ve devlet kurumları büyük bir değişim süreci geçirmiştir. Nacibullah döneminde de yumuşama olmuş ama milliyetçilik devam etmiştir. Bu dönemde memurlar çoğunlukla mülk sahibi olan ve müreffeh bir yaşam süren Peştun'lardan seçilmiştir. Subaylardan bazıları eğitimli ve entelektüel Taciklerden oluşmaktaydı. Subaylar arasında Özbek, Nuristani ve Beluçi de görev yapmakla birlikte, Afganistan ordusunda görev alan Hazara sayısı oldukça sınırlı kalmıştır. Subay dışında kalan askerlerin çoğunluğu az toprak sahibi köylüler oluşturmaktaydı, bunlarınsa yüzde 80'inden fazlası Tacikler, Özbekler, Hazaralar, Nuristanlılar ve Peştuca konuşmayan ülke halkıydı. Subay dışı askerler arasında Peştunların sayısı oldukça azdı. Orduda geçmişten gelen dilsel ve mezhepsel önyargılar hüküm sürmekteydi. (Sajjadi, 2017, ss. 221-222).

Bu dönemde, siyasi iktidarın yapısı tamamen değişmiş ve Tacikler, güç piramidinin en üst noktasına yükselmiştir. Bu değişim, Halkın Demokratik Partisi ve cihatçı grupların etnik bileşimindeki değişikliklerin bir sonucudur. Bu dönem boyunca, Taciklerin sayısı artmış ve bunlar siyasi sahnede daha etkin bir rol oynamaya başlamışlardır. Bu değişimler, ülkenin siyasi ve toplumsal yapısında köklü bir değişim yaratmıştır.

Diğer taraftan Necibullah hükümeti, askeri ve sivil işleri koordine etmek ve muhalefetin saldırılarına karşı savunabilmek için ülkenin vilayetlerini öncelik sırasına göre birkaç bölgeye ayırmıştır. Bu bölgelere valiliklere benzeyen tüm yetkiler verilen valiler atanmıştır. Bu valilerin bazıları özerklik ilan ederek mücahidinler ile müzakereye başlamıştır. Nacibullah Hükümeti'nin çöküşünde etnik milliyetçilik önemli bir rol oynamıştır. Necibullah hükümetinin düşmesinin ardından, Tacikler (Borhaniddin Rabbani ve Ahmad Şah Masoud liderliğindeki gruplar) ile Peştunlar (Gulbudin Hikmatyar liderliğindeki gruplar) arasında hükümeti ele geçirmek için şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Diğer etnik gruplar ise zaman zaman her iki taraf ile kırılğan ittifaklar kurmuştur. Bu çekişmeler ülke genelinde yaygın şiddet olaylarına ve ölümlere yol açmıştır (Sajjadi, 2017, ss. 221-224).

ABD, Taliban sonrası 2001'de düzenlenen Bonn Konferansı'nda, etnik grupların temsil edildiği bir hükümetin kurulmasını desteklemiş ve ulus devletin inşası için adımlar atılmıştır. Ancak bu süreç, ulus anlayışının oluşması ve iktidarın siyasallaşma ve sivilleşme sürecinin engellenmesi gibi birçok etkene sahip olmuştur. Diğer yandan, etnik yapı üzerinden siyasal gücün dağılımı ve halkın katılımı için bir ortam sağlanmıştır. Sonuç olarak, 2001'den itibaren Afganistan'da oluşturulan yeni siyasal iktidarın yapısı, etnik sınıflandırma bağlamında hiyerarşik bir şekilde şekillendirilmiştir (Hamededi, 2020, s. 72).

Afganistan'ın siyasi tarihine bakıldığında, etnik milliyetçilik ve ırkçılığın sürekli bir sorun olduğu görülmektedir. Taliban yönetiminin sona ermesi ve Hamid Karzai'nin hükümetinin uluslararası toplumun yardımıyla bu sorunu çözeceği umulmuştur. Ancak beklendiği gibi olmamıştır. Tam tersine, en tehlikeli etnik milliyetçi ve ırkçı unsurlar Hamid Karzai ve yönetimi etrafında yer almıştır (Dihzad, 2014, s. 119). Bu politika Karzai'dan sonra cumhurbaşkanı olan Ghani hükümetinde de görülmektedir.

Afganistan'da etnik gruplar arasında uzun süredir devam eden gerilimler ve çatışmalar Taliban'ın kontrolü ele geçirmesiyle birlikte yeniden canlanmış ve bazı etnik gruplar kendi güvenliklerini sağlamak için silahlı direnişlere başlamıştır. Bununla birlikte, Afganistan'daki etnik grupların tepkisi ve tutumu çeşitlilik göstermektedir. Bazı etnik gruplar, Taliban'ın yönetimine uyum sağlamaya çalışırken, diğer gruplar direnişe devam

etmektedir. Etnik gruplar arasındaki ilişkilerin geleceği belirsizdir ve etnik milliyetçilik duygularının artabileceği bir ortam oluşmuştur.

Özetle, Afganistan'da Peştun milliyetçiliği geçmişten günümüze kadar devletin ekonomik, eğitim ve toplumsal politikalarında belirgin bir etkiye sahiptir. Peştun olmayan gruplar, bürokrasi içerisinde üst düzey pozisyonlara yükselmede zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu durumun yanı sıra, Peştun olmayanlar devletin kalkınma projelerinden de yeterince faydalanamamaktadır. Altyapı hizmetleri, eğitim, sağlık ve sulama kanalı gibi projeler daha çok Peştun bölgelerinde yoğunlaşmaktadır (ensafnews, 2022).

Sonuç olarak, Taliban'ın Afganistan'ı ele geçirmesiyle birlikte etnik milliyetçilik durumu karmaşık hale gelmiştir. Etnik gruplar arasında endişeler ve gerilimler artmış, bazı gruplar direnişe geçmiş ve etnik milliyetçilik duyguları güçlenebilmiştir. Gelecekteki gelişmelere bağlı olarak, etnik milliyetçilik dinamikleri ve gruplar arası ilişkilerdeki değişimler daha da belirginleşebilir.

3.3. Ekonomi Faktörü

Tarih boyunca, dünya çapında büyük çaplı savaşlar ve krizler yaşanmış ve bu durum ülkeleri ekonomik açıdan gelişmiş ve az gelişmiş olarak iki ana gruba ayırmıştır. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi, kişi başına düşen milli gelir, okur-yazarlık oranı, ortalama yaşam süresi, ölüm oranı, tasarruf miktarı ve elektrik tüketimi gibi göstergeler aracılığıyla belirlenmektedir. Bu göstergeler, ülkelerin ekonomik performansını ölçmek için kullanılmaktadır.

Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ile iç savaş çıkma olasılığı arasında ters bir ilişki olduğu görülmektedir. Yani, bir ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan gelişmiş olması, iç savaş çıkma olasılığını azaltabilir. Gelişmiş bir ülke, halkının temel ihtiyaçlarını karşılayabilir ve vatandaşlarına daha iyi bir yaşam standardı sunabilir. Bu durum, insanların daha az hoşnutsuz olmasına ve toplumsal huzurun korunmasına yardımcı olabilir. Ayrıca, gelişmiş bir ekonomi, ülkenin kaynaklarını daha iyi yönetebilir ve sosyal hizmetlere yatırım yapabilir. Bu da yoksulluk, işsizlik gibi sorunları azaltarak iç savaşın nedenlerini azaltabilir. Öte yandan, yoksulluk, eşitsizlik, adaletsizlik, baskı gibi

sorunların olduğu ÷lkelerde iç savaş çıkma olasılığı daha yüksektir. Bu tür sorunlar, halk arasında hoşnutsuzluk yaratabilir ve farklı gruplar arasındaki gerilimi artırabilir. Ayrıca, siyasi çekişmeler, etnik ve dini farklılıklar, güç mücadeleleri gibi nedenler de iç savaşın nedenleri arasında yer almaktadır. Bu sebeple bir ÷lkenin iç savaşını incelerken ekonomik açıdan değerlendirmekte de fayda vardır (Bayat, 2020, ss. 15-16; Bayram vb., 2017, ss. 3-7).

Ekonomi ve iç savaş arasında birçok farklı ilişki vardır. İç savaşlar, bir ekonomi için ciddi bir felaket olabilir. Savaş, ekonomik faaliyetleri kesintiye uğratabilir, yatırımları durdurabilir, işletmeleri yok edebilir ve ticareti bozabilir. Ayrıca, savaşlar, insanların ölümüne ve yaralanmasına neden olarak işgücü kaybına yol açabilmekte ve insanların üretkenliklerini azaltabilmektedir. İç savaşlar, ayrıca ekonomik adaletsizliklerin artmasına da neden olabilmektedir. Savaş dönemlerinde, birçok insanın zorla yerinden edilmesi ve evsiz kalması da yaygın bir sorundur. Bu insanlar, temel ihtiyaçları için mücadele ederken ekonomiyi de etkileyebilmektedir. Diğer yandan, ekonomik sorunlar, iç savaşların ortaya çıkmasına da neden olabilmektedir. Örneğin, yoksulluk, işsizlik ve adaletsizlik gibi ekonomik sorunlar, toplumsal huzursuzlukları tetikleyebilir ve iç savaşların nedenleri arasında yer alabilir (Yaşar, 2021).

÷lkelerde heterojen nüfuslar varsa, demografik denge değişiklik gösterebilir ve bu durum belirli bir etnik grubun iktidarı ve kaynaklara erişimi arttırdığı ya da arttırmak istediği durumlarda, gruplar arasındaki çatışma riski artabilir. Beş temel teori, çatışmalar ile ekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi açıklamak için öne sür÷lmüştür. Bunlar, biyolojik teoriler, insan ihtiyaçları teorisi, Malthusçu teoriler, Marksist teoriler ve görelî yoksunluk teorisidir (Bayram vb., 2017, s. 3).

Biyolojik teori, doğal kaynakların sınırlı olduğunu ve nüfus artışının doğal kaynakların azalmasına yol açtığını öne sürer. Bu durum, insanların kaynaklar için mücadele etmelerine ve savaşlara yol açabilmektedir. Afganistan, biyolojik teorinin açıkladığı kaynak kıtlığı ve nüfus artışı konusunda bir örnektir. Afganistan'da nüfus hızla artarken, doğal kaynaklar sınırlıdır. Özellikle tarım ve su kaynakları, ÷lkenin büyük bir kısmında kuraklık ve çölleşme ile mücadele etmek zorunda kalan insanlar için önemlidir. Bu kaynak kıtlığı, Afganistan'da farklı etnik ve dini gruplar arasında çatışmalara neden olmuştur. Özellikle toprak, su ve mineral kaynakları gibi önemli kaynaklar için mücadele

eden gruplar arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Örneğin Afganistan'da göçebe Peştun kabilelerine geçmişte verilen geniş yetkiler, diğer etnik grupları ezmek ve verimli toprakları ellerinden almak için kullanılmıştır. Özellikle Abdurrahman Han döneminde, birçok verimli Hazara toprağı göçebe Peştun kabileleri tarafından ele geçirilmiştir. Ancak, bu sorun günümüze kadar çözülememiş ve devlet tarafından yeterli çaba gösterilmemiştir. Konuyla ilgili seçimlerde bazı vaatlerde bulunulmuş olsa da, sonrasında konu unutulmuştur (Mohammadi, 2022, s. 27).

2004 yılında hazırlanan bir raporda, eski BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından atanan *Tehditler, Zorluklar ve Değişim Yüksek Düzey Paneli*, doğal kaynakların kısıtlılığının, sivil çatışmaları, devletler arasındaki gerginlikleri ve uluslararası alanda artan şiddeti tetikleyen faktörler arasında yer aldığını belirtmiştir. Enerji, su, toprak, gıda ve önemli mineraller gibi hayati kaynakların kıt olma olasılığı, toplumlarda iç huzursuzlukları ve uluslararası düzeyde devletler arasındaki jeopolitik gerilimleri ve savaş risklerini artırmaktadır. Dolayısıyla, doğal kaynaklara yönelik rekabet arttıkça, önemli bir çatışma potansiyeli de artmaktadır. Bu rekabet, zaten sorunlu olan devletleri ve bölgeleri daha da istikrarsızlaştırabilir veya iş birliğine dayalı devletler arası ilişkilerde gerginliğe yol açabilmektedir. ABD'nin Afganistan'a müdahalesi ve Rusya'nın Gürcistan'da başlayan hegemonyasının Hazar bölgesinin dünya genelinde kontrol edilmesi gereken en önemli yerlerden biri olduğunu vurgulayan Robert Kaplan'a göre, Hazar bölgesi büyük stratejik öneme sahiptir (Özkeçeci-Taner, 2019a, ss. 1-2).

Görelî yoksunluk teorisi, insanların refah düzeylerini başkalarıyla karşılaştırarak belirlediğini öne sürer. Bir kişinin ihtiyaçlarının diğerlerine göre daha fazla olduğu durumlarda, o kişi yoksunluk hissedecektir. Şahin'in aktardığı bilgiye göre, Ted R.Gurr çatışmanın ortaya çıkması için dört koşulun gerekliliğini savunmaktadır. Bu koşullar insanların neyin eksik olduğunun farkında olmaları, bu eksikliğin sadece kendi grupları tarafından değil diğer gruplar tarafından da hissedildiğinin farkında olmaları, bu eksikliğin haksız ve eşitsiz bir durum olduğunu düşünmeleri ve bu durumu değiştirmenin tek yolunun siyasi hareketlenme olduğunu fark etmeleridir. Gurr daha sonra, grupların çatışmaya yönelmesi için öncelikle siyasi ve ekonomik ayrımcılık yaşamaları gerektiğini belirtmiştir (Şahin, 2013, s. 42).

Yukarıda da bahsettiğimiz Gurr'in belirttiği dört durum, Afganistan'daki çatışmaların temel nedenlerini açıklamaya yardımcı olabilir. İlk olarak, Afganistan halkının yoksunluğu konusunda birçok şey söylenebilir. Özellikle, köylüler genellikle yoksulluk içinde yaşıyorlar ve temel ihtiyaçları karşılanmıyor. Bunların arasında gıda, su, sağlık hizmetleri ve eğitim yer alır. Bu yoksunluğun farkındalığı, Afganistan'daki çatışmaların temel sebeplerinden biridir (Bayar, 2022, ss. 490-491). İkinci olarak, Afganistan'daki çatışmaların bir diğer nedeni, bu yoksunluğun sadece belirli gruplar tarafından yaşanmasıdır. Örneğin, ülkedeki Peştunlar ve Tacikler arasındaki siyasi ve ekonomik ayrımcılık, birçok Afganistan halkı için önemli bir sorundur. Ayrıca, ülkenin batısındaki Hazaralar, tarihsel olarak diğer gruplar tarafından ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Bu grupların yoksunluğu, diğer gruplarla kıyaslandığında daha belirgindir. Üçüncü olarak, Afganistan'daki çatışmaların nedenlerinden biri, bu yoksunluğun bir haksızlık ve eşitsizlik durumu olarak algılanmasıdır. Özellikle, ülkedeki Peştunların diğer gruplar tarafından ayrımcılığa maruz kaldığını düşündükleri için, kendilerini haklı çıkarmak için sıklıkla siyasi ve askeri hareketlere başvurmuşlardır. Son olarak, Gurr'in belirttiği dört durumdan biri de grupların öncelikle siyasi ve ekonomik ayrımcılık yaşamaları gerektiğidir. Afganistan'daki çatışmaların temel nedenlerinden biri de budur. Özellikle, Peştunlar, diğer gruplar tarafından siyasi ve ekonomik olarak ayrımcılığa uğradıklarını düşünüyorlar ve bu nedenle siyasi ve askeri hareketlere başvuruyorlar (Khawarnasab ve Avcı, 2023, ss. 132-136).

Marksist teorisyenler, temelde sınıflar arasındaki ekonomik mücadeleye odaklanmaktadır. Bu teoriye göre, toplumsal uyumsuzlukların kökeninde sosyal sınıflar arasındaki çatışmalar yatar. Tarihte ayrıcalıklı ve ayrıcalıksız olmak üzere ayrışan iki sınıf arasındaki eşitsizlikler, çatışmaların temel nedenidir ve Marks'ın "Marksist çatışma kuramı" olarak adlandırdığı bu teori bu temel üzerine kuruludur. Burjuvazi ve proletarya arasındaki bu temel sosyal çatışma faktörü olarak ele alınmaktadır (Bayram vb., 2017; Şahin, 2013, s. 40). Örnek vermek gerekirse Afganistan'daki çatışmalar da sınıfsal ayrımların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Afganistan'da, toplumsal ve ekonomik açıdan eşitsiz bir yapı vardır ve bu eşitsizlik, ülkenin zengin ve yoksul sınıfları arasında büyük bir uçurum yaratmaktadır. Yoksul kesimler, genellikle kırsal kesimlerde yaşayan köylüler ve işçiler, düşük gelirleri ve kısıtlı olanakları nedeniyle zorlu yaşam koşullarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Diğer yandan, ülkenin zengin kesimi, özellikle büyük

şehirlerde yaşayan iş adamları, siyasetçiler ve savaş ağaları, ülkenin kaynaklarını ve gücünü ellerinde tutmaktadır. Bu eşitsizlikler, ülkedeki çatışmaların kökeninde yer almaktadır. Özellikle Taliban ve diğer militan gruplar, yoksul kesimlerin desteğini alarak siyasi ve askeri güçlerini artırmaktadır.

Malthusçu teori, zamanla ne kadar eleştirilere maruz kalmış olsa da insan nüfusunun artış hızı ile doğal kaynakların sınırlı olması arasındaki gerilimin altını çizmesi bakımından hala önemlidir. Dünya nüfusu hızla artarken, kaynakların bu artışa yetişememesi Malthusçu teorilerin bir parçasıdır. Heterojen nüfuslu ülkelerde ise, demografik yapıdaki değişimler bir etnik grubun lehine olursa, bu grubun iktidar ve kaynak talepleri artabilir. Bu durum, gruplar arası çatışma riskini artırabilir (Bayram vb., 2017, s. 3). Afganistan gibi özgün ve karmaşık durumlarda, Malthusçu teoriler ve insan ihtiyaçları teorisi, diğer teorilere kıyasla daha az uygulanabilir ve açık bir şekilde uygulanamazlar. Bu durum, farklı teorik yaklaşımların ve analitik çerçevelerin kullanılmasını gerektirebilir, özellikle Afganistan'ın tarihi, kültürel, siyasi ve sosyal dinamiklerini dikkate alan teorik yaklaşımların geliştirilmesi önemlidir.

Zayıf devletler başlığı altında bahsettiğimiz Kırılgan Devletlerin ekonomik özelliklerine baktığımızda ilk belirgin özellik, milli ekonominin düzensizliği veya kırılganlığıdır. Afganistan, uzun yıllardır süren iç savaşlar, istikrarsızlık ve siyasi çalkantılar nedeniyle tutarlı bir milli ekonomi geliştirmekte zorlanmıştır. Bu durum, istikrarlı bir ekonomik planlama ve uygulama eksikliğiyle sonuçlanmıştır. İkinci bireyler için göreceli refahın sağlanamaması ve hükümetin verimli olması için kaynak eksikliğidir. Afganistan, yüksek yoksulluk oranlarıyla mücadele etmektedir. Ülkenin ekonomisi büyük ölçüde tarım sektörüne dayanmaktadır ve tarım gelirlerine bağımlıdır. Ancak, tarım verimliliği düşük, modern tarım yöntemleri ve altyapı eksikliği nedeniyle sınırlıdır. Bu durum, bireyler için yeterli göreceli refahın sağlanamamasına ve hükümetin verimli olması için kaynak eksikliğine yol açmaktadır. Üçüncüsü geleneksel tarım sektörünün, oldukça küçük olması ve gayri resmi şehir ve kısmen modern sanayi sektörüyle heterojen bir bileşimdir. Afganistan'ın ekonomisi, geleneksel tarım sektörü, küçük ölçekli ve gayri resmi şehir ekonomileri ile kısmen modern sanayi sektörünün heterojen bir bileşimine sahiptir. Tarım sektörü, çoğunlukla küçük aile çiftçilik faaliyetlerine dayanmakta ve teknolojik yeniliklerden yoksundur. Ayrıca, ülkedeki sanayi sektörü de sınırlıdır ve temel olarak el

işçiliğine dayalıdır. Dördüncüsü küresel piyasaya ve dış ekonomiye bağımlılıktır. Afganistan'ın ekonomisi, büyük ölçüde dış yardımlara ve uluslararası ticarete dayanmaktadır. Ülke, ihracat potansiyelini gerçekleştirecek altyapı, lojistik ve yatırım eksikliği yaşamaktadır. Bu durum, Afganistan'ı küresel ekonomik dalgalanmalara ve dış yardımların istikrarsızlığına karşı kırılgan hale getirmektedir (BBC, 2021b; Rawofi, 2019, ss. 67-68; Sultanoghli, 2018, ss.9-10).

Afganistan ekonomisi, arazisinin sadece %15'i ekilebilir olsa da büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa özellikle koyun ve keçi yetiştiriciliğe dayanmakta ve yaklaşık 15 milyon çalışabilir nüfusa sahiptir. Tarımsal üretim, oldukça primitif koşullarda gerçekleştirilmekte ve iklim koşullarından büyük ölçüde etkilenmektedir. 1979'dan itibaren SSCB'ye karşı sürdürülen savaş ve ardından yaşanan iç savaş, Pakistan ve İran'a büyük bir mülteci akışına neden olmuştur. Bu durum, tarımsal üretimi olumsuz etkilemiştir. Şu anki koşullarda Afganistan'ın gıda üretimi, nüfusunu beslemek için gereken oranın yaklaşık %15'in altındadır. İşgücü dağılımı sektörler göre; tarımda %80, endüstride %10 ve hizmetler sektöründe yine %10 şeklindedir. Afganistan, doğal kaynaklar açısından zengin bir ülkedir ve enerji mineralleri, bakır, demir, altın, tuz, klinker, kireç taşı, kil ve mermer gibi değerli yataklara sahiptir. Ancak, ülke yetenekli iş gücü sıkıntısı yaşamaktadır ve okuryazarlık oranı (%40) düşüktür (*Afganistan Ülke Raporu*, 2017, ss. 4-5; Rawofi, 2019, ss. 67-68; Sultanoghli, 2018, ss. 9-10).

Bahsettiğimiz gibi tarım sektörü, Afganistan ekonomisinin en büyük bileşenidir. Çiftçilik faaliyetleri, tarım ürünleri üretimi, özellikle tahıllar, meyve-sebzeler, yağlı tohumlar ve baklagiller üzerine yoğunlaşmaktadır. Hayvancılık da tarıma bağlı olarak önemli bir ekonomik faaliyettir, özellikle koyun ve keçi yetiştiriciliği yaygındır. Endüstri sektörü, Afganistan'ın ekonomisinde daha küçük bir paya sahiptir. Endüstriyel faaliyetler genellikle küçük ölçekli işletmelerde gerçekleştirilmektedir. Tekstil, sabun, mobilya, ayakkabı, gübre, çimento gibi sektörler ön planda yer alırken, el yapımı halılar da ülkenin önemli bir ihracat ürünüdür. Doğal gaz, petrol, kömür ve bakır gibi doğal kaynakların işlenmesi de endüstrinin bir parçasını oluşturur (Kıllı, 2021; Obayd, 2017, s. 135)

Afganistan'ın ana ekonomi politikası, yabancı yardım ve yatırımların sağlanması üzerine kuruludur. Hedef, yatırımların ve dış mali yardımların en verimli şekilde kullanılarak özel sektörün büyümesini ve gelişmesini sağlamaktır. Ancak mevcut koşullarda, Afganistan'ın

merkezi hükümetinin ülkenin yeniden inşası için harcayabileceği yeterli bir fonu bulunmamaktadır. Bu nedenle, kısa ve orta vadede, ülkenin yeniden yapılanması büyük ölçüde Batılı ülkelerin özellikle ABD'nin yapacağı dış yardımlara bağlıdır. Bu dış yardımlar, Afganistan'ın yeniden inşa sürecini desteklemek ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için hayati önem taşımaktadır (Meshud, 2013, s. 6).

Afganistan, Sovyetler Birliği'nin Afganistan mücahitlere karşı savaşı döneminde ekonomik açıdan büyük zorluklar yaşamıştır. Nüfusun büyük bir kısmı Pakistan ve İran'a kaçarak mülteci durumuna düşmüş ve bu da kırsal alanlarda önemli iş gücü kaybına neden olmuştur. Dünya bankası verilerine göre 1979 ile 1990 yılları arasında 5 milyon 4 yüz bin kişi Afganistan'ı terk etmiştir (The World Bank, 2018). Sovyetler Birliğinin Afganistan çekilmesiyle 2 bin altı yüz kişinin Afganistan'a geri dönüşü söz konusudur ancak 1990 yılından 666 bin kişi ülkeyi terk etmiştir. Ayrıca, vasıflı işlerde çalışan ve eğitilmiş nüfusun da ülkeden ayrılması, beyin göçü olarak adlandırılan bir duruma neden olmuştur. Sağlık altyapısının zayıf olması nedeniyle bebek ölümleri ve ciddi hastalıkların oranı artmıştır. Örneğin 1979 yılında 108 bin bebek ölümü kaydedilirken 1984 yılında yaklaşık 72 bin bebek, 1989 yılında ise 66 bin bebek ölümü kaydedilmiştir. 1979 ile 1990 yılları arasında 602 milyon 142 bin bebek ölümü gerçekleştiği belirtilmiştir (The World bank, 2023). Bu olumsuz koşulların sonuçları yıllar sonra bile hala hissedilmektedir. Ayrıca, savaşın neden olduğu yıkım ve istikrarsızlık, yatırımların azalmasına ve ekonomik büyümenin engellenmesine neden oldu. Savaş dönemi boyunca, Afganistan'ın ekonomisi büyük ölçüde tahrip olmuş ve ülke uzun yıllar boyunca bu olumsuz etkilerden kurtulamamıştır.

Kısaca 1980'ler ve 1990'lar boyunca süren uzun süreli çatışmalar ve doğal felaketler, Afganistan ekonomisine büyük zararlar vermiş, kaynaklar çatışmalara yönlendirilmiş ve ödeme sistemleri, ulaşım ve ticaret bozulmuştur. Bu süreçte mevcut girdiler ve potansiyel satışlar azalmıştır. Ayrıca, çatışma insan gücünü azaltmış ve tahrip etmiştir; insan sermayesinin kalitesi, eğitim eksikliği ve eğitilmiş insanların ayrılması gibi nedenlerle düşmüş, sulama sistemleri, yol ağı, yerinden edilen kişilerin varlıkları, sermaye kaçıışı ve hayvan kayıpları gibi fiziksel sermaye tahrip olmuş veya kullanılamaz hale gelmiştir. Ek olarak, mayınlar nedeniyle mevcut arazi alanı daralmıştır. Sonuç olarak, çatışma "sosyal sermaye" üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Bu durum yönetimi ve hukukun

üstünlüğünü zayıflatmış, insanların geleceğe dair planlama sürelerini kısaltmış ve yerinden edilmelerle aile ve toplum bağlarını zayıflatmıştır. Ayrıca, fırsatçılık ve suçlu davranışlar için uygun bir ortam oluşturmuştur (The World Bank, 2005, ss. 2-3).

Aynı zamanda Sovyetler Birliği, Afganistan'ın ekonomik gelişimini desteklemek için çeşitli projeler başlatmıştır, özellikle de ülkenin kuzey bölgelerindeki doğal kaynakları kullanarak hidroelektrik santralleri inşa etmiştir. Sovyetler ayrıca, bazı fabrikalar, yollar ve havaalanları gibi altyapı projelerini de finanse etmişlerdir. Ancak, Sovyetlerin ekonomik yardımları ve yatırımları, ülkedeki siyasi çalkantılar ve savaş nedeniyle yetersiz kalmıştır. Ekonomik gelişmenin önündeki engeller arasında yolsuzluk, verimsizlik, yetersiz yönetim ve finansal kaynakların kötü yönetimi de yer almaktadır. Sovyetler işgali, ekonomik ve sosyal kaosu yanı sıra, ülkenin dış borçlarının da artmasına neden olmuştur. İşgali sonrası, sanayi sektörünün durmasına neden olmuş ve aynı zamanda ithalat ve ihracat hacimlerinin keskin bir şekilde düşmesine sebep olmuştur (BBC, 2009; Doghan, 2021, s. 752).

Neredeyse 5 yıl süren iç savaş Kabil şehrinin yıkılması ve halkın yerinden olmasına, yolsuzluğun yayılmasına, toplumda mal ve yaşamsal güvensizliğine, etnik milliyetçiliğin ortaya çıkışmasına, parti üyeliğine dayalı haksız güce böylece insanların liyakati ve yeteneklerin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Cihatçı gruplar ve parti liderlerinden oluşan bir hükümet oluşturulamaması, parti ve etnik savaşların çoğalması, iktidara gelme veya katılma çabaları iç savaşı uzatmış ve körüklemiştir. Bu da ekonomik açıdan tarım ve hayvancılığa dayanan ülkenin tarım topraklarının savaştan zarar görmesi sonucu ekonomik sıkıntıların ülkede baş göstermesine neden olmuştur.

Sovyetler Birliği işgali ve sonrası Mücahitler döneminde Afganistan'ın kötü sosyo-ekonomik koşulları, düşük yaşam beklentisi, yüksek çocuk ölüm oranı, büyük mülteci sorunu ve yüksek engellilik oranı gibi sorunları beraberinde getiriyordu. Afganistan ve Pakistan'daki mülteci kamplarında hoşnutsuz erkeklerden oluşan büyük bir kadro, medreselerin etkisiyle kolayca Taliban'ın çekirdeğini oluşturdu. Bu nedenle, Taliban'ın yükselişi, sosyo-ekonomik koşulların yanı sıra medreselerin etkisinin bir sonucu olarak gerçekleşti (Sullivan, 2007, s. 97).

11 Eylül olaylarından sonra Afganistan'ın yeniden inşa süreci, merkezi hükümetin kısa ve orta vadede fon bulamaması nedeniyle donör ülkelerin dış yardımına bağlıdır. Afganistan ekonomisi, önceki Taliban rejiminden bu yana yirmi yılda dönüştü. Dünya Bankası'na göre, Afganistan'ın gayri safi yurtiçi hasılası (GSYİH) 2002 ile 2020 arasında neredeyse beş kat artarak 4 milyar dolardan 19,8 milyar dolara yükseldi. 2013 yılı en yüksek oranı yaşayarak 20,5 milyar dolara yükselmiştir. Bu büyüme, yabancı yardımların merkezi hükümete akışıyla tetiklendi. Uluslararası topluluk, zayıf ve yolsuz sistemine fonlar akıtarak hem Afganistan hükümetinin ayakta kalmasını sağladı hem de Afganistan vatandaşlarına hesap verebilirliği önledi. Afganistan'ın gayri safi yurtiçi hasılası (GSYİH) 2020 yılında %2,4 küçülmüş ve 2021 yılında %20.7 küçülerek 14,7 milyar dolara gerilemiştir. Burada Taliban'ın iktidarı ele geçirmesi, uluslararası yardım akışını keserek işlevsiz ekonomiyi ortaya çıkardı (Pe'er, 2021; The World Bank, 2023).

Karzai döneminde milyonlarca dolar yardım gelmesine rağmen bu yardımlar ekonomik ve sosyal altyapının temellerini sağlamlaştıramamıştır. Bu da sonraki dönemlerde güvensizlik işsizlik ve yoksulluğa neden olmuştur. Karzai uluslararası yardımları eşit şekilde iller arasında ya da nüfus ya da yoksulluk sıralamasına göre dağıtmamıştır. Bu da barış sürecini baltalayarak etnik çatışmalar ve savaşların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna ek olarak Karzai kabinesinde yer alanların beceri ve yetenek temellerine göre değil de hükümetin destek ağlarına bağlı olanlar, aile üyeleri ve akrabalar arasında seçilmesi ve yerleştirilmesi eğitilmiş gençlerin işsizlik ve yaygın yolsuzluk nedeniyle ülkeyi terk etmelerine neden olmuştur. Bu politikalar sonucunda çoğu eğitilmiş genç göç ederek mülteci durumuna düşmüştür (Sayed, 2021, ss. 71-72) bu da eğitilmiş ve bilgili nüfusun yurt dışındaki ülkelere taşınmasına neden olmuştur.

Karzai dönemi sonrası Silahlı kuvvetler, polis ve güvenlik teşkilatlarındaki istihdamdaki düşüş nedeniyle kamu sektöründe istihdam azalırken, serbest meslek artmıştır. Dünya Bankası verilerine göre, ülke ekonomisi 2005-2017 yılları arasında yıllık ortalama yaklaşık %8,3, 2018 yılında ise ancak %3 oranında büyümüştür. Bu düşüşte olumsuz hava koşulları büyük rol oynamıştır. Ekonomisi, olumsuz hava koşulları nedeniyle son yıllarda yavaşlamıştır (The World bank, 2023).

ABD'nin 2001-2021 yılları arasındaki Afganistan işgalini, 1979-1989 yılları arasındaki Sovyet işgaliyle karşılaştırdığımızda, ABD'nin işgalinin her açıdan daha ölümcül olduğu

ve toplum üzerinde daha derin ve kalıcı etkiler bıraktığı görülmektedir. Sovyet işgali sırasında, Afganistan devletiyle birlikte idari ıslahat çalışmaları gerçekleştirilmiş, sosyal adaletsizlikle mücadele, yolsuzluk ve yoksulluğun sona erdirilmesi, yatırımların eşit dağılımı gibi kamusal ve sosyal politikalar benimsenmiştir. ABD'nin 20 yıllık işgali süresince ise yerel savaş ağaları, toplum liderleri ve kanaat önderleriyle iş birliği yapılarak onların çıkarları doğrultusunda hareket edilmiş ve yardımlar onlar aracılığıyla yapılmıştır. Bu durum, eski düzenin devam ettiği, toplumsal adaletsizliğin, yoksulluğun ve zenginlik uçurumunun arttığı bir sistem inşa edilmesine yol açmıştır.

Son 20 yılda, Afganistan'ın yeniden inşası ve toplumsal kalkınması için 78,9 milyar dolarlık yardım donör ülkeler ve 104 milyar dolarlık yardım ise ABD tarafından olmak üzere toplamda 183 milyar dolarlık bir yardım yapıldığı halde, Afganistan hala dünyanın en fakir ülkeleri arasında yer almaktadır (BBC, 2009).

Afganistan'da yerel iş olanaklarının kaybolması, birçok insanın işsiz kalmasına ve yoksulluğun artmasına yol açmıştır. 2014'ten sonra yabancı askerlerin geri çekilme kararı, silahlı muhalefet güçlerinin hükümete yönelik saldırılarını hızlandırmıştır. Yabancı ve uluslararası kuruluşların kapanması ve yerli ve yabancı iş adamlarının ülkeden ayrılması, işsizlik sayısının artmasına ve insanların iç ve dış göçe başlamasına neden olmuştur. Yabancı kurumlarda çalışan uzmanlar, devletteki maaşla çalışmamakta ve bu da beyin göçünü tetiklemektedir. Azalan istihdam imkanları ile özel ve devlet üniversitelerinden mezun olan gençlerin işsizlik ve yolsuzluğun artmasına katkıda bulunduğu görülmektedir. Bölgedeki genç nüfusun en yüksek olduğu ülkede işsizlik oranı oldukça yüksektir, bu da insan kaynaklarının ve ekonomik politikaların sağlıklı bir şekilde yönetilmesini ve sosyal büyümeyi gerektirmektedir. Afganistan'daki gençlerin büyük çoğunluğu işsizdir ve hükümetin ekonomik zayıflığı ve güvensizlik ortamı nedeniyle istihdam durumu olumsuz etkilenmiştir. İyi çalışma koşullarının ve güçlü bir ekonominin olmadığı bir ortamda, şehirlerde ve köylerde yaşayan vatandaşlar, merkezi hükümetin politikalarından hayal kırıklığına uğramış ve hükümete güvenmemektedir. Bu durumda bazı genç nesil bireyler, maddi destek arayışında hükümet karşıtı gruplara katılmaktadır. İyi bir ekonomi ve üretim, insanların çeşitli hükümet yapılarına katılmalarını ve hükümetin egemenliğini genişletmelerini desteklerken, yardımcı ekonominin kötüleşmesi üretim ve iş imkanlarının azalmasına neden olur ve insanları hükümetten

uzaklaştırır. Ekonomi her ülkede önemli bir rol oynar ve zayıf bir ekonomi, hükümetin gücünü zayıflatırken, Afganistan gibi halkının yarısının yoksulluk riski altında yaşadığı bir ülkede yaşam koşulları da olumsuz etkilenir (Sherzad, 2021, ss. 184-185).

Bu bağlamda, Afganistan'da kötüleşen ekonomik durum, Afganistan halkının maddi destek arayışına girerek hükümete karşı gruplara katılmalarına yol açmıştır. Bu süreçte, Taliban gibi örgütler güçlenmiş ve Afganistan'ı ikinci kez ele geçirerek yönetimi ele geçirmiştir.

SONUÇ

Son dönemde dünya genelinde yaşanan savaşlar arasında iç savaşların önemli bir paya sahip olduğu gözlemlenmektedir. İç savaşların ortaya çıkış nedenlerini açıklamak için çeşitli teoriler öne sürülmüş olup, bu teorilere göre iç savaşların birden çok nedene dayandığı ifade edilmektedir. Yapısalcı yaklaşım, iç savaşların kökeninde yapısal faktörler, siyasi faktörler, ekonomik/sosyal faktörler ve kültürel faktörler gibi etkenlerin rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu etkenlerin altında ise zayıf devlet yapıları, iç güvenlik kaygıları, etnik coğrafyalar, ayrımcı siyasi kurumlar, dışlayıcı ideolojiler, gruplar arası siyaset, elitlerin siyaseti, ekonomik sorunlar, ayrımcı ekonomik sistemler, ekonomik kalkınma ve modernleşme çabaları, azınlıklara yönelik kültürel ayrımcılık gibi unsurlar bulunmaktadır.

Afganistan, uzun bir süredir iç savaşın etkisinde olan bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Zayıf devlet yapısı, güvenlik sorunları, etnik yapısı ve coğrafi konumu, etnik veya gruplar arası siyaset, ekonomik kalkınma ve modernleşme çabaları, ayrımcı ekonomik sorunlar gibi faktörlerin hepsi, Afganistan'daki iç savaşın üzerinde etkili olmuştur. Elbette, bu faktörlerin bazıları zaman zaman ana sebep olarak ortaya çıkarken, bazı dönemlerde ise iç savaşı daha da kışkırtıcı bir alt neden olarak rol oynamaktadır.

1979 yılında Afganistan'a SSCB'nin açık bir şekilde müdahalesi ve ardından işgaliyle iç çatışmalar başlamıştır. Afganistan halkı, din, dil veya ırk ayrımı yapmaksızın SSCB'ye karşı birlik olmuş ve savaştır. 1989 yılında SSCB askerlerinin ülkeden çekilmesiyle, farklı etnik ve dini gruplar, başat güce karşı savaşarak bir araya gelmiştir. Bu birleşmenin altında dini faktör yatmaktadır. Sovyetler Birliği yanlısı olanlar din düşmanı olarak kabul edilmiş, farklı etnik ve dini gruplar birleşerek din düşmanı yönetim kadrosu ve Sovyetler Birliği'ne karşı savaşmışlardır. Sovyetlerin çekilmesinden 1992 yılına kadar, Necibullah hükümeti ayakta kalmıştır. Necibullah döneminde izlenen politikaların bazıları ülkeye

zarar vermiştir. Örneğin, milis askeri birlikleri kurarak tüm etnik gruplarla ilişki kurmaya çalışan Necibullah, aslında etnik liderlerin merkezi yönetimden uzaklaşmasına ve orduyu etnik ve yerel askeri güçlere bölmeye yol açmıştır. Bu politika, özellikle Peştun olmayan generallerin yükselerek kendi etnik gruplarını çevrelerinde toplamasıyla, Nacibullah ve Peştun olan bazı askeri birlik ve siyasetçilerin endişelerini artırmıştır. Bu nedenle, yükselen etnik liderlere karşı saldırılar düzenlenmiştir. Bu durum devlet içindeki güvenlik endişelerini artırmış ve özellikle kuzeydeki liderlerin öfkesine neden olmuştur. Bu öfke, 1989'dan 1992'ye kadar ülkede etnik milliyetçiliği körüklemiştir. Liderler, kendi etnik gruplarının haklarını savunma söylemleriyle kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Bu süreçte hükümet zayıflamış, generaller mücahitlere anlaşarak ordu safından ayrılmıştır. Kırsal bölgeler mücahitlerin kontrolüne geçmiş, Kabil şehri ise kar ya da mücahitler tarafından kuşatılmış ve gıda sıkıntısı yaşanmıştır. Bu durum büyük ekonomik sıkıntılara yol açarak ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Aynı zamanda SSCB'den gelen yardımların azalması, kurumsal gerilemede büyük rol oynamıştır. Sonuç olarak, Necibullah hükümeti 1992 yılında devrilmiş ve mücahitler dönemi başlamıştır.

Mücahitlerin iktidara gelmesiyle birlikte, Afganistan'da devlet güvenlik güçlerinin varlığı ortadan kalkmıştır. 1992-1996 yılları arasında, devlet otoritesi kurulamamış ve silahlı kuvvetler parçalanmıştır. Necibullah hükümetinin çökmesiyle birlikte Peştun hakimiyeti sona ermiş ve başkent Kabil'in farklı bölgeleri farklı etnik grup liderlerinin kontrolüne geçmiştir. Mücahit gruplar arasındaki etnik farklılıklar, birlikte hareket etmelerine engel olmuştur. Zayıf devlet ve hükümetin kurulamaması sonucunda, politikacılar ve etnik liderler arasında güç mücadelesi başlamıştır. Bu durum, liderlerin bağımsızlaşarak kendi bölgelerini kontrol altına almalarına yol açmıştır. Aynı zamanda, devletin zayıflığı, sınırların korunamamasına ve güçlü devletlerin kolayca müdahale etmesine olanak tanımıştır. İdari eksiklikler ve yolsuzluklar artmış, bu da güvenlik endişeleriyle birleşince ülke halkının mülteci durumuna düşmesine sebep olmuştur. Ülkede kalanlar ise kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla askeri hazırlıklar yapmış, silahlanarak kendilerine yakın mücahit gruplara katılmışlardır.

Etnik coğrafyanın etkisiyle iç savaşın devam etmesi gözlemlenmiştir. Afganistan'daki etnik gruplar, belli bölgelere yoğunlaşarak siyasi örgütlenmelerini kolaylaştırmışlardır. Aynı zamanda, etnik grupların kendi bölgelerindeki soydaşlarıyla iş birliği yapmaları,

komşu devletlerin Afganistan'a müdahalesini kolaylaştırmış ve ulusal birliğin sağlanmasını engellemiştir. Örneğin, Pakistan'da yaşayan mücahit liderler geçici bir hükümet oluşturma girişiminde bulunmuş ancak kabine ve bakanlık pozisyonları konusunda anlaşmazlık yaşamışlardır. Peştun etnik lider Hikmetyar, ülkenin kurucusu olarak tanınmayan birisinin başa geçmesini ve savunma bakanlığına Tacik kökenli birisinin atanmasını kabul etmemiş ve başkent Kabil'i ele geçirmek için savaş başlatmıştır. Peştun liderler, diğer etnik grupların siyasi liderliklerini Afganistan'a ve ulusal birliğe ihanet olarak nitelendirmiş ve bu durumu dile getirmişlerdir. Dışlayıcı ideolojiler, gruplar arasındaki siyaset ve seçkinlerin siyaset yapma şekilleri, ülke halkının birleşmesini engelleyerek iç savaşın daha da şiddetlenmesine neden olmuştur.

Müceddit hükümeti döneminde Hikmetyar, hükümete karşı çıkarak savaşmış ve Rabbani döneminde de aynı sebeplerle kurulan hükümete karşı mücadele etmiştir. Ayrıca, Necibullah hükümetine karşı savaşan mücahit liderler, haklarının verilmediğini düşündükleri için saf değiştirmişlerdir. Örneğin, Rabbani hükümeti döneminde haklarının tanınmadığını düşünen Dostum, önceden savaşmış olmasına rağmen Rabbani Hükümetine karşı Hikmetyar ile anlaşarak birlik oluşturmuştur. Hazarlar ise Şii mezhebine mensup olmaları nedeniyle hükümette yönetimde yer alamamış ve bu sebeple hükümete karşı oluşturulan birliklere katılmışlardır. Etnik azınlıkların kendilerine karşı ayrımcılık yapıldığına dair algılarının iç savaşın yaşanmasındaki etkisi bu noktada görülmektedir.

Sonuç olarak, iç savaşın devam etmesi nedeniyle halkın can ve mal güvenliği tehlikede olmuş, farklı mücahit gruplar tarafından halka saldırılar düzenlenmiş, halk taciz edilmiş ve halkın namusuna göz dikilmiştir. Bu süreçte, Pakistan, ABD, Suudi Arabistan gibi ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda eğittikleri insanlar Taliban olarak ortaya çıkmış ve halka can ve mal güvenliğini sağlayacaklarını iddia etmişlerdir. Bu sebeplerle halk Taliban'a destek vermiştir.

Taliban dönemi boyunca, hükümetin tek bir etnik gruptan oluşması, belirli bölgelerden ve kabilelerden seçilen Taliban yönetim kadrosunda görülebilir. Taliban, etnik köken politikasını şu şekilde uygulamıştır: İlk olarak, Taliban'ın oluşturduğu konseyde sadece Peştunlar temsil edilmiştir, diğer etnik gruplar yer almamıştır. İkinci olarak, yönetim merkezi Kabil olmasına rağmen, kararlar genellikle Taliban liderlerinin Kandahar

şehrinden verilmekteydi. Üçüncü olarak, Taliban yönetimi, Taciklerin Tacikistan'a, Özbeklerin Özbekistan'a ve Hazaraların ise başka bir coğrafi bölgeye (öbür dünyaya göç etmeleri) gitmeleri gerektiği şeklinde bir anlayışa sahipti ve Afganistan'ın Peştunların ülkesi olduğunu vurgulamışlardır.

Afganistan'a Sovyetler Birliği'nin müdahalesinden bu yana, birçok komşu ülke ve büyük güç, kendilerine yakın ve istediklerini yaptırabilecekleri bir hükümetin kurulması için Afganistan'a müdahale etmiştir. Bu dönemde, zayıf bir devlet yapısı görülmektedir ve ülkenin sınırları korunamamıştır, bu da Taliban yanlılarının ülkeye gelerek Taliban'a katılma fırsatı bulmasına olanak sağlamıştır. Aynı zamanda, idari yetersizlik de gözlemlenmektedir. Devlet kurumlarının, molla veya mavlavi unvanını taşıyan ancak devlet işlerinde bilgi ve deneyimi olmayan kişilerden oluşması, ülke halkını zor durumda bırakmıştır. Taliban hükümeti döneminde, memur olmak için sınav veya liyakat yerine "Andivalilik" adı verilen bir uygulama geçerliydi. Bir Taliban liderinin Andivali olmak, kısa sürede memur olma anlamına geliyordu. Ancak deneyim kazanmadan, daha güçlü bir Taliban lideri Andivali olan önceki memurun yerine geçebiliyordu. Bu kısa döngü, atanan kişinin deneyim kazanmasını engelleyerek siyasi sistemi olumsuz etkilemiştir.

Taliban döneminde, yönetim tek bir etnik ve mezhep grubun elinde toplanmış ve bu grup için hizmet etmiştir. Aynı durum, Taliban'ın diğer mezheplerle ilişkilerinde de görülmektedir. Yerel etnik gruplar arasındaki siyasi dinamikler, her dönemde olduğu gibi Taliban döneminde de Afganistan'ın siyasetini derinden etkilemiş ve iç savaşın daha da şiddetlenmesine ve yayılmasına neden olmuştur. Mücahit döneminde olduğu gibi, bu iç karışıklık durumundan faydalanan liderler veya etnik gruplar, kendi siyasi amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır.

Taliban döneminde ekonomik sorunlar artmıştır ve sadece 2-3 ülke dışında diğer ülkeler Taliban hükümetini tanımamış ve siyasi ve ekonomik ambargolar uygulamıştır. Bu da ülkenin ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Aynı zamanda, ayrımcı bir ekonomik sistem ülke yönetiminde uygulanmıştır. Taliban hükümeti, Kandahar ve diğer Peştun şehirler dışında ekonomik yardım sağlamamıştır. Uygulanan ayrımcı ekonomik politikalar, etnik şikayetleri artırmış ve ülkedeki etnik grupların birleşmesini engellemiş, hatta bazı etnik grupların diğer ülkelerin etkisi altına girmesine yol açmıştır. Bu nedenle, Taliban

hükümeti istikrarını sürdürememiş ve 11 Eylül Amerika askeri müdahalesi ile birlikte çökmüştür.

11 Eylül sonrası döneme gelindiğinde, başlangıçta olumlu politikalar izlendiği söylenebilir. Geçici hükümet döneminde, bakanlıklar etnik nüfusa göre dağıtıldı ve Almanya'da düzenlenen geçici hükümet başkanlığı seçiminde Peştun kökenli bir isim seçildi. Ancak Afganistan'ın etnik yapısı, hükümetin oluşumundan önce bile büyük bir etkiye sahipti. Geçici yönetim başkanını seçmek için yapılan oylamada, Hamid Karzai 2 oy alırken Abdul Satar 12 oy aldı, ancak etnik düşünceler ve seçime aykırı olarak Karzai geçici yönetim başkanı olarak seçildi.

11 Eylül sonrası kurulan geçici hükümet dönemi ve Hamid Karzai hükümetinin ilk yıllarında devlet otoritesi güçlenerek kurumları ve sınırları kontrol altına almayı başardı. Bu dönemde ülkeye gelen dış yardımlar sayesinde ülke halkının refah düzeyi arttı. İnsanlar az da olsa iş bulabildi ve yolsuzluklar azalmaya başladı. Ayrıca bu dönemde etnik gruplar arasında olumlu adımlar atılarak birçok iş birliği gerçekleştirildi. Ancak, yapılan dış yardımların çoğu siyasi sistem alt yapısının oluşturulması yerine, etnik grup liderlerinin cebine gitti. Bu yardımlar toplumsal refahın artırılması için kullanılmadı. Bu durum ilerleyen dönemlerde işsizliği artırarak, özellikle Karzai hükümetinin sonlarına doğru işsizlik, yoksulluk ve güvensizliği tetikleyerek devleti olumsuz etkiledi.

Hamid Karzai'nin ikinci dönemi ve Gani hükümeti döneminde, zayıf bir devlet yapısının varlığını gözlemleyebiliriz. Bu dönemde, fakirlik artış göstermiştir ve bunda büyük göç dalgaları ve uluslararası finans kuruluşlarından gelen yardımların azalması etkili olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, toplumsal refah düzeyi yükselmediği ve işsizlik arttığı için suç örgütleri de çoğalmıştır. Ayrıca, bu dönemde yardımların adil bir şekilde dağıtılmadığını görmekteyiz. Yardımlar yoksulluk veya nüfus bazında değil, etnik veya akrabalık ilişkilerine dayalı olarak dağıtılmıştır.

Taliban'ın ikinci kez iktidara gelmesiyle birlikte Afganistan'da siyasi istikrarsızlık artış göstermiş, insan hakları ihlalleri yaşanmış ve güvenlik durumu daha da karmaşık bir hal almıştır. Taliban'ın yönetimi ele geçirmesiyle birlikte kadın hakları, ifade özgürlüğü ve diğer temel özgürlükler gibi konularda kaygılar ortaya çıkmıştır. Ayrıca, uluslararası toplum ve Afganistan halkı arasında belirsizlik ve endişeler artmıştır. Bu süreçte,

Afganistan'ın siyasi ve güvenlik durumunun nasıl şekilleneceği ve ülkenin geleceği belirsizliklerle doludur.

KAYNAKÇA

- Abraham, R. (2013). Politics of Ethnicity in Afghanistan: Understanding The Pashtuns and The Minor Ethnic Groups. *Defence and Diplomacy*, 2(2), 69–81.
- Afganistan Ülke Raporu*. (2017).
- Ahady, A. ul-H., Zad, D. L., & Mehdi, M. (2008). *Hal Munasibat Tabari dar Afganistan* (1. Baskı). Hizbi Mardum Musliman Afganistan.
- Ahmadi, A. (2011). *Dini Tarihi ve Sosyolojik Boyutuyla Taliban Hareketi*. T.C. Selçuk Üniversitesi.
- Ahmadi, M. (2019). *Afganistan Hükümet Modeli*. T.C. Gazi Üniversitesi.
- Akıncı, A. (2014). Milliyetçilik Kuramları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 131–150.
<http://dergipark.gov.tr/cumuiibf/issue/4265/57361>
- Akkurt, M. (2005). *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler* (D. Saraç (Ed.); Birinci Ba). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ali, C. (2003). Din ve Kimlik. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(24), 5–23.
- Anbarlı Bozatay, D., & Meriç, İ. (2013). Afganistan'da Şiddet ve Terörün Toplumsal Arka Planı. *Akademik Orta Doğu*, 7(14), 149–173.
http://www.who.int/violence_injury_prevention/
- Anyanwu, J. C. (2002). Economic and Political Causes of Civil Wars in Africa : Some Econometric Results. *Ekonomik Research Papers*, 73.
- Asadullah, F. (2020). *Afganistan'da Cumhuriyet Sonrası (1973-2008) Din-Siyaseet İlişkisi*. T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Ataie, N. (2015). *Afganistan'a Müdahale ve Yeni Devlet Düzeni*. Akdeniz Üniversitesi.
- Aydin, R. (2017). *Hükümet Sistemleri ve Siyasi Partiler: Başkanlık, Yarı-Başkanlık ve Parlamenter Sistemler*. T.C. Gazi Üniversitesi.
- Aydoğdu, H. (2004). Modern Kimlikte Öznenin Ölümü. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 115–147.
- Aysultan, H. (2010). Afganistan'da Dil Politikaları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 47–58.
- Azaad, A. B. (2019). *1990-2015 Arası Afganistan Siyasetinde Afganistan Türkleri ve Genel Dostum*. Gazi Üniversitesi.
- Azimi, M. N. (1998). *Ordu ve Siyaset dar Afganistan* (1. Baskı). Saba Yayınları.
- Aziz, Z. (2018). *Hamit Karzai Ve Muhammed Eşref Gani Dönemlerinde Afganistan-Pakistan İlişkileri*. T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Barfield, T. (2010). *Afghanistan A Cultural and Political History*. Prencetion University Press.
- Bayar, E. (2022). Afganistan'da Gıda Krizi ve Açlık Döngüsü Riski. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 487–525.

- Bayat, S. (2020). *Ayrılıkçı Etnik Çatışmalar: Eta ve Ira Analizi*. T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Bayram, M., Toker, Ö., & Özdemir, H. Ö. (2017). Ekonomik Gelişme-Etnik Çatışma İlişkisine Dair Nitel bir Analiz. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 4(2), 1–16.
- BBC. (2009, July 12). *Afganistan'ın yakın tarihi - BBC News Türkçe*. https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2009/08/090812_afghanistan_timeline
- BBC. (2021a, September 8). *Taliban, Afganistan'ın geçici hükümetini açıkladı: Başbakan Molla Akhund, İçişleri Bakanı Hakkani FBI'ın arananlar listesinde*. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58480169>
- BBC. (2021b, October 20). *IMF: Afganistan Ekonomisinin Çöküşü Türkiye ve Avrupa'ya da etkileyebilir - BBC News Türkçe*. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58979164>
- Beyaz, Z., & İbrahim, B. (1990). Doğal Kaynaklar Temelinde İç Çatışmaların Ekonomik Teorisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 27–41.
- Bilgic, A. (2011). Güvenlik İkilemi'ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 8(29), 123–142.
- Bilgin, F. (2016). *Türkiye'de Siyasal Sistem Tartışmaları;Parlamente Sistemine Sorunlarına Alternatif Olarak Yarı Başkanlık Sistemi*. T.C. Uludağ Üniversitesi.
- Bilgin, P., & Morton, A. D. (2004). From 'Rogue' to 'Failed' States? The Fallacy of Short-termism. *Politics*, 24(3), 169–180. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1467-9256.2004.00217.x>
- Blattman, C., & Miguel, E. (2010). Civil War. *Journal of Economic Literature*, 48(1), 57. <https://doi.org/10.1257/jel.48.1.3>
- Boas, M., & Jennings, K. M. (2007). "Failed States" and "state failure": Threats or opportunities? *Globalizations*, 4(4), 475–485. <https://doi.org/10.1080/14747730701695729>
- Bostancı, M. N. (1998). Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik. *Türkiye Günlüğü*, 50(Mart-Nisan), 38–55.
- Bratton, M., & Walle, N. van de. (1997). *Democratic Experiments in Africa: Regime Transitions in Comparative Perspective*. Cambridge University Press.
- Brown, M. E. (1996). Internal Conflict: Causes and Implications. In M. E. Brown (Ed.), *The International Dimension of Internal Conflict* (pp. 1–33). The MIT Press.
- Büyükbay, M. (2006). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi Ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı*. T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Cafiero, G. (2001). Körfez Ülkelerinin Afganistan Politikaları. In M. Aslan & R. Erdağ (Eds.), *Yüz Yıllık Kriz: Afganistan* (Birinci Ba, pp. 229–246). SETA Kitapları.
- Canan Sokullu, E. (2019). Savaş Türleri. *Güvenlik Yazıları Serisi*, 22, 3. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.31310.41283>
- Çelik, A. B. (2009). Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık

- Çözümü Yaklaşımları. In *Çatışmadan uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar* (pp. 163–188).
- Çiftci, A. (2019). *Hukuk Giriş ve Vatandaşlık bilgisi: Demokrasi ve İnsan Hakları* (7. Baskı). Gazi Kitab Evi.
- Çınarlı, Ö. (2009). *Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)* [Hacettepe Üniversitesi]. <https://doi.org/10.1038/132817a0>
- Çınarlı, Ö. (2012). Afganistan'ın etnik yapısı. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 73–84.
- Çınarlı, Ö. (2016). İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* ., 8(2), 75–84.
- Cojanu, V., & Popescu, A. I. (2007). Analysis of Failed States: Some Problems of Definition and Measurement. *Romanian Economic Journal*, X(25), 113–132.
- Collier, P., & Hoeffler, A. (2000). Greed and Grievance in Civil War. *The World Bank Development Research Group*, 38, 50. <https://proxy.library.upenn.edu/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=keh&AN=5844925&site=ehost-live&scope=cite>
- Çomu, A. E. (2020). Afganistan'da Devlet İnşası ve Dinin Rolü Kuruluşun Abdurrahman Han'ın Yönetiminin Sonuna Kadar Afgan Devleti Yapısı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(2), 1–28. <https://doi.org/10.33630/ausbf.727491>
- Conceição, P. (2022). *Human Development Report 2021/2022*. United Nations Development Programme. https://hdr.undp.org/system/files/documents/...report.../hdr2021-22pdf_1.pdf
- Cooley, J. K. (2002). *Unholy Wars: Afgansitan, America and İnternational Terrorism* (Third Edit). Pluto Press. <https://doi.org/10.35632/ajis.v20i1.1881>
- Daalder, I. H. (1996). Fear and Loathing in the Former Yugoslavia. In M. Brown (Ed.), *The İnternationonal Dimensions of İnternal Conflict* (pp. 35–68).
- Darabi, A., & Tarmi, D. (2019). Huzur Amrika dar Afganistan bad az Havadis 11 September. *Rahburd Siyasi Dergisi*, 3(10), 19–61.
- Dashti, Z. (2021). ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi ile Taliban'ın Yeniden İktidara Gelmesi. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 195–212. <https://doi.org/10.34189/asyam.5.2.006>
- Dedeoğlu, B. (2004). Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 1(4), 1–21.
- DEİK. (2012). Afganistan Ülke Bülteni. *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu*, 1–14.
- Demir, C. K. (2019). Etnik Çatışmalar. *Güvenlik Yazıları Serisi*, Kasım(37), 1–8. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24896.07686>
- Demir, İ. (2017). Çatışma ve Çatışmaya Yaklaşım Yöntemlerinin Teorik Çerçevesi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 5. <http://dergipark.gov.tr/yalovabaccd>
- Dihzad, A. (2014). *Adalet İctimayi pas as Taliban (Taliban Sonrası Toplumsal Adalet)* (Birinci Ba). Tamaddon Şarq Yayınları.

- Dilek Yiğit. (2019, January 11). *Suriye Krizinin İran'ın Afganistan Politikasına Yansımaları*. <http://soyledik.com/tr/makale/7742/suriye-krizinin-iranin-afganistan-politikasina-yansimalari--doc-dr-dilek-yigit.html>
- Doghan, A. H. (2021). 2001'den Günümüze Amerika Birleşik Devletleri (ABD) İşgalinin Afganistan'daki Sosyo-Ekonomik Yansımaları. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 10(30), 743–762.
- Eker, S. (2015). Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 2(1), 31–66.
- ensafnews. (2022). *Çira Afganistani ba Afgan fark darad?* Paygah Khabari va Tahlili Ensaf. <http://www.ensafnews.com/339010/ترکیب-جمعیتی-افغانستان-چرا-افغانستان>
- Erdoğan, M. (2019). *Anayasa Hukukuna Giriş* (2. Baskı). Siyasal Kitabevi.
- Eriksen, S. S. (2005). The politics of state formation: Contradictions and conditions of possibility. *European Journal of Development Research*, 17(3), 396–410. <https://doi.org/10.1080/09578810500209163>
- Eriksen, S. S. (2011). “State failure” in theory and practice: The idea of the state and the contradictions of state formation. *Review of International Studies*, 37(1), 229–247. <https://doi.org/10.1017/S0260210510000409>
- Erman, K. (2017). Jeopolitik Teoriler ve Afganistan. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 394–320.
- Ertan, F. T., & Ors, O. (2018). Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir? *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 62(Bahar), 39–84. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/2270/23628.pdf>
- euronews. (2021, July 26). *Pakistan, Taliban'ın kontrolündeki Afganistan sınır kapısını yeniden açtı* | Euronews. <https://tr.euronews.com/2021/07/26/pakistan-taliban-n-kontrolundeki-afganistan-s-n-r-kap-s-n-yeniden-act>
- Farzam, R. (2020). *Tarihsel ve Güncel Boyutlarıyla Hazara Toplumu*.
- Farzan, A. S. (2010). *Afganistan az Hükümet Mücahidin ta Sokut Taliban*. Ahang Kalam Yayınları.
- Fazilat, S. M. (2020). *Afghanistan Civil War and Ethnic Conflicts: 1992-2018*. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Fazlı, M. (2008). *Afganistan'ın Kalkınması İçin Giden İlk Türk Heyetinin Gözlemleri (Afganistan'a Seyahat)* (Birinci Ba). İstanbul matbaacılık.
- Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2000). Ordinary Language and External Validity: Specifying Concepts in the Study of Ethnicity. In *LiCEP meetings*. <https://web.stanford.edu/group/fearon-research/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/Ordinary-Language-and-External-Validity-Specifying-Concepts-in-the-Study-of-Ethnicity.pdf>
- Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2011). Sons of the Soil, Migrants, and Civil War. *World Development*, 39(2), 199–211. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2009.11.031>
- Flint, C., & Taylor, P. J. (2018). Political geography: World-economy, Nation-State and locality. In *Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality*.

- <https://doi.org/10.4324/9781315164380>
- Fragile States Index. (2023a). *Country Dashboard | Fragile States Index*. Fund For Peace. <https://fragilestatesindex.org/country-data/>
- Fragile States Index. (2023b). *Indicators | Fragile States Index*. Fund For Peace. <https://fragilestatesindex.org/indicators/>
- Ganguly, S. (1996). Conflict and Crisis in South and Southwest Asia. In M. E. Brown (Ed.), *The International Demination of internal conflict* (pp. 141–172). The MIT Press. https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0,50&q=Self-efficacy+and+maddux&btnG=#
- Gleditsch, K. S., Dorussen, H., Metternich, N., & Ruggeri, A. (2010). Transnational Dimensions and the Myth of Civil Wars as National Events. *Centre for the Study of Civil War (PRIO)*, 1. <https://doi.org/10.4337/9781848448421.00021>
- Gökçe, G. (2006). Devlet Sınıflandırmaları ve Zayıf Devletlerin Karakteristik Özellikleri. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 345–352.
- Göksedef, E. (2021a, June 21). *Taliban: Afganistan'da 20 Yıl Sonra Yeniden Kontrolü Sağlayan Örgüt Nasıl Kuruldu, Bugünlere Nasıl Geldi? - BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57913781>
- Göksedef, E. (2021b, August 18). *Pakistan, Taliban'ın Afganistan'da Yönetimi Ele Geçirmesinde Rol Oynadı mı? - BBC News Türkçe*. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58261902>
- Gözler, K. (2018). *Kısa Anayasa Hukuku* (16. Baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Güdül, S., & Labib Raof, F. (2020). Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun'un Anahtarı: Afganistan. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 13–46.
- Güler, M. (2015). İç Savaşların Değerlendirilmesinde Model Önerisi ve Libya İç Savaşı İncelemesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14(2), 45–75.
- Gurr, T. R. (2016). Why Men Rebel. In *Why Men Rebel*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315631073>
- Güvenç, B. (1995). *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin kaynakları* (3. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Habibyar, A. (2018). *Afganistan'ın Siyasi İstikrarsızlığında Pakistan'ın Etkisi*. T.C. Selçuk Üniversitesi.
- Hajiyarali, F. (2011). *Afganistan'ın Etnik Yapısı ve Kimlik Sorunu*. Akdeniz Üniversitesi.
- Haken, N., Woodburn, D., Gallo-Carelli, J., Cooper, A., Moglen, D. S., Faborode, J., Asfaw, Y., Wilson, W., Turner, P., Duvor, C., Nyukechen, E., Reece, N., Waterworth, M., Fiertz, N., Taft, P., Madden, J., Sample, E., Silveira, N., Tomusiak, A., & Miller, R. (2022). *The Fund for Peace Fragile States Index: Annual Report 2022*. <https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2022/01/fsi2019-report-updated.pdf>
- Hamededi, A. S. (2020). *Afganistan'da Etnik Gruplar ve Siyaset (2001-2014)*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Harunoğulları, M. (2021). Doğal Kaynaklar Ekseninde İç Savaşın Coğrafyası. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26(45), 151–170. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.801329>

- Hasanov, A. (2012). *Jeopolitik: Teorileri, Metodolojisi, Aktörleri, Tarihi, Karakteristiği, Kavramları* (1. baskı). Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Hayat, N. (2016). *Afganistan'da Yönetim ve Demokrasi*. T.C. Gazi Üniversitesi.
- Hocaoğlu, D. (2000). Siyasi Milliyetçiliğin İflası: X. *Mualif Yazıları*, 1(42), 09.
- Hoeffler, A. (2012). On the Causes of Civil War. In M. R. Garfinkel & S. Skaperdas (Eds.), *The Oxford Handbook of the Economics of Peace and Conflict* (pp. 179–204). <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195392777.013.0009>
- Home | Human Development Reports. (2023). <https://hdr.undp.org/>
- Horowitz, D. L. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press.
- Hurasanlı, İ. (2022). Afganistan'da İkinci Taliban Dönemi. In M. Arslan & R. Erdağ (Eds.), *Yüz Yıllık Kriz: Afganistan* (Birinci Ba, pp. 129–151). SETA Kitapları.
- Hüseyinikoğlu, A. O. (2009). *Kaynak bağımlılığının Savaşlar Üzerindeki Etkisi: 2. Dünya Savaşı Sonrasındaki Savaşların Yönetimi Üzerine Bir Araştırma*. Çukurova Üniversitesi.
- Hutchinson, J., & Smith, A. D. (Eds.). (1996). *Ethnicity*. Oxford University Press.
- Institute for Economics & Peace. (2022). *Global Peace Index 2022: Measuring Peace in a Complex World*. <http://visionofhumanity.org/resources>
- İşcan, İ. H. (2004). Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 1(2), 47–79.
- İvak, V. (2019). *Yemen İç Savaşı'nın Jeopolitik ve Bölgesel Etkileri*. T.C. Marmara Üniversitesi.
- Jeong, H.-W. (2008). *Understanding Conflict and Conflict Analysis*. SAGE Publication Ltd.
- Kamal, M. N. (1998). *Afganistan Sarzemin Aryana*. http://dx.doi.org/10.2458/azu_acku_ds356_kaaf82_1377
- Karataş, A. (2019). Devlet Şekilleri ve Hükümet Sistemleri Türlerinin Ülkelerin Yönetişim Göstergeleri Bakımından Meydana Getirdiği Farklılıkların Belirlenmesi. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, 6, 109–148.
- Karataş, A., & Çolakoğlu, E. (2018). Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin Devlet Yapısında Yerel Yönetim Sistemi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 367–402.
- Kargar, K. (2022). *2001-2021 Arası Afganistan Kamu Yönetiminde Yolsuzluk*. T.C. Moğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Keating, M. (2001). Nations Without States: the Accommodation of Nationalism in the New State Order. In M. Keating & J. McGarry (Eds.), *Minority Nationalism and the Changing International Order* (Vol. 59, pp. 19–43). Oxford University Press.
- Keskin, G. F. (2020). *Devlet-İçi Çatışmalarında Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Rolleri: Afganistan Örneği (1989-2018)*. T.C. Sakarya Üniversitesi.
- Khairi, K. (2021). *Afganistan'ın Demokrasiye Geçiş Süreci (2001 Sonrası)*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

- Khaleqi, Z. A. (2022). *Afganistan Dış Politikasında Küresel Aktörler: ABD, Çin ve Rusya*. T.C. İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Khalilzad, Z. (1995). IN 1994 Civil War and Disintegration. *Asian Survey*, 35(2), 147–152. <https://doi.org/https://doi.org/10.2307/2645023>
- Khawarnasab, A., & Avcı, M. (2023). Afganistan Etnik Gruplar ve Siyasal Yapı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 131–139.
- Kiren, A. (2012). *Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılmasında Türkiye'nin Rolü (2001-2011)*. T.C. İstanbul Üniversitesi.
- Kıllı, F. (2021, October 5). *Afganistan İslam Cumhuriyeti'nde Tarımsal Üretim, Tarım Ve Gıda Ürünleri İthalat Ve İhracat Durumu - ASSAM - Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği*. <https://www.assam.org.tr/index.php/bolgeler/islam-ulkeleri/yakindogu/afganistan/afganistan-islam-cumhuriyeti-nde-tarimsal-uretim-tarim-ve-gida-urunleri-ithalat-ve-ihracat-durumu.html>
- Koçak, M. (2022). Rusya'nın Afganistan Politikası (2001-2022). In M. Aslan & R. Erdağ (Eds.), *Yüz Yıllık Kriz: Afganistan* (Birinci Ba, pp. 153–173). SETA Kitapları.
- Koolae, İ., & Tishehyar, M. (2010). Mutalia Tadbiqu Rihayet hay Amniyet İnerji Çin ve Japan dar Asyay Markezi. *Pozohishay Joghrafyay İnsani*, 71, 123–140.
- Korkmaz, T. (2016). Hükümet Sistemleri ve Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Aksemik Hassasiyetler*, 43–57.
- Kuğu, A. R. (2020). *Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahale Sorunsalı: Uluslararası Toplum İçin Yeni Bir Yol Haritası*. T.C. İstanbul Üniversitesi.
- Latifuv, J., & Mahmudi, M. (2016). *Afganistanda Siyaset ve Hükümet; 1980 dan Dış Güçlerin Rolu* (First Edit). Naşri Fojan.
- Levine, A. (1996). Political Accommodation and Prevention of Secessionist Violence. In M. E. Brown (Ed.), *The International Dimension of Internal Conflict* (pp. 311–340).
- Maass, C. (1999). The Afghanistan Conflict: External Involvement. *Central Asian Survey*, 18(1), 65–78. <https://doi.org/10.1080/02634939995759>
- Mansur, A. H. (2017). *Mavani Tavsiia Siyasi dar Afganistan ba Takid bar Avamil İctimai va Farhangi* (2. Baskı). Saaid yayınları.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü* (Çeviren: O). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marshall, M. G., & Elzinga-Marshall, G. (2018). State Fragility Index and Matrix. In *Center for Systemic Peace*.
- Marshall, M. G., & Elzinga-Marshall, G. (2020, April 30). *CSP - Major Episodes of Political Violence, 1946-2013*. <https://www.systemicpeace.org/warlist/warlist.htm>
- Matinuddin, K. (1999). *The Taliban Phenomenon: Afghanistan, 1994-1997* (First Edit). Oxford Univ Press.
- McKay, A. (2011). The Study of Modern Intrastate War. *E-International Relations*, 1–12. <http://www.e-ir.info/2011/02/03/the-study-of-modern-intrastate-war/>
- Milliken, J., & Krause, K. (2002). State Failure, State Collapse, and State Reconstruction:

- Concepts, Lessons and Strategies. *Development and Change*, 33(5), 753–774. <https://doi.org/10.1111/1467-7660.t01-1-00247>
- Mitat, Ç. (2019). Güvenlik İkilemi. *Güvenlik Yazıları*, 48, 8. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.13715.63523>
- Mohammadi, A. (2012). Tarihiyle ve Kültürüyle Afganistan. In *Hirâ'dan Tanrı Dağına İnen Nur: Bozkır İslâm Medeniyeti ve Türkler* (pp. 361–379). Dizgi Ofset.
- Mohammadi, A. (2015). Tarihten Günümüze Hazalalar Tarih, Dil, Folkor ve Etnografya. *Belgü*, 2, 29–52.
- Mohammadi, A. (2022). Afganistan'ın Toplumsal Yapısı ve Etnik Gruplar. In M. Aslan & R. Erdağ (Eds.), *Yüz Yıllık Kriz: Afganistan* (1. Baskı, p. 270). SETA Kitapları.
- Morrow, S. (2023, August 23). *Taliban'ın Ülkede Kontrolü Ele Alması Gözleri Afganistan'ın Zengin Enerji Potansiyeline Çevirdi*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/talibanin-ulkede-kontrolu-ele-almasi-gozleri-afganistanin-zengin-enerji-potansiyeline-cevirdi/2343519>
- Mujde, V. (2003). *Afghanistan va Panc Sal Saltae Taliban* (3. Baskı). Neshreni Yayınları.
- Musavi, S. A. (2009). *Tarikh Tahlili Afghanistan az Zahir Shah ta Karzai*. Bunyad Andishe.
- Newman, E. (2009). Failed States and International Order: Constructing a Post-Westphalian World. *Contemporary Security Policy*, 30(3), 421–443. <https://doi.org/10.1080/13523260903326479>
- Obayd, N. (2017). 11 Eylül Saldırısı Sonrası Afganistandaki Kalkınma Dönüşümü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 131–158. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gusbd/issue/29519/331015>
- Öğütçü, M. (1995). Eurasian Energy Prospects and Politics: Need for a Longer-Term Western Strategy. *Futures*, 27(1), 37–63.
- Oğuz, E. (2004). *Hedef Ülke Afganistan*. Cep Kitapları.
- Oğuz, Ş. (2019). *Konvansiyonel Olmayan Savaş Teorileri* (1. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Özdil, M. (2017). Kolektif ve Bireysel Kimlikler Bağlamında Sosyal Bütünleşme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(28), 383–400.
- Özer, A. (2005). *Kenya İç Savaşının Sosyo-Politik Analizi*. Sakarya Üniversitesi.
- Özey, R. (2021). Jeopolitik - Tanımlar, Teoriler ve Değişimler. In *Pegem Akademi* (6. Baskı). Pegem Akademi. <https://doi.org/10.14527/9786053188421>
- Özkeçeci-Taner, B. (2019a). Bir Çatışma Nedeni Olarak Kaynak Kıtlığı. *Güvenlik Yazıları Serisi*, 17, 1–5. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.26146.99522>
- Özkeçeci-Taner, B. (2019b). İç savaş. *UİK Uluslararası İlişkiler Konseyi*, Ekim(12), 9. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.31973.14567>
- Öztop, F. A. (2015). Devlet İçi Etnik Çatışmaların Çıkış Nedenleri: İspanya'daki Bask Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 56–75. <http://dergipark.gov.tr/pesausad/issue/26085/274912>
- Öztop, F. A. (2019). Devlet-İçi Çatışmalarda Üçüncü Taraf Aktörler : Suriye İç Savaşında

- Türkiye ' nin Rolü. *Gazi Akademik Bakış*, 13(25), 103–131.
- Öztop, F. A., & Efeğil, E. (2021). Devlet içi Çatışmalarda Üçüncü Devletlerin Rolü: Afganistan Çatışmasında Pakistan ile Hindistan'ın Mücadelesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(1), 102–127. <https://doi.org/10.46868/atdd.45>
- Ozturk, S. (2015). *11 Eylül Saldırıları ve Afganistan Müdahalesi*. T.C. Selçuk Üniversitesi.
- Parekh, B. (2008). *A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World* (First Edit). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.5325/j.ctv14gp20t.7>
- Pe'er, I. (2021). *Afghanistan's Economy Under the Taliban: The Challenges Ahead*. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/afghanistans-economy-under-the-taliban-the-challenges-ahead/>
- Pektaş, U., & Ateş, D. (2018). Uluslararası İlişkilerde Kırılgan Devlet Söylemi: Nedenleri ve Yaklaşımlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 1–14. <http://search.ebscohost.com.proxy-ub.rug.nl/login.aspx?direct=true&db=snh&AN=129704361&site=ehost-live&scope=site>
- Posen, B. R. (1993). The Security Dilemma and Ethnic Conflict. *Survival*, 35(1), 27–47. <https://doi.org/10.1080/00396339308442672>
- Qahramanpour, R. (2003). Huzur Amerika'da Afganistan ve Manafı Milli İran. *Mutaliat Mantiqayi Dergisi*, 4(3), 21–40.
- Quadri, L. A., & Oladejo, A. F. (2020). Intra-Intergroup Conflicts in Sub-Saharan Africa: A Critical Reflection on Indigenous and External Causal Factors. *AHBV Akdeniz Havzası Ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 2(2), 122–141.
- Rakipoğlu, M. (2021). Körfez'in Afganistan Politikası: Fırsat ve Endişe Arasında Temkinli Progmatizm. In *SETA SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI* (Vol. 350).
- Rawofi, M. İ. (2019). *Afganistan'da 2001 Sonrası Yeni Devlet Düzeni ve İdari Reformlar*. T.C. Selçuk Üniversitesi.
- Regmi, R. (1970). Ethnicity and Identity. *Occasional Papers in Sociology and Anthropology*, 8, 1–11. <https://doi.org/10.3126/opsa.v8i0.1117>
- Rekha, C. (2017). India-Russia Post Cold War Relations: A new Epoch of Cooperation. In *India-Russia Post Cold War Relations* (First Edit). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315272122>
- Reynal-Querol, M. (2002). Political Systems, Stability and Civil Wars. *Defence and Peace Economics*, 13(6), 465–483. <https://doi.org/10.1080/10242690214332>
- Rice, S. E., & Patrick, S. (2008a). *Index of State Weakness In the Developing World*. http://www.brookings.edu/~media/Research/Files/Reports/2008/2/weak_states_index/02_weak_states_index.PDF
- Rice, S. E., & Patrick, S. (2008b). *Index of State Weakness In the Developing World*. http://www.brookings.edu/~media/Research/Files/Reports/2008/2/weak_states_index/02_weak_states_index.PDF

- Rotberg, R. I. (2003). *Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators*.
- Rubin, B. R. (2016). Women and Pipelines : Afghanistan's Proxy Wars. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, 73(2), 283–296.
- Sadat, S. H. (2021). Yapısalci Yaklaşım Çerçevesinde İç Savaş. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 16.
- Şahin, D. (2016). Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Kış(1), 226–245.
- Şahin, M. (2020). *Dış Aktörlerin İç Savaş Dinamiklerine Etkisi: Yemen Örneği*. T.C. Marmara Üniversitesi.
- Şahin, Y. (2013). Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(1), 32–55.
- Sajjadi, A. Q. (2017). *Camia Şunasi Siyasi Dar Afganistan* (3. Baskı). Vazhah Yayın Evi.
- Sambanis, N. (2004). What is civil war? Conceptual and empirical complexities of an operational definition. *Journal of Conflict Resolution*, 48(6), 814–858. <https://doi.org/10.1177/0022002704269355>
- Saray, M. (1981). *Dünden Bugüne Afganistan*. Boğaziçi Yayınları.
- Saray, M. (2002). *Afganistan ve Türkler* (3. Baskı). Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Sayed, M. E. (2021). *Afganistan'ın Siyasi Değişimi (2000-2020)*. T.C. Ufuk Üniversitesi.
- Schendel, W. Van, & Zürcher, E. J. (Eds.). (2014). *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve emek Çeviren Selda Somuncuoğlu* (3. Baskı). İletişim Yayınları.
- SDE. (2021, September 29). *Taliban, Afgan Kralı Zahir Şah Dönemi Anayasasını Temel Alacak | Stratejik Düşünce Enstitüsü*. Stratejik Düşünce Enstitüsü. <https://www.sde.org.tr/ortadogu/taliban-afgan-krali-zahir-sah-donemi-anayasasini-temel-alacak-haberi-23975>
- Selim, Y. (2003). *Afganistan ve Dostum* (Birinci Ba). Naqşine cahan.
- Şeyhanlioğlu, H. (2008). 18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi. *Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Avrasya Etüdları*, 2, 61–82. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/issue/35332/392259>
- Shahriyar, E. (2021). *Afganistan'da Merkezi Yönetimin İdari ve Polittk Sorunları*. T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Sherzad, M. (2021). *Merkezi-Yerel İlişkiler Bağlamında Afganistan Devleti Kurumsallaşması*. Mersin Üniversitesi.
- Şirzad, A. M. (2014). *Taliban dar Posht Niqab (Raz zohur, Ramz Sokut, Muamayi Baz Tavallud)* (Birinci Ba). Saaid yayınları.
- Sönmez, G., Konuşal, S., & Bozbaş, G. (2020). Afgan Talibanı: Dünü, Bugünü ve Yarını. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 59–77.

- <https://doi.org/10.51124/jneusbf.2020.1>
- Steinberg, G., & Woermer, N. (2013). Exploring Iran & Saudi Arabia's Interests in Afghanistan & Pakistan: Stakeholders or Spoilers - A Zero Sum Game? Part 1: Saudi Arabia. In *CIDOB Policy Research Project*.
- Stern, P. C., & Druckman, D. (2000). Evaluating Interventions in History: The Case of International Conflict Resolution. *International Studies Review*, 2(1), 33–63. <https://doi.org/10.1111/1521-9488.00183>
- Sullivan, D. P. (2007). Tinder, Spark, Oxygen, and Fuel: The Mysterious Rise of the Taliban. *Journal of Peace Research*, 44(1), 93–108. <https://doi.org/10.1177/0022343307071659>
- Sultanoghli, G. M. (2018). *Afganistan'da Şiilik Tarihi ve Hazaralar*. T.C. Uludağ Üniversitesi.
- Tamana, F. (2014). *Siyaset Khariciyi Afgansitan dar Sepher Haamkari hay Mantiqayi. İhrari Yayınları*.
- Tarock, A. (1999). The Politics of the Pipeline: The Iran and Afghanistan Conflict. *Taylor & Francis, Ltd.*, 20(4), 801–819.
- Tarzi, S. M. (1993). Afghanistan in 1992: A Hobbesian State of Nature. *Asian Survey*, 33(2), 165–174.
- The World bank. (2023). *World Development Indicators | DataBank*. The World Bank. <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=AFG,LIC>
- The World Bank. (2005). Afghanistan - State Building, Sustaining Growth, and Reducing Poverty. In *World Bank Country Study* (Issue AFGHANISTAN). The World Bank. https://doi.org/10.2458/azu_acku_hc417_a34_s83_2005
- Thürer, D. (1999). The “Failed State” and International Law. *International Review of the Red Cross*, 81(836), 731–761.
- Toft, M. D. (2010). *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interests, and the Indivisibility of Territory*.
- TRT. (2021, September 8). *Afganistan'da Yeni Kabine Açıklandı: Kim Kimdir?* TRT. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/afganistanda-yeni-kabine-aciklandi-kim-kimdir-607450.html>
- Turse, N. (2012). *The Chancing Face of Empire: Spical Ops, Drones, Spies, Proxy Fighters, Secret Bases and Cyberwarfare*. Haymarket Books.
- Uluslararası Af Örgütü. (2022, August 15). *Afganistan: Taliban'ın tutmadığı sözler, aşırı sert kısıtlamalar ve şiddetle geçen bir yıl - Uluslararası Af Örgütü*. <https://www.amnesty.org.tr/icerik/afganistan-talibanin-tutmadigi-sozler-asiri-sert-kisitlamalar-ve-siddetle-gecen-bir-yil>
- Ulutaş, M. (2020). İktisadi ve İdari Bilimlerde Teori ve Araştırmalar. In M. Mete (Ed.), *İktisadi ve İdari Bilimlerde Teori ve Araştırmalar*. Gece Kitaplığı. 978-625-7243-52-0
- Uygun, O. (2011). İki Toplumlu Siyasal Sistemler. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 54(1–4), 148–169. <https://dergipark.org.tr/iuhfm/issue/9079/113311>

- Vafayizade, M. K. (2015). *Siyaset varzi Qumi ve Muşarekat Siyasi Cavanan dar Afganistan*. Afganistan Barış Girişimleri Enstitüsü.
- Varlık, A. B. (2013). Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım. *Avrasya Terim Dergisi*, 1(2), 114–129.
- Weber, M. (1996). The Origins of Ethnic Groups. In *Ethnicity* (pp. 36–40).
- Yaradılmış, C. (2021). *Afrika’da Zayıf Devletlerin Ortaya Çıkışı: Sömürgeci Mirasın Etkisindenki Egemenlik ve Devleti Yeniden Düşünmek*. T.C. Aksaray Üniversitesi.
- Yaşar, C. (2021, January 6). *Ekonomi, Kalkınma ve İç Savaş*. Küresel Siyaset Merkezi. <https://www.kureselsiyaset.org/ekonomi-kalkinma-ve-ic-savas/>
- Yetim, H. T. (2022). Taliban’ın Kontrolü ve Birinci Afganistan İslam Emirliği (1996-2001). In M. Aslan & R. Erdağ (Eds.), *Yüz Yıllık Kriz: Afganistan* (Birinci Ba, pp. 57–73). SETA Kitapları.
- Yıldız, N. (2022). *Afganistan’da Devlet İnşası ve Anayasa Yapım Süreçleri*. T.C. Karabük Üniversitesi.
- Yılmaz, M. E. (2018). The Rise of Ethnic Nationalism, Intra-State Conflicts and Conflict Resolution. *TESAM Akademik Dergisi*, 5(1), 11–33. <http://dergipark.gov.tr/doi/10.30626/tesamakademi.393051>
- Yılmaz, R., & İsmayilov, E. (2011). Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu. In *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Mekezi*.
- Zartman, W. (Ed.). (1995). *Collapsed States: The Dsintegration And Restoration of Legitimate Authority*. Lynne Rienner Publishers. <https://archive.org/details/collapsedstatesd0000unse>
- Мейли, У. (2011). Афганистан с точки зрения истории и географии. *Международный Журнал Красного Креста*, 13–34.